

2012/3

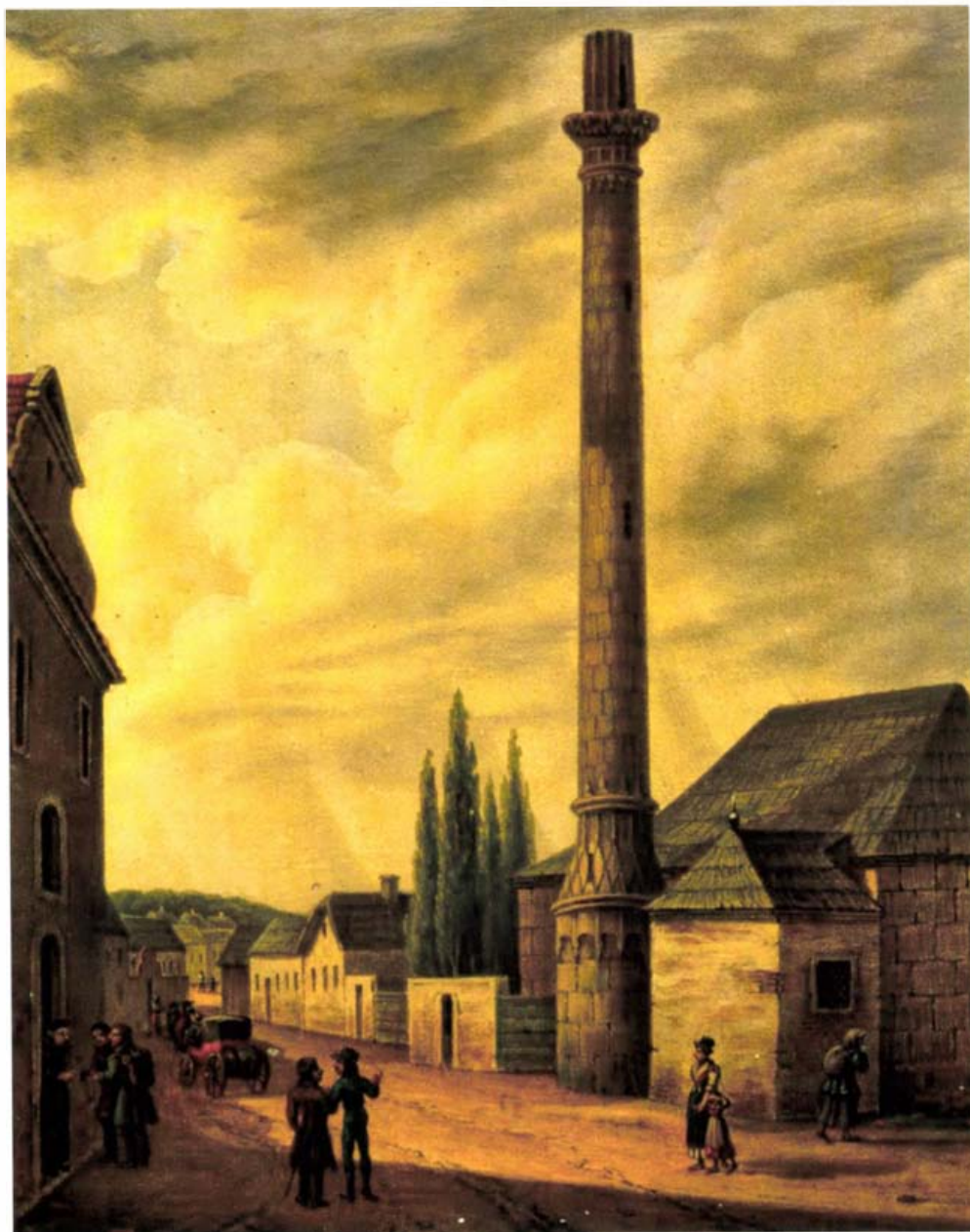
55983

93/99 F H79

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XL. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XL. évfolyam • 3. szám
2012. június

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
FEHÉR JÓZSEF
GÁLNÉ JÁGER MÁRTA
HALÁSZ PÉTER
HÁLA JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR ZIKA KLÁRA

Szerkeszti:
SELMECZI KOVÁCS ATTILA

Szerkesztőség:
Budapest V., Magyar u. 40.
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
www.honismeret.hu
INDEX 25387 E-mail:
honism@gmail.com
selmeczikovacs@gmail.com

Megjelenik

a

Nemzeti Erőforrás Minisztérium

a

Nemzeti Kulturális Alap

és a

Magyar Nemzeti Múzeum

támogatásával.

Előfizetési díj egy évre 1980 Ft,
fél évre 990 Ft,
az egyes számok ára 460 Ft.
Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletága
1008 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető
valamennyi postán, kézbesítőknél
a 11991102-02102799 számlán,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu,
faxon: 303-3440.
További információ: 06 80/444-444

Olvasószerkesztő:
Balahó Zoltán

Nyomdai munkák:
Opticult Bt. (Kovács Gyula),
mondAT Kft.

ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Andrásfalvy Bertalan dr. DSc. professor emeritus,
Pécs

Bándi László tanár, Veszprém

Bihari Nagy Éva dr. PhD. egyetemi adjunktus,
DE Néprajzi Tanszék, Debrecen

F. Bodó Imre agrármérnök, helytörténész,
Dombóvár

Csiffáry Gergely dr. osztályvezető főlevéltáros,
Eger

Csorba Csaba dr. CSc. történész, régész, levéltáros,
ny. főiskolai docens, Sátoraljaújhely

Ferencz Győző újságíró, Zalaegerszeg

Fodor István Ferenc helytörténész, szociológus,
Jászkóhalma

Gelencsér József dr. jogász, Székesfehérvár

Habis László polgármester, Eger

Hajdú Jánosné tanár, egyesületi titkár, Eger

Halász Péter főtanácsos, Gyimesközéplek

Horváth László a Heves Megyei Kormányhivatalt
vezető kormány megbízott, Eger

Kardos Tímea egyetemi hallgató, Debrecen

Konrád László helytörténeti kutató, Medina

Kovács Lajos tanár és író, egyesületi elnök, Dorog

Kőszegi Viktória könyvtáros, Budapest

Lisányi Endre esztéta, Budapest

Löffler Erzsébet dr. az Egri Érseki Gyűjtemények
igazgatója, Eger

Méry Éva dr. ny. igazgató, népművelő, Szekszárd

Paulusz Richárd bölcsész ELTE BTK, Budapest

Petercsák Tivadar dr. DSc. egyetemi tanár, Eger

Polgárdy Géza dr. jogász, újságíró, Budapest

Cs. Schwalm Edit dr. néprajzkutató, Eger

Szabadi Mihály helytörténész, Sióagárd

Szabó Zoltán író, szociográfus (1912–1984)

Szecskó Károly dr. történész, ny. levéltáros, Eger

Szende László dr. történész, főosztályvezető,
Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

Székely András Bertalan dr. művelődésszociológus,
kissebbségkutató, Isaszeg

Tarsoly József hegybíró, Eger

Tüskés Tünde tanár, szalmafonó népi iparművész,
Budapest

Veres Gábor dr. PhD. néprajzkutató muzeológus,
művelődésszervező, Eger

Vörös Dezső ny. középiskolai tanár, Heves

A címlapon:

*Eger, városrészlet. Ismeretlen mester festménye,
XIX. század második fele*

(Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok)

TARTALOM

Köszöntjük a XL. Honismereti Akadémiát

Eger, 2012. július 1–6.

Szőlő, bor, hagyomány, honismeret (<i>Horváth László</i>)	3
Gondolatok az egeri kultúráról (<i>Habis László</i>)	3

ÉVFORDULÓK

Egy hosszú küzdelem jelentős lépése: 700 éve történt a rozgonyi csata (<i>Szende László</i>).....	4
190 éve született Lichtner (Világosi) Gáspár (<i>Fodor István Ferenc</i>).....	8
Lendl Adolfról, születése százötvenedik évfordulóján (<i>Polgárdy Géza</i>)	10
Nyolcvan éve hunyt el Garády Viktor. Egy magyarrá lett olasz élete és munkássága az Adria igézetében (<i>Polgárdy Géza</i>).....	12
75 éves a hazai kőolajbányászat (<i>Ferencz Győző</i>).....	15

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

<i>Szabó Zoltán</i> : Az apák és fiúk látásmódjának különbségéről.....	19
A népi vallásosság megjelenése a hon- és népismereti tankönyvekben (<i>Bihari Nagy Éva</i>).....	20

SORSKÉRDÉSEK

A gyimesi tájban, történelemben gyökerezve (<i>Halász Péter</i>)	24
--	----

HAGYOMÁNY

„Fonyóház” a sióagárdi Csarnokközben (<i>Szabadi Mihály</i>)	26
A medinai „ősradar” nyomában. Volt egyszer egy Halmunk (<i>Konrád László</i>).....	27
Az irodalmi színpadi mozgalom Heves megyei történetéhez (<i>Vörös Dezső</i>).....	28

TERMÉS

Egeri fertálymesteri hagyományok (<i>Petercsák Tivadar</i>).....	30
A hegyközség és a hegybíró szerepe a szőlő- és borágazatban (<i>Tarsoly József</i>)	34
Akik Egerben meghonosították a teraszos szőlőművelést (<i>Szecksó Károly</i>).....	35
Az egeri érseki palota és pincerendszer (<i>Löffler Erzsébet</i>)	38
Bornemissza Gergely deák életrajza. Egy romantikus regényhős a valóságban (<i>Csiffáry Gergely</i>)...	42
A múzeumi közművelődés és a helytörténet Egerben (<i>Veres Gábor</i>)	46
Az egeri népviselet (<i>Cs. Schwalm Edit</i>)	49
Pocem – noszvajai kortárs kökultúra (<i>Lisányi Endre</i>).....	52
A monoki kiskastély a Thököly-család birtokában (<i>Kardos Timea</i>)	55
Szolgák és szolgáltatók viszonya a Káli-medencében II. (<i>Gelencsér József</i>)	57

KRÓNIKA

Selmeczi Kovács Attila köszöntése (<i>Halász Péter</i>).....	62
A Heves Megyei Honismereti Egyesület (<i>Hajdú Jánosné</i>)	64
A jól elrendezett múlt igényével. A Honismeret Napja negyedszer (<i>Kovács Lajos</i>).....	66
A pesti Fűvészkertről (<i>Paulusz Richárd</i>)	68
Uhl Antal pápai káplánra emlékeztek Baranyaszentgyörgyön (<i>F. Bodó Imre</i>)	70
Szalmababák, kalásztündérek. Tízéves a zengővárkonyi Szalma-Kincs-Tár (<i>Tüskés Tünde</i>)	71
<u>In memoriam</u>	
Kopp Mária (1942–2012) (<i>Andrásfalvy Bertalan</i>)	73
Hornyik Miklós (1944–2012) emlékére (<i>Székely András Bertalan</i>)	74
In memoriam Görög Imre (<i>Halász Péter</i>)	76

KÖNYVESPOLC

Széchenyi emlékek nyomában Európában (<i>Csorba Csaba</i>).....	78
Kaczián János: Liszt Ferenc és Augusz Antal barátsága (<i>Méry Éva</i>)	78
Balaton-i versbibliográfia jelent meg (<i>Kőszegi Viktória</i>)	79
H. Szabó Lajos: Malomsok évszázadai képeken (<i>Bándi László</i>)	80

Tisztelt Előfizetőink, Olvasóink és Szerzőink!

Sajnálattal tájékoztatjuk Önöket, hogy folyóiratunk erre az évre is az előző évihez hasonló mértékű támogatást nyert el az NKA pályázatán, ezért továbbra is csak 80 oldal terjedelemben tudjuk lapszámainkat megjelentetni, és honoráriumot nem áll módunkban fizetni.

a Szerkesztőbizottság

Tisztelt Szerzőink!

Kérjük, hogy a folyóiratunkba szánt írásaitak lehetőleg elektronikus úton egyszerű Word formátumban szíveskedjenek megküldeni a selmeczikovacs@gmail.com címre. Továbbá kérjük, hogy a terjedelem kötöttségére való tekintettel a megküldött írás ne haladja meg a 4–5 oldalt (15 ezer leütést), az esetleges hivatkozások esetén lábjegyzetelést kérünk, a képmelléleteket szintén elektronikusan, lehetőleg 300 DPI felbontásban kérjük megküldeni. A szerzői korrektúrát szintén elektronikus úton küldjük meg. Lapzárta minden páratlan hónap 5-én, megjelenés minden páros hónap 10-én. A közlésre szánt cikkeket a szerző nevének és címének feltüntetésével tudjuk fogadni.

a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Budapesti Teleki Téka, a Teleki László Alapítvány könyvesboltja
(1088 Bp. VIII., Bródy Sándor u. 46. Tel.: 1-266-0857)

MNM VERÁNÓ Könyvesbolt (1053 Budapest, Magyar u. 40.)

Köszöntjük a XL. Honismereti Akadémiát

Eger, 2012. július 1–6.

Szőlő, bor, hagyomány, honismeret

Kevés olyan nemes és értékes feladat van ma a világon, mint hagyományaink felelevenítése, megtartása és továbbadása. Feladat, mert nemzeti kultúránk elemeit megőrizni kötelességünk. Hogyan is számolhatnánk el lelkiismeretünkkel, ha ezt nem tennénk? Gyermkeink, unokáink talán még sosem láttak szőlőprést, antik fahordót vagy hosszú nyakú lopót. Mit mondanánk nekik, ha egyszer, talán egy kiállításon rákérdeznének: mik ezek?

Heves megyében, ahonnan megannyi kiváló borász minőségi nedűje indul útjára az országba vagy a nagyvilágba, szinte elvárás a borkészítési hagyományok ismerete, mert érzelmi kötődésünk van hozzá. Tagadhatatlanul jó érzés külföldön megpillantani egy palack nyakán a nemzeti színű szalagot és büszkén rámutatni: ez bizony magyar bor!

Nem egyszerű küldetés a hagyományörzés: a ránk erőszakolt információdömping közepette csak annak van esélye megpillantani az értékeket, akibe idejekorán, kicsi gyermek korában beépítették a szülők a szűrőt, melyen fennakadnak a gyöngyszemek. Azon dolgozunk, hogy legyen szó akár a borról, a néptáncról, vagy éppen a nemzeti lovaskultúráról, a jövő nemzedéke is részese legyen annak a rendkívül sokrétű tudásnak és tradíciónak, ami bennünket magyarrá tesz.

Horváth László, a Heves Megyei Kormányhivatalt vezető kormány megbízott

Gondolatok az egri kultúráról

Nagy tisztelettel köszöntöm az egriek nevében a Honismereti Szövetség valamennyi tagját, akiket hamarosan városunkban is köszönhetünk! Örömünkre szolgált, amikor megtudtuk, hogy az Országos Honismereti Akadémiát Egerben kívánják megrendezni, s ehhez jó szívvel adott támogatást városunk önkormányzata. Különösképp, hogy a számunkra oly kedves tematikával foglalkozik a tanácskozás, azaz a szőlő és borkultúra hagyományával.

Városunkat a közgondolkodás elsősorban, mint nemzeti történelmünk dicsőséges küzdelmének színhelyét, a hazaszeretet és hősiesség szimbólumát tartja számon. Mindezekben túlmenően méltán lehetünk arra is büszkéek, hogy a több mint ezer éves múlttal rendelkező város az eltelt évszázadok során itt élő és dolgozó emberek közös erőfeszítésének köszönhetően igazi építészeti és kulturális gyöngyszemmé is vált. Eger történelmi múltjával – adottságainak köszönhetően – a borkultúra is szervesen összenőtt. A Bükk délnyugati lejtőjén, a Mátra és Bükk hegység között, illetve az Alföld és az Észak-Középhegység találkozásánál több évszázaddal ezelőtti egri központtal egy olyan bortermelő táj alakult ki, amely mára már világhírnevet szerzett magának. Szőlőművelőink joggal büszkéek fáradságos munkájuk végeredményére: az Egri Bikavérre, az Egri Leánykára és egyéb kiváló minőségű boraikra, újabban a világ egyetlen márkanevével ellátott fehér cuvée borára, az Egri Csillagra. Városunk mindezeket kívül évszázadok óta az észak-magyarországi régió egyházi, oktatási és kulturális centruma.

Úgy vélem, Egerben nem csupán a magyar történelem hősei, de a civil kezdeményezések gazdái is otthon érezhetik magukat. Hosszú évek óta híres az egri civil aktivitás, a nonprofit szféra képviselőit, akik fontos társadalmi ügyeket tűznek zászlajukra, Eger igyekszik több eszközzel is támogatni. Igaz mindez nemcsak a helyi, de a számunkra oly fontos országghatárokon átnyúló, nemzetünk ügyét szolgáló kezdeményezésekre, célokra is.

Ha honismeretről beszélünk, meg kell említenem, hogy jómagam az 1991-ben alakult Egri Lokálpatrióta Egylet elnökeként lettem polgármester. Meggyőződésem, hogy ez a város értékei, hagyományai iránt teljes szívvel elkötelezett polgárokat tömörítő szervezet a maga szerény eszközeivel is nagyon sokat tud tenni azért, hogy az itt élők megismerjék, magukénak érezzék Eger és büszkéek legyenek az évezredek, sok korban, sokféle módon felhalmozott kincsre, ami 2012-ben Eger jelent.

Ezért indítottuk útjára néhány évvel ezelőtti az „Egri sétaték egrieknek” programsorozatot, amely idén a századik rendezvényéhez érkezett. Százféle egyedi, egri érték bemutatása, száz különböző történet. 2011 őszén, Eger Ünnepe, amely a helyi civil szféra nagy megmozdulása, a második, sétaték összefoglaló kötetet jelentettük meg, és már a harmadik kiadását tervezzük.

Miért büszkélkedem ennire a Lokálpatrióta Egylettel és ezzel a séta-programmal? Mert tudom, hogy önök, akik egy civil szerveződés tagjaként a honismeret szakmai, módszertani kutatásával foglalkoznak, ily módon is kíváncsiak Egerre: úgymond az 1552-es várvédelem és a barokk belváros „mögé látnak”. Hozzánk hasonló célokat tűznek ki saját maguk elé is.

Eger Megyei Jogú Város nevében nagy szeretettel köszöntöm a július 1-6-ig nálunk állomásozó honvédeket, a Honismereti Szövetség tagjait, a 40. Országos Honismereti Akadémia résztvevőit!

Habis László polgármester

ÉVFORDULÓK

Egy hosszú küzdelem jelentős lépése: 700 éve történt a rozgonyi csata

„Amazok pedig, a béke legádázabb ellenségei, harci felszerelésüket felöltve egy hegy ormáról leereszkedtek az előbb említett völgybe a király ellen, hogy rögtön megütközzenek; és az említett hegyoldalon pénteki napon, Szent Vid és Szent Modestus ünnepén olyan ádáz ütközetet vívtak, amilyen a tatárok ideje óta még nem volt Magyarországon. [...] Bár a király oldalán többen estek el, mégis a király szerezte meg dicsőségesen a győzelmet.” Többek között ezekkel a szavakkal emlékezett meg a középkori krónikás az 1312. június 15-i rozgonyi csatáról, amelyben Károly Róbert győzelmet aratott az Abák fölött. Az ütközet fontos lépés volt a magyar király számára az oligarchák elleni küzdelemben, de még hosszú volt az út a végső diadalig.

Ha végigtekintünk az eseményeken, már a Kassa-menti összecsapáshoz is hosszú és rögös út vezetett. A nápolyi Anjou-házból származó Caroberto 12 éves volt, amikor nagyapja, II. (Sánta) Károly Dalmáciába küldte, hogy foglalja el a Magyar Királyság trónját. A jogalapot nagyanyja, V. István (1270–1272) leánya, Magyarország Mária jelentette, aki számos gyermeknek – köztük Martell Károlynak, Caroberto édesapjának – adott életet. Martell Károly 1295-ben bekövetkezett halála után gyermekére várt a Szent Korona megszerzésének a feladata. Ugyanakkor ez lehetetlen vállalkozásnak tűnt, mivel III. András uralkodása viszonylag stabil lábakon állt. Mindezt a király itáliai diplomatája, Bonzanói Péter is egyértelműen tudtul adta. „A király úr egészséges volt, értesült ugyan Károly király unokájának érkezéséről, de nem törődött vele.” Ráadásul az Anjouk törekvéseit a magyar politikai vezetőréteg sem támogatta, a gyermek voltaképpen Bicskei Gergely választott esztergomi érsekre számíthatott, de ő harcban állt szinte a teljes egyházi karral.

A fordulat 1301. január 14-én következett be, amikor III. András váratlanul meghalt. Bicskei Gergely magához ragadta a kezdeményezést és mivel Székesfehérvár nem szolgáltatta ki Szent István koronáját, egy alkalmi diadémet helyezett a jelölt fejére. Károly Róbert legnagyobb ellenfelének a cseh király fia, Vencel bizonyult, akinek ereiben édesanyja, Kunigunda révén szintén Árpád-házi vér csörgedezett. Ráadásul a királyfi élvezte a magyar főurak és egyháziak támogatását, III. András halála után díszes küldöttség ment cseh földre, hogy meghívják a Magyar Királyság élére. Vencel, aki az okleveleiben a László nevet használta, Magyarországon nem rendelkezett tényleges hatalommal, ezért édesapja, II. Vencel a koronázási ékszerekkel kimenekítette az országból. Apja halála után Vencel megörökölte a cseh trónt, ezért 1305. október 9-én lemondott magyar királyságáról és a koronázási jelvényeket Wittelsbach Ottó bajor hercegnek, IV. Béla unokájának adta át.

Mindhiába, mert Ottó képtelen volt a hatalom gyakorlására. Igaz ugyan, hogy 1305. december 6-án Székesfehérvárott Benedek veszprémi és Antal csanádi püspök megkoronázta, de az Anjou-párti Tamás érsek távolléte miatt ez sem tekinthető törvényesnek. A bajor herceg végül Erdélybe ment, ahol Kán László vajda elfogta és elkobozta tőle a Szent Koronát. A trónkövetelőt végül kiűzték az országból, aki hazatért Bajorországba. Többet nem is próbálkozott a magyar trón megszerzésével, igaz, hogy a magyar királyi címet egészen 1312-ben bekövetkezett haláláig viselte.

Úgy tűnt tehát, hogy Károly Róbert egyedül maradt a magyar trónért folytatott küzdelemben, de szinte reménytelen helyzetben próbálta meg hatalmát kiépíteni. Ennek legfőbb okát a tartományurak jelentették, akik egész országreszeket tartottak uralmuk alatt. Az általuk irányított területeken ők gyakorolták a királyi jogokat, állandó hatalmaskodásaikkal teljes jogbizonytalanságot okoztak, fosztogatásaikkal, jogtalan vámkivetésével pedig megkeserítették a kereskedők életét. Az oligarchák közül a Felvidék nyugati felét bitorló Csák Máté volt a leghatalmasabb, erőszakosságával és kegyetlenkedésével ő jelentette a legnagyobb veszélyt. Kezdetben Károly Róbert igyekezett megnyerni a főurak támogatását, az 1307. október 10-i rákosi országos gyűlésen megjelentek hűségnyilatkozatot tettek. Az uralkodó számíthatott a Szentszék segítségére is. V. Kelemen pápa Magyarországra küldte Gentilis bíborost, aki

tárgyalásokat kezdeményezett Csák Mátéval és 1308. november 10-én a kékesi kolostorban megállapodott a tartományúrral. Máté „elismerte a fent mondott Károly urat Magyarország igaz királyának és az ország jogos örökösének, valamit saját természetes urának, s neki, miképpen tartozik és akarta, mint törvényes urának nyilvánít köteles hűséget és engedelmességet.” 17 nappal később Gentilis a pesti országos gyűlésen további komoly fegyvertényt könyvelhetett el. A pesti domonkos kolostorban tartott összejövetelen a jelenlévők „egyenként és külön-külön egyetértőleg és egyhangúlag elismerték és elfogadták e Károly urat Magyarországra igaz királyának és örökösének”.

Gentilis egy újabb koronázással is megpróbálta megerősíteni Károly Róbert hatalmát. A ceremóniának ezúttal nem Székesfehérvár, hanem a budai Nagyboldogasszony- (mai Mátyás) templom adott otthont. Mivel a Szent Korona Kán László „fogságában volt”, ismét egy alkalmi fejereklével kellett helyettesíteni. A magyar főurak szép számban képviseltették magukat, bár a jövőre nézve nem sok jót jelentett, hogy Csák Máté személyesen nem volt jelen. Ugyanakkor a közvéleményt nem nyugtatta meg, hogy a koronázás nem a megszokott módon történt. A Szent Korona visszaszerzése érdekében Gentilis Kán László erdélyi vajdát külön kiközösítéssel sújtotta. Az egyházi fenyték nem maradt hatás nélkül, az oligarcha 1310. április 8-án meghódolt Károly Róbertnek és ígéretet tett a Szent Korona visszaadására. Miután ez megtörtént, augusztus 27-én sor kerülhetett a minden kritériumnak megfelelő koronázásra. A nemesek összegyűltek Rákos mezején, ahol elfogadták Károlyt királyuknak, majd Albába (Székesfehérvárra) siettek, és „ünnepélyesen és örömmel megkoronázták a László vajda által visszaadott szent koronával”. Károly Róbert formálisan is Magyarország királya lett, de már nem sokkal a koronázás után azzal szembesülhetett, hogy hatalmát számos helyen nem ismerik el.

Erre utal, hogy Csák Máté nem hagyott fel a királyhoz csatlakozó nemesek birtokainak fosztogatásával, majd 1311 elején a királyi szerviensek földjeit dúlta fel Vác környékén. Gentilis bíboros megpróbált nyomást gyakorolni az oligarchára, kérve az egyházhhoz tartozó földek visszaadását. A prélatus kérése azonban süket fülekre talált, sőt június 25-én hadseregével megsemmisítve mindent, ami útba esett, egészen Budáig hatolt előre, ahol „maga a király a királynéval, feleségével együtt személyesen tartózkodott”. Minden bizonnyal ez volt az utolsó csepp a pohárban, mert július 6-án a legátus kiközösítette az oligarchát, tíz napos határidőt szabva neki a királlyal való megegyezésre. Valószínűleg azonban már ő is sejtette, hogy a nagyrő ennyi idő alatt sem fog jobb belátásra térni. Károly Róbert ez év őszén hadjáratot vezetett ellene, azonban az akció kézzelfogható eredmény nélkül ért véget. Ennek ellenére a magyar király jelezte, hogy kész megtorolni minden olyan lépést, amely a tekintélyét veszélyezteti.

A Felvidék keleti részén is jelentős változások zajlottak. 1311. szeptember 8-át megelőzően Aba Amadé volt nádor Kassa városában egy zavargás során meggyilkolták. Az előkelő az egyik legrégebb magyarországi nemzetségből származott, valószínűleg ősei között volt Aba Sámuel magyar király. A XIII. századi forrásokban felbukkanó 27 ág mindegyike magát „de genere Aba” származtatta. Az úgynevezett Széplaki ághoz tartozó Amadé családjának felemelkedése teljesen jellemző a korszakra: hűségüket a királyi birtokadományokkal szerezte meg. Amadé részt vett az 1278-as morvamezei csatában, harcolt a kunok és a tatárok ellen, majd addig szerzett javadalmait III. András királlyal is megerősítette. A família tagjai befolyásos tisztségeket szereztek meg: testvérei közül Péter 1280-ban királyi országbíró, királyi tárnokmester, míg Finta erdélyi vajda, majd nádor, somogyi, soproni ispán és a kunok bírása. Testvérei örökös nélkül haltak meg, így birtokaik reá háramlottak, amivel vagyoni helyzete jelentősen megerősödött. Amadé 1293-tól szinte folyamatosan betöltötte a nádori pozíciót, emellett felváltva volt szebeni, mosoni, ungi, zempléni, karakói, újvári, zalai és szépesi ispán, sőt országbíróként és királynéi tárnokmesterként is említik. Amadé két ismert pecsétje is az előbbi legfőbb tisztséggel hozható összefüggésbe, a címer mindkettőn pólyát ábrázol. A kutatás szerint ez a címer a magyar királyok sávozott pajzsából vezethető le és eredetileg hivatali címer lehetett, azt szimbolizálva, hogy a pecsétulajdonos az uralkodó nevében járt el. Még egy adalék bizonyítja hatalmát: amikor elűzték trónjáról Ulászló lengyel fejedelemet, „a nemes és hatalmas férfiúnál” nyert menedéket, aki ezen felül rendszeres katonai segítséget nyújtott neki. Ulászló Amadé hathatós támogatásával tudta Krakkót visszafoglalni a csehaktól 1306 tavaszán.

Amadé tartományának központja Gönc volt, a településtől keletre, mélyen a Zempléni-hegység vonulatai között fekvő erősség Amadé-várként él a nép körében. Amadé közbizalmi és magánjogi intézkedései Abaúj, Zemplén, de olykor Szabolcs és Bereg megye egyes részeire is kiterjedtek. Az adminisztrációt jegyző albiró és udvarbíró segítette, várait várnagyai irányították. Gyakorlatilag kiskirályvá vált, az uralkodó hatáskörébe tartozó földekről rendelkezett, és ő maga emelt várjobbágyokat a királyi szerviensek közé. Birtokszerezés, hatalomkoncentráció – ezek lehettek Amadé jelszavai. Uralmát a környező városokra is ki akarta terjeszteni, leginkább a fejlett kereskedelemmel és kézműiparral rendelkező

Kassa érezte ezt a szándékot. Több adat számol be az oligarcha ott tartózkodásáról, de ezek ekkor még békés kimenettel zárultak.

A források szerint Aba Amadé hat fiú és egy leány édesapja volt. Katalint Csáki Móric vette feleségül, de nem sokkal később mindketten a szerzetesi életet választották. Döntésükkel azonban kivívták „a nagy Amadé nádor” haragját, aki erővel akarta rákényszeríteni őket, hogy a domonkos kolostort elhagyják. A Móric életét bemutató legenda kegyetlen emberként mutatja be Amadét. Meghagyta ugyanis, hogy vejét „ha ellenkeznek, addig szorongassák [...] a börtönben, amíg akarva, nem akarva, le nem veti a szerzetesi öltözéket, s ha kell, büntetéssel kényszerítsék arra, hogy visszatérjen eredeti állapotára.”

III. András halála után Amadé Károly Róbert táborát erősítette, 1304-ben ott volt a Vencel ellen irányuló, Habsburg Rudolf osztrák herceggel megkötött szövetség megerősítői között. A nádor a magyar király hű támaszának bizonyult, 1304–1306 táján Károly Róbert a gönci várban tartózkodott, és számos oklevélben odaadó hívének, tanácsosának nevezte. Nem véletlenül, hiszen Amadé volt az egyik kezdeményezője az 1308-as pesti országos gyűlésnek, ahol elfogadták Károly Róbertet magyar királynak, illetve személyesen vett részt Károly Róbert 1309-es második koronázásán. Tevékeny szerepet játszott a Kán László által elbitorolt Szent Korona visszaszerzésében is, garanciát vállalva, hogy az erdélyi vajda sok egyéb más mellett ezt a feltételt is teljesíti.

Mindezek fényében komoly csapást jelenthetett Károly Róbert számára, amikor a kassai polgárok 1311. szeptember 8-a előtt meggyilkolták Aba Amadét. Halálának körülményei meglehetősen zavarosak, a Képes Krónika szerint ártatlan volt, míg egy október 3-i oklevél arról számol be, hogy „egy zavargásban véletlenül megölték”. Ugyanakkor, ismerve a város és az Abák kapcsolatát, ez a leszámolás már régóta lappangott. A tömegjelenet nem véletlenül alakult ki, Amadé kísérletével együtt bevonult Kassára, és valószínűleg újabb kísérletet tett a település megszerzésére, ráadásul az a hír is lábra kapott, hogy a várost örökbirtokként igyekszik megszerezni a királytól, amellyel végzetesen csorbulhat volna a polgárok jogai. Ez lehetett az a szikra, amelyik kiváltotta a robbanást: az összecsapás igen véressé fajult, Amadén kívül még többeket megöltek, fiai közül kettőt fogságba vetettek.

A rozgonyi csata ábrázolása a Képes krónikában

Amadé halálával Károly Róbert meglehetősen sajátos helyzetbe került. Egyrészt leszámoltak egyik legfőbb támaszával, másrészt attól is tarthatott, hogy Amadé területeinek irányítását átveszik a nádor fiai és ezzel Északkelet-Magyarország kicsúszik a kezei közül. Az első és legfontosabb feladat a rendteremtés volt: két főpapját, Tamás esztergomi érseket és István veszprémi püspököt a területre küldte, akik kész tények elé állították az özvegyet és a négy szabadon lévő fiút. A békepontokat olvasva úgy tűnik, hogy az uralkodó megpróbálta betölteni az Aba Amadé halálával keletkezett űrt, mert a főúr, hiába tartozott hívei közé, mégiscsak egy volt az oligarchák közül. Károly Róbert tehát egyértelműen a kassaiak mellé állt, amely tetten érhető az egyik cikkelyben. Az Aba-fiak megígérték ugyanis, hogy apjuk haláláért és a többi kárkért nem állnak bosszút, illetve nem törekednek a várost adományul megszerezni. Az október 3-i megegyezés azonban a legfontosabb kérdést nem tisztázta: milyen birtokokat tarthatnak meg az Abák? Sáros, Lubló és Munkács hovatarozásának problémája újfent felkavarta a valamennyire lenyugodó politikai helyzetet.

Tény, hogy az Abák számos területet átadtak, de az előbb említett három uradalom kapcsán megmakacsolták magukat: egyikről sem mondtak le, sőt megtámadták a királyhű nemesek zempléni birtokait és feldúlták Sárospatakat. Károly Róbert felvette a kesztyűt, Váradon gyűjtötte össze hadait, majd Sáros elfoglalására indult. Az erősséget Balassa Miklós fia Demeter védte, unokatestvérével, Doncs mesterrel. Az oklevelek datá-

lása alapján Károly Róbert legalább 5 hétig ostromolta a várat, amivel egy időben más harci eseményekre is sor került. A Sáros várat védő Demeter a magyar király legádázabb ellenfeléhez, Csák Mátéhoz fordult segítségért. Az oligarcha természetesen megragadta a lehetőséget, teljes haderején – parancsnokuk a Szépnék vagy Nagynak nevezett Aba volt – felül még 1700 lándzsás zsoldost is küldött, akikhez csatlakoztak az Amadé-fiak. A várat ugyan nem tudták már felmenteni, de ostrom alá vették Kassát. Miután Károly Róbert értesült erről, a Szepességből azonnal a város megsegítésére indult.

A két sereg a Kassa közelében fekvő rozgonyi mezőn csapott össze, magáról az ütközetről kevés forrás maradt fent. Károly Róbertet többen támogatták, táborában találjuk a Balog, a Kaacsics, a Kaplony nemzetség tagjait, sőt az Aba nemzetség egyes családjai – a Nekeseyek és a Kompoltiak – is mellette foglaltak állást. Az is nyilvánvaló, hogy az uralkodó határozott fellépése komolyan átrajzolta a hatalmi viszonyokat, egyre többen hagyták ott az Abák táborát. Így például Károly Róbertért fogott fegyvert az a Tarkői Rikolf, aki 1311 októberében még az elhunyt nádor kíséretében tűnt fel. De úgy is vehetjük, hogy a későbbi új arisztokrácia tagjai – a Széchenyiek, Széchyek, Bátoriak, Kállayak, Sztárayak – küzdöttek a magyar király zászlaja alatt. Az Anjou-dinasztia sarja számíthatott továbbá a Görgei István által vezetett szepesi szászokra és a johannita lovagokra. Természetesen a kassaiak is nagyon jól tudták, hogy mi várna rájuk a vereség esetén. Mindezek ellenére a Csák–Aba haderő tűnt erősebbnek, ezért Károly Róbert minden eshetőséget megfontolt. A krónikás szerint *„seregével együtt először meggyónt, és megkapván a feloldozást magához vette az Úr testének szentségét a keresztesektől, és minden tekintetben felkészült a halálra.”*

Kezdetben úgy tűnt, hogy szükség is volt erre. A kezdeményezést a királyellenes erők ragadták magukhoz, a domboldalról leereszkedve próbálták meg elsöpörni a királyi sereget. A csata hevességét és a király szorult helyzetét jól mutatja, hogy zászlótartója, Csák nembeli Györke is elesett, ezért Károly Róbert a johanniták zászlaja alatt folytatta a küzdelmet. A magyar király a győzelmet a kassaiak és a szepesiek oldalirányú támadásának köszönhette, csapataikkal zavart okoztak az ellenség soraiban, bár a krónikás szerint „a király oldalán többen estek el”, mint a tartományurak seregében. Ez utóbbiak komoly és érzékeny veszteségeket szenvedtek, Miklós fia Demeter, Szép Aba mellett Aba Amadé két fia, Miklós és Dávid is holtan maradtak a csatateréren. Amadé többi fia behódolt Károly Róbertnek, de néhány évvel később ismét a lázadást választották, ennek leverése után pedig Lengyelországba menekültek.

A rozgonyi csata komoly fordulópontként vonult be a magyar köztudatba, az igazság azonban ennél kicsit árnyaltabb. Tény, hogy az ország újraegyesítése érdekében a királynak szakítania kellett addigi konszolidációs politikájával, és az ellene lázadó tartományurakat fegyverrel regulázta meg, ennek egyik legelső állomása ez az ütközet volt. Károly Róbertnek első ízben sikerült nyílt színi ütközetben legyőznie két tartományúr egyesített seregét. A folyamat azonban hosszú ideig tartott, az Abák után sorra diadalmaskodott a többi oligarcha fölött, Csák Máté kivételével, akinek területére csak 1321. március 18-án bekövetkezett halála után tudott bevonulni.

Ugyanakkor már a kortársak is tisztában voltak a csata jelentőségével. Az uralkodó a vele küzdő híveit számos adományban részesítette, az elsőre már június 24-én sor került. Sőt, I. (Nagy) Lajos 1352-ben azért mentette fel Kassát bizonyos adók fizetése alól, mert Károly Róbert oldalán harcoltak a rozgonyi csatában. Az is sokatmondó, hogy a Károly Róberttel nem igazán szimpatizáló XIV. századi krónikás is viszonylag részletesen számol be az összecsapásról, illetve a Képes Krónika miniatúra érzéketlenül örökítette meg a szemben álló felek harcát. Károly Róbert számára a rozgonyi csata nyitotta meg annak a lehetőségét, hogy hosszú évek véres küzdelmei után teljesen helyreállítsa a Magyar Királyság területi egységét.

Ajánlott irodalom: Bertényi Iván: A tizennegyedik század története. Bp., 2000.; Borosy Ambrus: A rozgonyi csata. Rubicon, 13, 2002. 2. 9–11.; Engel Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). Századok, 122. (1988.) 1–2. 89–146.; Károly Róbert emlékezete. Szerk.: Kristó Gyula – Makk Ferenc. Bp., 1988.; Körmendi Tamás: Az Aba nemzetség címerváltozatai a középkorban. Turul, 84. (2011), 4.: 109–122.; Kristó Gyula: A rozgonyi csata. Bp., 1978.; Kristó Gyula: I. Károly király harcai a tartományurak ellen. (1310–1323). Századok, 137. (2003.), 2.: 297–347.; Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. Bp., 1993.

Szende László

190 éve született Lichtner (Világosi) Gáspár

Valamikor – közel 40 évvel ezelőtt – meglátogatván az akkor Hódmezővásárhelyen élő barátomat¹ – megajándékozott egy helyi, nemrég megjelent kis kiadvánnyal. *Hódmezővásárhely jelesei*² – olvasom a címet, melyből mindjárt ki is derült, hogy tulajdonképpen életrajzi lexikon azokról a jeles személyekről, akik a városhoz kötődtek. Előtte éppen arról beszélünk, hogy Jászfákóhalmának annyira mobil volt mindig a lakossága, hogy Kanadától Ausztráliáig is eljutottak, saját országunk legeldugottabb pontjairól nem is beszélve. Aztán megjegyeztem: „Na, ebben biztos nincs jákóhalmi!” Gondoltam ezt addig, míg ki nem nyitottam. Volt.

Meglepve olvastam, hogy Lichtner (Világosi) Gáspár Jászfákóhalmán született. Sosem hallottam addig a nevét, annak ellenére, hogy már egy évtizede honismeretes is voltam, és hirtelen el sem tudtam képzelni, hogy ilyen nevű személy hogyan születhetett itt, hiszen teljesen magyar volt a népesség erre-felé évszázadok óta.

Hazaérkezve első utam a plébániára vezetett, utána nézni a titokzatos szülőtnék. Meg is lettem az anyakönyvben³ Világosi Gáspár és Holoczyk Viktória gyermekeként. Született 1822. január 1-jén más forrás szerint,⁴ de itt február van írva nap nélkül. Ennek még lehet, hogy jelentősége lesz. Kettős névvel van bejegyezve: Gáspár Menyhért. Keresztszülők: Ungvári Erzsébet és Szöllösi Ferenc. Ma ceruzával oda van írva, hogy „Hódmezővásárhelyi apát-plébános lett. Tudós volt.” Több jákóhalmi plébánosnak is szokása volt, hogy ha egy itt született személyről később valamit megtudott, amit érdekesnek talált, vagy megkapta a halálozási helyéről a halálhíret, akkor azt odajegyezte a születési adatok mellé, nagy segítséget nyújtva a későbbi kutatáshoz.⁵

Annyi kiderült, hogy a két keresztszülő igazi redemptus⁶ jákóhalmi nevet visel. Az Ungvári név ugyan mára kihalt, de az öregek még emlegették a ma is álló hajdani házuokra,⁷ hogy „Ungvári-féle ház”. A Szöllösi ma is gyakori családnév; őseik állítólag Mátraszöllösről jöttek.

Lichtner állítólag zsidó volt, akit néhány éves gyerekként kereszteltek meg.⁸ Lehet, hogy nem néhány éves, csak egy hónapos volt? Az anyakönyvben – mint jeleztem – a hivatalos dátummal szemben februári bejegyzés van. Én ezt úgy tudom magyarázni, hogy születhetett január 1-jén és februárban kereszteltek meg. Érdekes a név és a származás is. Amikor először olvastam a nevét, szinte biztos voltam benne, hogy a kor szokása szerint 1848-ban változtathatta nevét tükörfordítással Lichtnerről Világosira. Igen ám, de az apja Világosiként van bejegyezve a kereszteléskor. Lehet, hogy egy elmagyarosodott zsidó volt, aki a névmagyarítással is kifejezte a magyar nemzethez való tartozását? A rejtély azonban még mindig él, hiszen zsidókat nem engedtek letelepedni a Jászságban, akkor hogyan kerülhettek ide 30 évvel korábban? Erre is van egy elképzelésem. Állítólag Ungvár környékén ma is szép számú zsidó közösség él, márpedig a redemptusok általában annak a településnek a nevét hozták magukkal, ahonét jöttek a török kiűzése után. Az Ungvári család tehát – melyből a keresztanya származott – vélhetően Ungvárról jött, legalább 70 évvel korábban. Lehet, hogy rokonok voltak, netán maga az Ungvári család is zsidó származásúként jött földet váltani a Jászságba?

A gimnáziumot Vácott és Budán végezte, talán a család elköltözése is az oka, hogy 1837-ben a váci papneveldebe került, ahol bölcséletet és teológiát tanult, mivel Jászfákóhalmá az egri érsekséghez tartozik. 1843-ban Nádasdy Ferenc gróf, akkori váci püspök szubdiakonusnak avatta fel és egyszersmind segédként a Nógrád megyei Romhányban alkalmazta. 1844-ben diakonussá, 1845. január 23-án pedig áldozópappá szentelték. Főtről, ahol utoljára káplánkodott, 1850 júliusában az egyházkormány Károlyi István által a Csongrád megyei derekegyházi fiók lelkipásztorságra mutatta be. 1859-ben hódmezővá-

¹ Papp Béla földrajz-rajz szakos tanárról van szó, aki 40 évet Hódmezővásárhely-Szikáncson tanított végig, ma Szegeden él.

² Hódmezővásárhely, 1974.

³ Az anyakönyv a jászfákóhalmi Szent Jakab Plébániatemplom plébánián 1705-től van meg. Ez időben a bejegyzések latinul történtek.

⁴ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Bp., 1891-1914.

⁵ Ez a beszúrás valószínűleg Kiss Lajostól származik, aki abban az időben volt itt plébános, amikor először beleztem az anyakönyvbe ez ügyben.

⁶ A Redemptio a jászokunk jeles történelmi tette volt, amikor a Habsburgok által a Német Lovagrendnek 1702-ben eladott területüket, szabadságukat 43 év múltán visszavásárolták. Akik földet váltottak, azok voltak a redemptusok és nagy megbecsülésnek örvendtek.

⁷ Ma Bocskai u. 10.

⁸ Szinnyei i. m.

sárhelyi plébános és házassági jegyző lett, majd 1863-ban helyettes-, 1865-ben pedig valóságos esperes. Amikor szóba került, hogy a város meglévő egyetlen templomát bővíteni kellene „Lichtner Gáspár, az új plébános azonban a bővítés helyett, az 1859. szeptember 24-i egyháztanácsi ülésben második templom építését szorgalmazta. A kegyúr azonban az építőanyagot a templom bővítésére adta, ezért 1860-ban az valósult meg.”⁹ A padokat saját költségén készítette.¹⁰ Ő tehát már 40 évvel korábban szeretne volna megépíttetni a későbbi Szent István templomot. 1869-ben kiérdemesült és 1870-ben címzetes apát lett,¹¹ ahol jó kapcsolatot alakított ki a gazdag polgárokkal, akik ezáltal bőkezű támogatóivá váltak a templomnak.

Jó kapcsolatban volt a város vezetőivel, s emellett keménykezű várospolitikusnak ismerték. Az egyháztanács is dicséretben részesítette egyházi érdemeiért, a polgári életben tanúsított jóakarataért és emberbaráti jószívűségéért. Szerette a szegény diákokat és segítette az elesetteket. A szegények iránti jó-ságát az emlékezet évtizedeken át megőrizte. A templom márványlap padozata az ő ajándéka, a templomfestés jelentős részét is ő fizette. A temetőben a Lukács családdal együtt kápolnát építtet a feltámadt Krisztus tiszteletére. A leánynevelő intézet építésére 20 ezer forintot ajánlott fel. Jelentős irodalmi munkásságot fejtett ki, egyház- és várostörténeti kutatásokat végzett, Hódmezővásárhely tudós történetíró-jaként maradt fenn tevékenysége.¹² Cikkei jelentek meg a *Religióban* (1851. I. Házasulandók tanítása és tanulása, 1853. I. Az új büntetőtörvénykönyv, II. 19., 1854. I. 20. sz. Az új polgári törvénykönyv), és a *Katholikus Néplapban* (1852. Jegyesek tanulása.)¹³ Az előző cikk önálló formában is megjelent *Férj- és nejesülendők kérdezőtő keresztény tanítása és tanulása* címmel Pesten 1851-ben. Szintén megjelent Egyházi beszéde a földművelők zászlója felszentelésekor Hódmező-Vásárhelyen április 19. 1863. címmel Szegeden 1863-ban.

1881–1882-ben cikksorozatot írt a Vásárhelyi Közlönybe *A h.-m.-vásárhelyi kath. plebánia története* címmel. A számos történelmi és helytörténeti adaton és utaláson túl hasznos információkat közölt a Vásárhely környéki halmokról és ezek leletanyagáról, valamint redeti, ma is helytálló megállapításokat tett a halmok kutatásával és értékelésével kapcsolatban. Íme egy részlet az anyagból: „*A csinalthalmok közül egyik vagy másik, mikor a maga idejében elkészült, lehetett kisebb vagy nagyobb, alacsonyabb vagy magasabb; de fý¹⁴ alapvonásuk, mely rajtok kinyomódik; vagynevezhessem azt arculatnak, melyet elýtükröznek, e kiváló jellegök mindegyikkel annyira közös, hogy ezen alakatos hasonlatosságot a meglevőkön most is felismerhetni. És lehet, hogy korunkban e halmok között több is találtatik, mely egy vagy más tekintetben immár más kinézésőnek tönik fel a vizsgáló szemének, mint a mýrýnek eredetileg alakíttathatott: de ezt a különbözetet csak az a változás okozhatta, melyet a halmon ásás, szántás, kutatás, földelhordás vagy az idý vasfoga huzott maga után. Azt meg épen nem vonhatni két-ségbe, mintha e halmok nem emberi kezek munkájának köszönhetnék származásukat.*

[...] *Mi célra keletkeztek e halmok, arról általánosságban nem egy, de többfélevalószínűnek tetszhe-ry nézetet nyilvánítani lehetséges; de egyrýl valamennyi vonatkozást tenni vajmi merész eljárás lenne. Mert még attól is meglehetýsen távol vagyunk, hogy e halmok nagy részben tudományos vizsgálat alá vettettek volna, nem hogy különlegesen valamennyírýl nyilatkozhatnánk; az ily elýre megejtett vizsgálat nélkül pedig egyikrýl vagy másikról valamennyire biztosan következtetni vagy csak alapos osztá-lyozást is tenni közöttök legalább is a legnagyobb részének átnézése nélkül csakis hozzávetýleges kísérlet lehet. Azért én azon véleményt osztom, hogy csaknem ahány halom, annyi kutatás kívánatnék [...], hogy tudományosan meghatározhatnák: mikor keletkezett és mi lehetett a rendeltetése? Mert se nem egy célra, se nem egy évben támadtak e halmok, hanem különböző idýkben és különböző okokból; mint ezt az egymástól eltérý távolságuk, fekvésök, csoportosításuk és irányuk, soknál az idýszak különbségét megjelölý hagyományos nevek vagy a különféle alkalmakkor felszínre került más más korra valló lele-tek világosan tanúsítják. [...] Egyébkint temetési célra készített ily halmot eleget található hazánkban a folyamok mentén [...] Még csak azt adjuk az eddig mondottakhoz, hogy a különféle népeknél látható, de mindegyiknél sírokul használt halmok magassága épen nem egyenly, hanem nagyon is változó. [...] kiakarván fejezni ezzel a méltóságot, a melynek osztályosa volt az elköltözött. Mert mennél elýkelýbb állásu volt, az elhalálozott, sírját annál magasabb halom illette.”¹⁵*

⁹ Hódmezővásárhelyi plébániák honlapja. A korabeli egyház-testületi jegyzőkönyv alapján.

¹⁰ Ugyanott.

¹¹ Szinyei i. m.

¹² Hódmezővásárhelyi jelesei.

¹³ Szinyei i. m.

¹⁴ A pont nélküli i betűk általában ö-nek olvasandók.

¹⁵ Bede Ádám: Szentesi halmak. Szentes, 2008.

Meghalt 1884. március 7-én Hódmezővásárhelyen, az általa építtetett feltámadt Krisztus kápolna kriptájában temették el. Halála után, 1886-ban édesanyja azzal örököltette meg emlékét, hogy egy 50 kg-os lélekharangot ajándékozott az egyházközségnek. Emlékét a Lichtner Gáspár Német Hagyomány-örző Egyesület¹⁶ őrzi, melynek célja: „Lichtner Gáspár plébános emlékének ápolása, Hódmezővásárhelyre és környékére német nyelvterületről áttelepültek keresztény – kulturális értékeinek, hagyományainak megőrzése.”

Fodor István Ferenc

Lendl Adolfról, születése százötvenedik évfordulóján

Lendl Adolf a magyar múlt azon nagyságai közül való, akik azon túl, hogy főbb szakmai területükön maradandót alkottak, még sokoldalúságukkal is kiemelkedtek környezetükből. Hiszen mindenekelőtt zoológus, állatpreparátor, állatkert-igazgató és tanár, de politikus (országgyűlési képviselő), és végül, de nem utolsósorban, utazó is volt egy személyben. Mindezt úgy érte el hazánkban, hogy kora gyermekkorában még magyarul sem tudott. Lendl György, a vármegye tisztii főorvosának fiaként a Temes megyei Orczyfalván született százötven évvel ezelőtt, 1862. május 6-án. Iskolai tanulmányait Temesrékason kezdte, ahol atyja akkor éppen praktizált, majd Temesváron folytatta, az akkor még német tannyelvű reálgimnáziumban. Itt és ekkor tökéletesítette magyar nyelvtudását, ami azért is szerencsésnek bizonyult, mert 1879-től már a Budapesti Tudomány- és Műegyetemen biológiát és kémiát tanult. Aztán 1884-ben középiskolai tanári, 1887-ben pedig – 25 évesen – bölcsészdoktori oklevelet szerzett. Közben

1884–85-ben leszolgálta önkéntes katonaevét, s 1885–86-ban a műegyetemen, 1886–89-ben pedig az egyetemi állattani intézetben tanársegéd. Gyűjtőszenvédelye azonban hamarosan más területre vitte. 1888-ban Trefort Ágoston közoktatási miniszter felkérésére Herman Ottó kísérőjeül szegődött, a jeles tudós Észak-Norvégiába vezető madártani gyűjtő- és kutatóútjára.

Utazásuk történetét és eseményeit Herman megírta, majd 1893-ban a Természettudományi Társulat kiadta Hány Gyula, Madarász Gyula és Vastagh Géza rajzaival. 1888. június 5-én keltek útra Bécs, Berlin, Hamburg útvonalon haladva Dániába, majd onnan hajóval Norvégiába utaztak. Bergenből a Svartediket tóhoz és Fjösangerbe kirándultak, majd több híres fjord előtt elhaladva Trondhejmen át Tromsöbe hajóztak, együttes útjuk végső állomására. Herman innen már egyedül folytatta útját tovább északnak, a „Sirius” turistahajón Svaerholt madárhegye felé, majd Vardöbe, utazása végpontjára, hogy ott egyéb tudományos kutatások végzése mellett Hell Miksa és Sajnovics János korábban erre járt magyar csillagászok nyomait keresse. (Nevezettek 1768–69-ben jártak Norvégia e végvidékeire, hogy megfigyeljék a Vénusz bolygónak a Nap korongja előtti vonulását.) Lendl eközben Tromsöben maradván, e környéket kutatva és állattani gyűjtéseit végezve várta meg, míg útítársa július 29-én visszatért. Pár nap múlva a „Lofeten” nevű hajóval immár együtt utaztak Hamburgba. Érdekes, hogy ekkor együtt utaztak Oslo (ekkor még Kristiania) egyetemének tanárával, dr. Mohn-nal, aki jelentős szerepet játszott Fridtjof Nansen, a híres norvég felfedező északi sarki úttervének kialakításában.

78 napi távollét után, augusztus 21-én érkeztek vissza Budapestre. Ezt követően Lendl komoly eredményeket ért el az utazás tudományos eredményeinek feldolgozásával és közzétételével. Munkája elismeréseként 1890-ben a Magyar Nemzeti Múzeum Állattárának egyik vezetőjévé nevezték ki. Ám

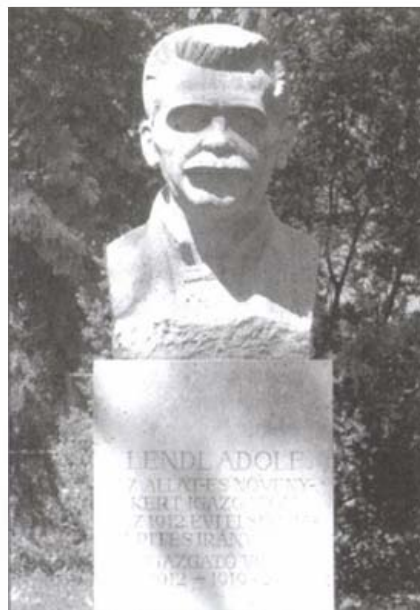
¹⁶ Magyarországi Német Civil Szervezetek.

1894-ben állásáról lemondott, mivel minden hivataltól függetleníteni kívánta magát, egyúttal önálló állatpreparáló és tanszerkészítő vállalatot alapított. Az elsőt az országban. Ezután csaknem valamennyi magyarországi iskola természetrajzi szertárát az ő Donáti utcai üzemének kitérőitől madaraival, lepke- és rovargyűjteményeivel látták el. Majd 1896-ban megindította és tíz éven át maga is szerkesztette a *Természet* című népszerű, tudományos folyóiratot, amely később a budapesti Állatkert hivatalos lapjává vált. Említést érdemel, hogy 1897-ben Budapest főváros törvényhatósági bizottsági tagjává választották, 1901-ben pedig az egykori iskolavárosáról elnevezett temesrékási kerület országgyűlési képviselőjévé is megválasztották, pártunkívüli ellenzéki programmal.

Első önálló, saját szervezésű expedícióját 1906-ban Kis-Ázsiába indította. Ennek során a Nemzeti Múzeum és a saját vállalkozása részére kívánt állatokat gyűjteni. Július elsején negyedmagával kelt útra, s társai is járatosak voltak úgy az állatok gyűjtésében, mint azok konzerválásában. Konstantinápolyt követően átkeltek az ázsiai partra, s vonaton utaztak a kisázsiai felföld északi peremére. Jártak és sikeresen gyűjtöttek Eregliban és a Taurus-hegységben. Utóbbiról írta: „*Láttam Norvégia legszebb fjordjait, szakadozott sziklafokait, melyek a Jeges tengeren végigtomboló téli viharoknak évezredek óta ellenállnak. Láttam a svájci Alpok dolomitjainak fenséges ormait az alkonyati napfényben kitézsedni és sötét estén égni. Ismerem a Magas Tátra, Máramaros és Erdély nagy havasainak szépségeit: de a Taurusban látható merész és roppant arányaiban megdöbbentő alakulásokat képzelni sem tudtam volna...*”. Útirajzát a Bozanti völgyesoros ősi „fehér hid”-jának, Ak-köprü-nek a leírásával fejezte be, megemlítve két karaván találkozását a híres hidon. Az egyik lovak hátán hozta az ezüstöt a bulgarmadeni bányából, majd itt átrakták tevehátra, s így vitték az alexandriai öböl kikötőjébe Mersinába, ahonnan már hajón szállították Konstantinápolyba.

Lendl Adolf harmadik, legeredményesebb, de egyúttal legnehezebb expedíciója 1907-ben Dél-Amerikába vezetett. Augusztus 6-án indult Budapestről, majd Bremenben felszállt a „Borkum” nevű kicsi és régi kereskedelmi hajóra. Antwerpent és a Biscaya-öblöt érintve rugaszkodtak neki az óceánnak. Brementől számítva 36 napos utat követően Monteideo érintésével érkeztek meg szeptember 15-én Buenos Aires kikötőjébe. Itt vonatra szállt és annak végállomásáig, Neuqén (akkori nevén Confluencia) városig utazott. Innen azután már gyalog folytatta útját a pampán át dél-nyugat felé egy brüsszeli tanár és egy katona társaságában. Teljes hónapon át tartó vándorlás után érkeztek meg az Andok lábánál található Nahuel Huapi tóhoz. Lendl ezután átkelt a hegységen Chilébe, s Puerto Montnál kiért a Csendes-óceán partjára. Ezután visszaindult Argentínába, s egy nagyobb kerülővel, összesen 1400 km megtételét követően érkezett a vonat végállomására. Rengeteg állatot, növényt és kőzetmintát gyűjtött útja során, melyeket ládába csomagolva, lóháton cipelt az éppen soros postaállomásig. Gyűjteményeiből a Magyar Természettudományi Múzeum, de az argentinai, s a világ más múzeumai is részesültek. Buenos Airesben még egy hónapot időzött, s 1908. március 8-án, több mint félévi távollét után, Trieszt és Fiume érintésével érkezett vissza Budapestre. Itthon utazásának szakmai tapasztalatairól, s más érdekességeiről is cikkeket és előadásokban számolt be. Végül ázsiai és dél-amerikai expedícióinak történetét az 1911-ben megjelent *Úti levelek két világrészről* című könyvében tette közzé.

Jelentős szerepet vállalt a Xántus János által alapított és igazgatása mellett 1866. augusztus 9-én megnyílt budapesti Állat- és Növénykert ujjászervezésében. Ennek következményeként 1911-ben Lendl Adolfot nevezték ki az intézmény új igazgatójává. E ténykedése során megújította és teljesen modernizálta az intézményt. Elképzeléseinek lényege az volt, hogy az állatokat lehetőleg természetesnek ható környezetükbe telepítsék. Mint zoológus, szakmai téren ebben az időben főleg a pókokkal foglalkozott, számos tanulmányban számolva be kutatási eredményeiről. E sokirányú tevékenységének elismeréseként 1917-ben az MTA levelező tagjainak sorába választották. 1919-ben Kunfi Zsigmond egy természettudományi múzeum megszervezésével bízta meg, amely megbízás elfogadása a későbbiekben nem vált előnyé-

Szobra a budapesti Állatkert főbejáratától jobbra (Polgárdy Géza felvétele)

re. Az ekkor elszenvedett politikai támadások hatására lemondott állatkerti igazgatói állásáról, s visszavonultan, tudományos és irodalmi munkásságának élt.

Tervezett ausztráliai kutatóútjáról is kénytelen volt lemondani, béna feleségét nem hagyhatta magára. Mi több, remélve a Hévízi-tó vizének szerepét neje gyógyulásában, 1932-ben a közeli Keszthelyen telepedtek le. 1939-ben megözvegyült, s ekkor ugyan már nem kötötte a feleségének két évtizeddel korábban tett fogadalma, mely szerint többé nem indul hosszabb külföldi útra, ekkor azonban kitört a második világháború. Ez az idő nem kedvezett az utazásoknak, s végleg elszakította tőle Argentínában élő mérnök fiát, Lendl Olivért és unokáit is.

Élete utolsó éveit Keszthelynek és a keszthelyieknek szentelte, amint erről a *Keszthelyi problémák* című könyve is tanúskodik. Nyugdíjából szegény, elesett sorsú helybélieket támogatott, legendás jótékonykodással telt utolsó ideje. Életének 81. évében, 1942. szeptember 25-én Keszthelyen érte a halál. Idén ősszel ennek is hetven éve lesz...

Polgárdy Géza

Nyolcvan éve hunyt el Garády Viktor

Egy magyarrá lett olasz élete és munkássága az Adria ígázatában

Garády Viktor

Az önelszegényítésnek alighanem többféle formája van. Ezek egyike biztosan az, ha jó emlékezetünkre feltétlenül érdemes írónk műveit kiadóink hosszú évtizedeken át nem jelentetik meg újra, s így azok elérhetetlenné, idővel szinte elfelejtetteké válnak. Szerzőik is, könyveik is lassan kihullnak az emlékezetből, a fiatal olvasók pedig meg sem ismerik őket, azt sem tudják, hogy valaha a világon voltak.

E gondolatok az éppen nyolcvan éve, 1932. május 27-én Fiumében elhunyt zoológus, író, újságíró és műfordító Garády Viktor, az életét az Adria ígázatában leélt sokoldalú alkotó kapesán merültek fel. S mindez még akkor is igaz, ha az utolsó évtizedben elsősorban Fried Ilonának és Kiss Gy. Csabának köszönhetően némi jó irányú változás tapasztalható, amely Garádyt kiemelte a több évtizede tartó teljes, totális mellözöttség és ismeretlenség állapotából. (Fried Ilona italianista és kultúrtörténész már a 2001-ben, a Ponte Alapítvány által megjelentetett *Emlékek városa – Fiume* című könyvének „Magyar nyelvű próza és ismeretterjesztés Fiuméről” fejezetében négy oldalon [163–166.] írt Garádyról. Majd *Egy kulturális identitás, Vittorio De Gauss – Garády Viktor* címmel tanulmányt közölt a Kiss Gy. Csaba szerkesztette *Fiume és a magyar kultúra* című kötetben [Bp., 2004. 118–128.]. Kiss Gy. Csaba pedig az ugyancsak általa szerkesztett *Adriai képek. Magyar útirajzok* című antológiába [Bp., 2008. 311–339.] beválogatta Garády *Tengerparti képek* című szerény terjedelmű művének néhány részletét.)

Valami tehát már megindult – lehetséges, hogy a törlesztések idejét éljük, – az igazi áttörés azonban az lenne, ha a Szerző legalább két tucat önállóan megjelent könyve közül néhány kiemelkedő munkáját akár reprint, akár újrasedett formában kiadóink megjelentetnék. Erre azonban – a jelek szerint – még várni kell.

Garády Viktor személyének különös érdekességet ad, hogy nem is magyarnak született, hanem saját döntéséből és tudatosan lett magyar íróvá és tudóssá! (Bármilyen meglepő is ez, az olaszból magyarrá válása nem egyedül való! Prodam Guido, az 1882. szeptember 12-én Fiumében született és Budapesten, 1948. július 1-jén elhunyt pilóta, aviatikánk hőskorának jelese, aki elsőként repült fővárosunk területére felett, – népes fiumei olasz családja tagjai közül egyedül – ugyancsak magyarnak vallotta magát!)

Nos, Garády Viktor régi fiumei olasz patricius család sarjaként, *Vittorio De Gauss* néven 1858. július 27-én Nagyváradon látta meg a napvilágot. Azért ott, mert atyja, aki a monarchia hivatalnok volt,

akkor éppen e városban teljesített szolgálatot. Ám a magyar nyelvet az idősebb Gauss sehogyan sem sajátította el, ezért az 1867-es kiegyezést követően családjával együtt vissza kellett költöznie Fiumébe, a mai Rijekába. Amikor Vittorio megszületett, s családja visszaköltözött ősei szűkebb pátriájába, Fiume – ha már nem is sokáig, de még Magyarországhoz tartozott, – ám éppen az 1848–49-es magyar szabadságharc bukását követő horvát korszakát élte. (Ki tudja, a Gaussok ismerték-e Victor Tissot aforizmáját, amely szerint „*Fiume az a magyar város, ahol a horvátok olaszul beszélnek*”). Az ifjú Vittorio mindezen 1879-ben Fiumében nem horvát, hanem olasz gimnáziumot végzett. Majd útja váratlan fordulattal Budapestre vezetett, s itteni egyetemi éve alatt tökéletesen elsajátította a magyar nyelvet.

Hogy mindez miért történt így? Mert „*gyermekkori emlékei visszavonították őt a magyar hazába, s a bölcséletet 1883-ban a budapesti egyetemen végezte*” – olvashatjuk Szinnyeyinél, a „Magyar írók” III. kötetének 1051. oldalán, a Gauss Viktor címszó alatt. Aztán 1883–84-ben ugyan egy teljes évet tanított a fiumei leányiskolában, de már 1884-ben visszatért a fővárosba, s itt kezdte meg újságírói pályáját a Pesti Hírlap szerkesztőségében. Mert magyar író és újságíró akart lenni! Ezért is vette fel Rákosi Jenő javaslatára Gauss családi neve helyett a Garády nevet, s amikor megnősült, magyar hölgyet vett feleségül.

Ezután rövid kitérő következett: 1886-tól a magyar királyi pénzügyminisztériumban számtisztként tevékenykedett, s ez távolra vitte írói ambíciói gyakorlásától. Ugyancsak Szinnyeyinél olvashatjuk, hogy édesanyja költői lelkét örököelve elkötelezetten irodalmi pályára kívánczolott. Miközben szorgalmasan tanulmányozta az olasz klasszikusokat, magyar nyelvtudásának tökéletesítésén is fáradozott. Írásai jelentek meg a Természet Tudományi Közönyben, Fővárosi Lapokban, Pesti Hírlapban, Hétben, Magyar Hírlapban, továbbá a Budapest, Magyar Génusz, Ország–Világ, Az én Újságom, Otthon és Magyar Szalon oldalain. Ő fordította le az olasz nyelvre Salvini szintársulata részére a Bánk bánt.

Budapest mindezek ellenére is, – hogy stílusosan fogalmazzunk, – csupán egy intermezzo volt Garády Viktor pályáján. Visszatért szeretett Adria parti városába, s 1903. október 4-én megindította a *Fiumei Szemle* című hetilapot. Ennek beköszöntőjében kifejtette, hogy „*különös gondot fordítunk a város idegenforgalmára, és célunk, hogy az anyaországban Fiumét, a tengert és mindent, ami a tenger világába és a tengerészet körébe tartozik, megismerjék és megszeressék*...” Ő maga a lap minden számában több írással is szerepelt, olykor G., más alkalmakkor G. V. szignókkal. Ám a Fiume és a Magyar Tengeremlék múltját feltáró írásai vagy „Vinikur”, vagy „Vén Krónikás” aláírással jelentek meg. A lap minden számában egy-egy olasz nyelvű írás is szerepelt. Így a lap előbb kétnyelvűvé, majd a gazdasági kérdések irányába fordulóvá vált, végül 1904-ben megszűnt. Ellenben Garády 1907. január elején még nagyobb fába vágta a fejszéjét, s *Fiumei Napló* címmel immár napilapot indított, amelyet független politikai orgánumnak szánt. Sajnos összesen csak 117 száma jelent meg, az utolsó május 27-én. Közben Hieronymi kereskedelemügyi miniszter Garády kezdeményezésére 1905-ben megalapította a fiumei állami halbiológiai állomást, (akváriumot) s ennek természetesen ő lett a vezetője. Amikor 1908-ban a fiumei Tengerészeti Akadémia tanárává is kinevezték, Garády már jó nevű írónak és tudósnek számított.

Tengerparti séták című, 1901-ben megjelent könyvében így irt az akváriumról: „*Ha én milliomas volnék, minden nagyvárosban tengeri akváriumot állítanék föl. Hadd járjanak oda az emberek, hadd bámulják a természet nagy titkait, hadd álmélkodjanak a gondviselő szeretet hatalmas voltán. Én életem leghatalmasabb pillanatait az akváriumban töltöttem.*”

Kutatói pályája során nagyszámú, a Quarnero, s az Adria partjának, meg környékének flóráját bemutató dolgozatot jelentetett meg, s ezek nevét az egész országban ismertté tették. Egy másik, *Tengerparti képek* című könyvének *A tengerparton* címet viselő bevezető írása felér egy vallomással. Íme, egy részlete: „*Vannak országok, a melyek a tenger nyújtotta kincsekből élnek csupán. A tenger tette nagyvá és hatalmassá Görögországot, Karthágót, Rómát, Velencét, Hollandiát, Spanyolországot és végre Angliát. És amióta elhangzott Kossuth bölcs igéje: »Tengerhez, magyar!«, mi magyarok is mind jobban hajlunk a tenger felé. Hajóink ör világrészen hirdetik nevünket, és büszkén emlegetjük Fiumét, a mi nagy jövőjű, egyetlen kikötőnk.*” „*Mi magyarok*” – fogalmazott Garády. Meg azt írta, hogy „*büszkén emlegetjük Fiumét, a mi nagy jövőjű, egyetlen kikötőnk.*”

Mit is mondhatunk erre mi, akik most, halálának nyolcvanadik évfordulóján megkíséreljük felidézni ennek az olasznak született, de magyar patriótává nemesedett, ritka metamorfózist végrehajtó tollforgatónak izzó hazaszeretet sugárzó sorait olvasva? Miközben nem győzünk álmélkodni: – hát így is lehet? Majd még egy részlet a könyvének záró fejezetéből: „*Szeretem a tengert. Hiszen már gyermekkoromban is annyira szerettem. Hamarjában azonban nem tudnám megmondani, hogy miért. Talán a színe, a hangja, vagy az illata van olyan bívós hatással reám. Bizony nem tudom. Álmaim is tele voltak mindig az ő ragyogó képeivel. A világos, holdas éjszakák. A sötét éjben lángoló habok. A rózsaszínű hajnali fel-*

Garády Viktor hajóján, az Adrián

hőkkel tovaszálló fehér sirályok. Az alkonyi fényben úszó aranyos vitorlák. A violaszínű hegyek a távolban. A naplementének bíbor fényében égő szigetek...

Manapság, 2012-ben talán már ismeretlen, talán ósdiinak, avítottak, elavultnak, mi több maradinak vélt hazafiúi lelkesedésből születtek meg az ifjúság számára irt művei, mint a *Hegyen-völgyön* (1898). Az „Adrián” hajózo zoológus aztán némi kitérőt is tett, más vidékekre, amit ugyancsak a XIX. század végén írt *Vadászskalando*k című könyve szemléltet. Néhány fejezet címe e könyvből: A sivatag királya, Farkasok között, Vadászat vízilóra, Az elefántok földjén, Ausztrália állatvilága, A foka és vadászata. Az *Adria gyöngye* című, ugyancsak az ifjúságnak szánt könyve már visszatérés a jól ismert vizekre. A tenger és környéke bemutatására helyezte itt a hangsúlyt, amint Paraj Berci szegedi diák fiemei jutalomutazása során megismerkedik a város és kikötője nyüzsgő életével, a halászokkal, meg a tengerrel. *Amit a tenger mesél* (1904) című elbeszéléskötete a magyar történelem hajdan megtörtént eseményeiből merit, miként a *Magyarok kútja* is, amely Mátyás király idejébe és Otranto várához viszi vissza az olvasókat.

A *Régi dicsőségünk a tenger melléken* (1907) című, talán leginkább olvasmányos és legszínesebb művében az általa oly sokáig és sokat kutatott magyar tengerpart csaknem fél évezredes történetét idézte és elevenítette fel. Mint írta, a magyar hadak már 1097-ben megjelentek az Adria partján, s az itt élők közül Kálmán királyunkat többen is szerették volna megnyerni szövetségesül. 1105-ben, midőn Kálmán az Adria nevezetes városába, Zárába ment, „a tenger melléki dalmata városok falain már magyar lobogó lengett, a magyar nemzet vitéz katonái védelmezték” a vidéket a velencei támadásoktól. Kálmán azonban 1115-ben elhunyt, s ekkor Velence megkísérelte, hogy a magyar Tenger mellék kikötővárosait ismét uralma alá hajtja. Ezzel vette kezdetét az a tenger melléki háború, amely évszázadokon át, egészen Mohácsig, a Magyar Királyság összeomlásáig tartott. A könyv oldalain felvonulnak a Magyar Tenger mellék hősei II. Istvántól Károly Róberten át a Zrínyiekig, s a Nádasdy és Frangepán családok tagjaiig. (Ezt a könyvét valamennyi műve közül leginkább érdemesnek tartjuk új kiadásra.)

Garády Viktor két, utóbb említett könyvében, a magyar történelem valós Adria-parti eseményeit írta meg, az ifjúság számára. Akkor, az ő idejében, különösen a millenniumi évek példa nélküli nemzeti felbuzdulásában ez talán nem is volt feltűnő. „Hej, de szép idők voltak azok, amikor még odalent a tengerparton magyar vitézek sisakján ragyogott föl a nap, magyar lobogókat lengetett a szellő, magyar ének szállt szájról-szájra” – olvassuk *Amit a tenger mesél* című kötetének egyik, „A tenger menyasszonya”

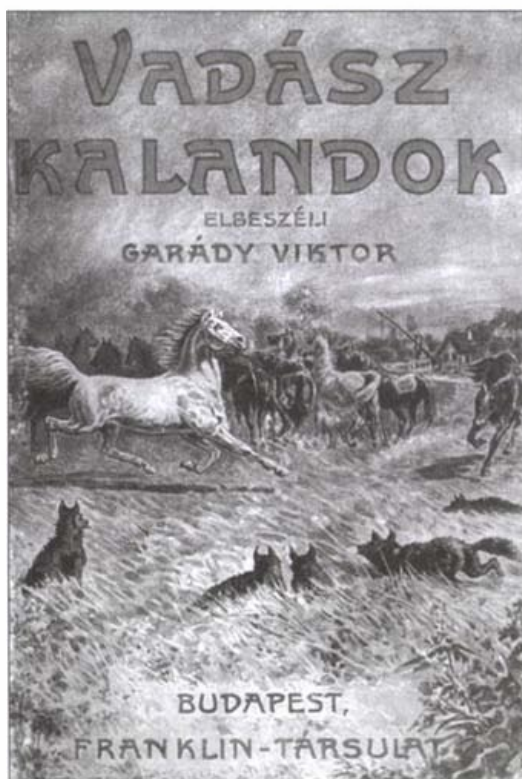
című elbeszélésében. E lelkes, szinte már meghatározó magyar patrióta szemlélet azonban Garády írói énjének csak az egyik jellemző oldala volt. Másik meghatározója a mélyenszántó ismereteit – igaz, kicsit didaktikus formában – olvasóinak átadó természettudósi énje. Az állatok világába vezető zoológus ezen ismeretterjesztő munkái közül említsük meg az Athenaeum kiadásában Budapesten év megjelenése nélkül megjelent *Derült világ. Mesék és képek az állatvilágból*, meg az 1902-es megjelenésű *Mi van a tengerben?* s az ugyancsak a fővárosban 1913-ban kiadott *Élő tenger* című köteteit. A *Mezei séták* (Bp., 1905) címet viselő könyvének elbeszélései egyértelműen az írásművész kezei alól kerültek ki.

Garády élet- és írói pályáján az 1918-as esztendő végzetes megtorpanást jelentett. Az első világháború végén eltűnt az a világ, amelyben otthon érezte magát, amelyet nem csupán mélységesen ismert, de ugyanígy szeretett is, s amely számára a létezését jelentette. Ez a világ végérvényesen eltűnt, ami pedig a helyére lépett, az már idegen volt számára és alig átélhető. Még 1917-ben Budapesten megjelent *És mégis szép ez a világ* című kötete, amellyel szinte győzködni szeretné nemcsak olvasóit, de önmagát is. Utána íróként elhallgatott. Majd a következő évben az általa vezetett halbiológiai állomás is megszűnt. Ezután két évig dolgozott a rovinji halbiológiai intézetben, 1920-ban azonban nyugalmába vonult.

A Fiumében ekkor berendezkedő új olasz hatalom nem ölelte kebelére a magyarrá lett, ekkor már idős természettudóst és író. Az ellene benyújtott feljelentések ellenére sem vették ugyan komolyan, hogy nemzetáruló lett volna, ám a jelentősnek nem nevezhető ötszáz lírás nyugdíjának megállapításával személye lekerült a napirendről. Még pedig Fiumében is (ahol még több mint egy évtizeden át, haláláig lakott), de Budapesten is (ahová láthatatlan szálak kötötték). Ám bátran állíthatjuk, hogy a magyar fővárosához látható szálak is fűttek, hiszen itt jelentek meg a húszas évek elején fordításában például Miguel de Unamuno munkái. Aztán ismeretterjesztő írásai is a budapesti *A tenger* meg a *Természet* című lapokban láttak napvilágot.

Amikor nyolcvan évvel ezelőtt, 1932. május 27-én Fiumében elhunyt, a *Természetben* közölt sorai révén a budapesti Állatkert akkori igazgatója, Nádler Herbert búcsúztatta. Az általa írt nekrológ jól mérte fel, hogy Garády milyen szolgáltatásokat tett úgy az ismeretterjesztésnek, mint a magyar Adria-kutatásnak. Ám Garády Viktor személyét és munkásságát ezt követően övező több évtizedes feledés ekkor még nem volt előrelátható!

Polgárdy Géza

75 éves a hazai kőolajbányászat

A történelmi tény: Budapesten, 1933. június 8-án jött létre az egyezmény a m. kir. pénzügyminiszter és az European Gas and Electric Company (Eurogasco) között, amely koncessziót adott a Dunántúl területén kőolaj, földgáz és más ásványolajfélék kutatására és bányaművelésére öt éves opciós időszakon belül. Három év múlva a bécsi irányítású Eurogasco magyarországi és ausztriai vállalatát alakult, s a magyar cég részvényeit megvásárolta a Standard Oil Company of New Jersey. Hamarosan pedig létrejött a Magyar-Amerikai Olajipari Részvénytársaság, a MAORT.

Úgy mesélték a régi olajbányászok, hogy az akkori személykocsik élvonalában csillogó-villogó Auburn ló(erő)halálában száguldott a budapesti Vígszínházzal szemközti MAORT-székházba a Zala megyei Lispeszentadorján nevű kisközség határából – már amennyire a marhas szekerekre és lovaskocsikra méretezett utak ezt megengedték. Értékes anyag lötyögött a hátsó ülés előtti vödörben: olajos mag. No, nem repace, vagy éppen dió, hanem nyersolajat tartalmazó, a mélyből fölhozott kőzetminta. Ezt nevezik *magnak*. A nem titkolt szándék az volt, hogy a Standard Oil Co. of New Jersey magyarországi képviselői, Ruedeman és Bannantine úr újabb százezer pengők kiutalásával további kutatásra adjon lehetőséget.

Az eredmény: „1937. március 5. Kijelöltem a lisperi 2. sz. fúrás helyét.”¹ „A szénhidrogén kincs az alsópannon korú boltozatos, valamint a közzettanilag árnyékolt rétegtelepekben halmozódott föl és peremi vízzel érintkezik. A szénhidrogén tároló homokkő rétegek 10 termelő szinttájón belül 100-nál több hidrodinamikai egységből állnak. Ezen belül megtalálhatók a szabadgáz lencsék, a szabadgáz-sapkás és az oldottgázt tartalmazó kőolajtárolók is. A telepek kezdeti rétegnomása a hidrosztatikaival azonos: a mélységtől függően 90–120 bar: A megfelelő geofizikai előkutatás után 1936-ban a medencében megkezdődött a fúrásos kutatás is, amelynek már első szakaszában kiemelkedő eredmény született Az első kutatófúrást – a B-1 jelű – 1936 nyarán a budafapusztai boltozaton telepítették. Ezzel a fúrással találták meg a mezőt 1937. február 9-én. Ez a dátum a magyar szénhidrogén termelés születésnapja. A második fúrás már fölszálló kőolaj- és földgáztermelést eredményezett: 1937. november 26-án megkezdődött a dél-zalai területen a rendszeres, ipari méretű szénhidrogén-termelés a B-2 jelű kútból.”²

Ugyanis a Budafa-1 jelű, 1936. VII. 13 és 1937. II. 9. között lemélyített lyuk 1764 méter mélyből némi kőolajat és nagyobb mennyiségű földgázt (CH₄) adott, aztán egy nagy sóhajtás után elnémult. Ám a Budafa-2, amelyet 1937. IV. 14 – IX. 28 között fúrtak le 181 méteres talpmélységig, már kőolajjal ajándékozta meg az ott fáradozókat. Mindez elsősorban a földtani tudományok két kiváló művelőjének az érdeme: Pávai-Vajna Ferenc és dr. Papp Simon MAORT-főgeológus szívós kutatói megszállottságának jutalma volt, amiről ez utóbbi szakember adott hiteles ismertetőt.³ Még az előzményeket sem feledte ki a nyilatkozatból. „1934 őszén tizenöt hónapi munka után jutottunk el odáig, hogy kitűzhettük az első fúrópontot a sopron megyei Mihályi határában.” Nos erről és a fúrás eredményéről ott helyben egy németes dallamú fúrós nóta is született. Azóta is töltik a patronokat szénsav-gázzal Répcelakon, a Mihályi-1 jelű fúráshoz közel telepített üzemben. Amikor a jó harmatos fröccsöket isszuk, emeljük poharunkat az első fúrások emlékére, s köszöntsünk rájuk Jószerencsét!

Mert hogy nemcsak új munkakultúrával ismerkedtek meg az első olajbányászok, hanem a német Glück auf! köszöntés megmagyarosított alakjával, a Jószerencsét-tel, amely aztán elterjedt Zala megyeszerte is. Hiszen a bázakerettyei után a jugoszláv-magyar határ közvetlen közelében lévő Kútfej község mellett 1941-ben föltárt Újfalu-lovászi, majd a Gellénháza község határában 1952-ben termelteni kezdett nagylengyeli kőolajmezőben ugyancsak már ez a köszöntés járta, de Nagykanizsán is a terebélyesedő szénhidrogén termelést kiszolgáló Vasvázás köznevezű gépgyár odatelepítése után.

„Mihályi Rába-part
Ki tudja mit takart?
Petróleum van ott a föld alatt.
Lefúrtunk izibe’
Föld anyán szivibe,

Petróleum jön ott a helyibe’
Petróleum helyett
Ellenben jött a gáz,
A mérnök urakat
Töri a frász.”

Ugyanis az 1935. II. 20 – VII. 26 között 604 méterig lemélyített fúrás szénsavgázt (CO₂) eredményezett. Úgy látszik, a fúrások nótás kedvű emberek voltak. Míhelyt megtelepült az első fúráspontra a Lispeszentadorján és Bázakerettye közelében lévő Budafa-pusztán – jelenleg is híres arborétum területén – ahogyan 3-4 évvel korábban a Rába-parton, úgy a Basa nevű dűlőben is fölhasant az olajbányász nóta:

¹ Papp Simon: Életem. 2. kiadás, 89. oldal, Magyar Olajipari Múzeum, Zalaegerszeg, 2000. aug. 30. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt, az utószót írta, a jegyzeteket készítette és szerkesztette Sráglai Lajos (történész, múzeumi igazgatóhelyettes), Tóth János (gépészmérnök, múzeumi igazgató.)

² A Kőolaj-és Földgázbányászati Vállalat Bázakerettyei Üzeme. Rövid ismertetés a bázakerettyei üzemi termékeiről és termelő berendezéseiről, 1982. Megjelent 1200 példányban. Felelős kiadó: Trombitás István olajmérnök, vezérigazgató. Felelős és műszaki szerkesztő: Ferencz Győző újságíró.

³ Zalamegyei Újság 1937. december 18., szombat. Papp Simon főgeológus nyilatkozata a szentadorjáni olajkutatásokról.

Mésogott a kutya, a Kopasz kutyája,
Rákötötték a dobozt a farkára,
A Furgván Pali tette,
A többi fűrös leste,
Furkósbótot hajgáltak utána.
Be akarták tiltani a fűrös nótát,
De a fűrösök annyiban nem hagyták
Mert
Rendes a doboz,
A fűrő szára forog,

A fűrös legény vígan éli a világát.
Ha a napja szabad
A kocsmába szalad,
Jó bor mellett ölelgeti a babáját.
Amikor a muzsikaszót meghallja,
Nagyot b..... csap az asztalra és azt mondja,
Hogy
Rendes a menet,
A fűrő szára mehet,
Fűrös legény vígan éli a világát.

Ehhez szükségeltetik némi magyarázat. Először tájnyelvi: Göcsejben a szükölő, helyi kiejtéssel: vonyéttó kutya mésog. A fűrőszakmai: fűrőtoronyban egy doboz alakú Martin-Decker gyártmányú terhelésmérő jelezte, mekkora nyomással birkózik a több száz méter mélyben forgolódo halfarkú véső. Nos, ezt a műszert nevezték *doboznak*, amelyben, ha a mutató nem közelített a piros számjegyzhez, rendes volt a menet, a fűrőszár mehetett, azaz foroghatott tovább, hogy a végén lévő halfarkú véső aprít-hassa a kőolajat és földgázt rejtő, földtanilag harmadkorúnak nevezett kőzetet. A megénekelte szemé-lyek is valóságok voltak: Kopasz Sándornak hívták a lispei erőkerülőlt, a Furgján Pál pedig a fűrőtelep víz-hordó – néha a közeli szőlőhegy levét is boldogan cipelő – legénye volt.

„Közben folytatják a részletes vizsgálatot a már megismert területeken – írta a Zalamegyei Újság már ismert száma – ezt célozza az ideiglenes csövezetek, amely (a Lispéhez közeli – a szerző) Orta-házára szállítja az olajat. A szentadorjáni olaj elsőrangú minőségű: abban 35 százalék a könnyűbenzin, a többi gázolaj, petroléum és parafin. Az eddigi adatok szerint a szentadorjáni terület mintegy 24 négyzetkilométer.” Akkor a B-2 jelű kút napi 54 tonna zöldes, ellenfényben kissé rótes színű kőolajat és a kőolajat a mélyből kiszorító közeget, égethető földgázt termelt: napi 10,3 ezer köbméter. Így kezdődött el a mai napig is folyó, ipari méretű hazai kőolaj- és földgázbányászat, s mindaz, ami ezzel járt.

Gondoljuk meg: a tegnap még az eke szarvát tartó parasztleány, aki vagy napszámosként tengődött, vagy gazdaként próbált megélni Lispeszentadorjánban, Szentmargitfalván, Kistolmácson, hirtelen tár-sak között találta magát: vagy a fűrőberendezésnél vagy a vezetékeket árkokba fektető csöszereleknél, talán a kőolajat és földgázt gyűjtő telepen, a tankállomáson, esetleg a légsűrítőket – kompresszorokat – kezelő csapatban. Egyre többen pedig gépkocsivezetőkként. Sofőr lett a parasztleány! Akkor, amikor a jó napszám egy pengő volt, a „maortosoknál” óránként fizettek ugyanennyit! Bizony nagyon hamar került asszony a legényes házhoz, majd újabb földdarab ragadt a korábbi holdakhoz!

Gondoljuk meg: Dél-Zala falvaiban sok minden volt, de telefon nem, még a plébános és a jegyző sem birtokolta a készüléket. Ám az olajbányász természetes módon adott jelentést telefonon a fűrősről a termelésirányító vezetőknek, ráadásul az angol vécés olajgyűjtő állomáson! A házakban földgáz-láng kéklett a rotyogó csirkepörkölt alatt! Igen, csirkepörkölt, nagydarab sonka vagy szalonna a vastag kenyér mellé – ez volt az akkori olajbányász ételmezés. A munkára jelentkezők ott kuporogtak a bázakerettyei olajüzem nagyirodája melletti „köpködön”, s várták, hogy az amerikai fűrőmester – miszter Bolton – kiválassza őket. Akinél nem kolbász, sonka, szalonna került elő a tarisznyából, már mehetett is haza a nem egyszer 10–20 kilométerre fekvő falujába. A fűrőtoronybeli munkához, a cső-fektetéshez hatalmas izomerő kellett, ahhoz nem volt elég a zsiros kenyér hagymával... Bizony, bizony a sors kegyeltjei lettek a maortosok, mert az olajbányászokat még az 1950-es években is így hívták.

Ekkor lett egy újabb születésnap. „Az 1950-ben végzett újabb geofizikai mérések alapján került sor az NL-1 jelű kutatófűrőszelvény lemelítésére 1951-ben – mint később kiderült – a mező közepén. Ugyanezen évben (március 11–18. között) az NL-2 jelű fűrőszelvény dugattyúzással kőolajat nyertünk a tortonai zöld homokkőből. Az NL-3 jelű fűrőszelvény augusztusban már a rudistás mélykőből is olajtermelést eredményezett.”⁴ Mégpedig a bitumen gyártására kiválóan alkalmas, sűrű, fekete színű, a dél-zalaitól eltérő úgynevezett nehézőolajat. Ezért még 1952 júniusában elkezdődött az építkezés és november 7-én már működ-ni is kezdett a Gellénházával szomszédos Zalaegerszegi kőolajfinomító.⁵

Valamint nótát is eredményezett, mégpedig a „Meginnám a, meginnám a, meginnám a vörös bort a pohárból...” nóta dallamára.

⁴ A Kőolaj- és Földgázbányászati Vállalat Gellénházi Üzeme, 1986. Felelős kiadó és lektorálta Trombitás István olajmérnök, vezérigazgató, fényképezte, felelős és műszaki szerkesztő Ferencz Győző újságíró.

⁵ ZKV Bitumen. Zalai Kőolajipari Vállalat – 25. Zalaegerszeg, 1977. Felelős kiadó: Nagy Béla igazgató.

*Harangoznak a toronyba',
Nem megy fűrés a templomba
Vasárnap
Ne nézz engem pogánynak,
De nincsen a gázfűrésnek vasárnap,
Délelőtt van fűrésvízit,
Délután a fűrés iszik
Magába'
Délelőtt van csőkihúzás,
Délután meg csőberakás
Vasárnap.*

*Aki fűrés akar lenni,
Nem kell annak megjedni
Sohasem.
Én is az akarok lenni,
Nem is fogok megjedni
Sohasem.
A fűrés élet szép élet,
Akármilyen veszélyes.
Fűrótorony a hazája,
Barna kislány a babája
Vasárnap.*

Sajnos nem maradt fenn sem a szövegírók, sem a zeneszerzők neve, de ezeket a zalai olajbányászok által szerzett nótákat ma is teli tüdőből fújják minden összejevetelen. Olajbányász nemzedékek, tucatjával dinasztiák nőttek föl a mihályi szénsavgáz bemutatkozása, az első köbméter lipsei kőolaj és metángáz felszínre kerülése óta, s ma is járatos köszönés Zalában a *Jószerencsét!*

Köszöntsük mi is így mindazokat, akik még mindig, a most 75 éves kőolaj- és földgázbányászatban dolgoznak. Mert a mélyfúrás európai nevű professzora, dr. Alliquander Ödön fogalmazta meg a lényegét: az olajmezők sohasem halnak meg. Lehet egy olajmező idős, de öreg sohasem. Igazát igazolja, hogy fél évvel ezelőtt a lovászi kőolaj- és földgázmezővel szomszédos, földtanilag teljesen azonos jellegű, a mai Szlovénia területén lévő Petesháza-Petisovci határában újabb gázelőfordulást tárt föl egy fűróberendezés, ráadásul zalai geológusi segédlettel.

Ferenc Győző

A Kovács Máté Alapítvány felhívása

Kovács Máté – hajdan a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára, majd a Debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója, végül 1956 és 1972 között az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtártudományi Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára – tanszékvezető korában, de különösen a hatvanas évek végétől haláláig sokat tett a honismereti mozgalomért, mint a Hazafias Népfront budapesti alelnöke. Több írása is megjelent ebben a tárgyban. Személyi bibliográfiája szerint: *Lokálpatriotizmus ma*. Honismeret 1966. 8. sz. 3–15.; *A helytörténeti mozgalom Budapesten*. Bp. Főváros Levéltára. FSZEK soksz., Bp., 1971. 1–20.; *A Budapesti Helytörténeti Konferencia 1971 főreferátuma*. Ism. Bényei Miklós Könyvtári Figyelő, 1976. 1-2. sz. 33.; *A honismeret és könyvtáraink*. In: Honismereti tanulmányok. Szerk. Dömötör Ákos. NPI, Bp., 1972. 27–31.; *A Hazafias Népfront Budapesti Elnökségének állásfoglalása a mozgalom művelődéspolitikai munkálkodásáról és feladatairól*. Bp., 1972. 36 p. gépirat. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárban Kovács Máté hagyatékban (210 Fond) mintegy 450 irat található a Hazafias Népfrontnál és a honismereti mozgalom keretében keletkezett tevékenységével kapcsolatosan.

Kovács Máté 1972-ben meghalt. A róla elnevezett Kovács Máté Alapítvány – mások mellett – feladatának tartja a professzor emlékének ápolását, feltárását. A 40. évforduló alkalmából elsősorban arra törekszünk, hogy felkért és önként jelentkező előadók segítségével felmérjük a Professzor új különböző tevékenységi köreinek ismérveit, jelentőségét, utóéletét, hatását. Felhívásunk és felkéréseink sikerének függvényében, egy vagy több konferencián végeznénk el ezt a számvetést. Sajnos sem erről, sem a konferencia előadásainak publikálásáról most még nincs pontos képünk, de a legfontosabb és megfelelő kutatáson alapulókat igyekszünk a szaksajtóban elhelyezni, és minden arra érdemeset az Alapítvány honlapján (<http://ki.oszk.hu/kma/>) olvashatóvá tenni.

Azt szeretnénk, ha Kovács Máténak a honismereti mozgalomban kifejtett tevékenységéről és az arra gyakorolt hatásáról alaposabb ismeretekkel rendelkezni, ma ugyanis csak a tény ismeretes ez irányú tevékenységéről. Arra kérjük a honismeret munkásait, hogy segítsenek arra vállalkozó kutatót találni, aki ezt a témát – a hivatkozott és esetleg más levéltári források segítségével – feltárná, erre vállalkozna és eredményeit előadná. Minden ezzel kapcsolatos kérdésben felajánljuk segítségünket.

Dr. Tóth Gyula s.k.
a kuratóriumának elnöke

Dr. Hangodi Ágnes s.k.
a kuratóriumának titkára

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Szabó Zoltán:

Az apák és fiúk látásmódjának különbségéről*

Az elődök gögösen utaztak át az ország termő közepén, az Alföldet leginkább csak gözösről tekintették át, futó és figyelmetlen pillantással, az ország pompás peremvidékei felé menet. Hegynek csak a Tátrát nézték, víznek csak a tengert, a dombos vidék nem érdekelte különösebben szemüket. [...]

Apáink a Tatra felé menet észre sem vették a Bükköt, az Adria felé menet pillantásra is alig érdemesítették a Balatont. Országuk tágasabb volt, mint a miénk, hazájuk szegényebb. Tulajdonképpen nem is volt egészen „haza” a szónak abban az érzelmi értelmében, ahogy e szót itt használjuk. Inkább csak ország volt, s talán még inkább birodalom. A kor, melyben a Kárpátok által bezárt területet így, birodalomként szemlélték, a feltörő kapitalizmus kora volt, a táj és föld viszonylatában úgy is mondhatnám, hogy a kiaknázás kora. Nem annyira tájakban gondolkoztak, mint inkább területben; körülbelül olyanformán, ahogy a földbirtokos birtokban. A haza számukra lehetőségek hazája volt, gazdasági vagy hivatali lehetőségeké, területét legfőképpen az Állam töltötte ki. Az ő nemzedékeik bizonyos tág térségen elszórt lehetőségek kihasználására gyűltek a középosztályba. Szemléletük a hazáról nem volt érzelmes, a szó hiteles értelmében, hazafiságuknak nem volt sok köze a tájhoz. Ez kimerült politikai frázisok hangoztatásában, a haza elvont, tájakkal nem színezett, valósággal kevésbé kitöltött fogalom volt, melyhez hevült pillanataikban nemzetiszínű és rajongó szavakat intéztek. [...]

Mi már másképpen voltunk.

Számunkra az ország pompás peremvidékei elsüllyedtek, túlkerültek az ország és az elérhető valóság határán. A Tatra hiányában fel kellett fedeznünk a Bükköt és a Mátrát, a tenger hiányában a Balatont; a havasok hiányában a dombos vidék, a tengerszemek hiányában a halastavak mértékletesebb, de – ma már tudjuk ezt – enyhébb és édesebb, sok tekintetben sajátosabban magyar szépségeit. Nekünk csak e kicsiny, egy futó pillantással is áttekinthető vidék maradt, Szobtól Lökösházáig, Hegyeshalomtól Biharkeresztesig. A tájak mozaikja, melyet e vidék bezárt, bizony nem ékeskedett valami nagyon hivalkodó ékszerekkel. De azért színes volt. Nem maradt számunkra más, mint hogy ezt a szegény gazdagságot felfedezzük és megszeressük, hogy rájövünk egy-egy Duna-kanyar andalító szépségeire, a balatoni ég színváltozásainak keleti pompájára, a Bükk erdős hajlatainak édes dallamosságára, a Bakony komor izeire, a Tisza-part mélabús alkonyatainak hangulatára. Valahogy úgy jártunk, ahogy a szegény gyermekek, a maguk kopottas játékaival, a maguk kevésbé pompás bélyeggyűjteményével, melyet jobban szeretnek, mint a gazdagok a magukét. Csekély vagyunkánkat szánva szerettük, bizonyos daccal, és azzal a szomorúsággal, mely minden érzelmet elmélyít. Rájöttünk arra, hogy tájakat is el lehet veszíteni, ezt az elődök nem tudták. Ők az országot birtoknak látták, melyhez joguk van, ezeréves; revizionista mozgalmaink érvelésének módja is erre utal. Nekünk személyes élményeken át, családon belül, a rokonok körén belül, száguldozásainknak vetett határok sorompóinál kellett észrevennünk, hogy a tájak, és ráadásul a legpompásabb hazai tájak kétharmada egyik napról a másikra elmozdulhat, távolba tűnhet.

Alighanem ez az egyik oka annak, hogy szemléletünk a hazáról lényegesen líraibb, mint az övék volt. A másik oka az, hogy nem is maradhatott olyan reális, mint az övék. Számunkra haza és ország még olyan fogalmak voltak, melyek tökéletesen fedték egymást. Mi már nem így voltunk. Az ország számunkra sokkal szűkebb fogalom volt, mint a haza. Az ország, melynek kiaknázása hatalmunkban állott, kicsiny része volt a földnek, melyet hazánknak tekinthettünk. Az a biztos hivatalokkal és kenyérkerese-

* Száz évvel ezelőtt született Szabó Zoltán (1912. június 5. – 1984. augusztus 19.) Baumgarten-díjas író, szociográfiai irodalmunk egyik nagyhatású klasszikusa, *A tardi helyzet és a Cifra nyomorúság* című művek szerzője. *Szerelmes földrajz* című könyvének részletével emlékezünk rá. (Osiris Kiadó, Bp., 1999. 23–25.) *A Szerk.*

ti lehetőségekkel megtűzdelte terület, mely az ő életük keretét adta, már nem volt sehol. Ami volt: a hegy- és vízrajzi térképen a természettől kirajzolt szép és kerekded forma, nem valóságosan volt a miénk. Hogy az országot hazánkká egészíthessük ki, a képzeletet kellett segítségül hívunk és az irodalmat, így lett képzetünk a haza tájairól kissé irodalmias. Az országgrészek elvándoroltak, lecsatoltattak, de képük itt maradt, képzeletünk útlevél nélkül vándorolhatott Krúdyval a kárpáti fogadóba, télidőn, mikor az utakat belepi a hó. Az irodalom nem ismert Csonka-Magyarországot, a könyvek lapjain az egész együtt maradt. Ott találhattuk meg, nem a valóságban. „*Ti eldobtátok a trombitát – írta Babits egyik versében –, de a trombita zeng tovább, / zeng, nem a ti kezetekben, / hanem a vízben, a hegyekben, / Erdélyben, Felvidéken, / az égen, / s bennem!*” Az egész magyar föld összes hangulatai tovább zengtek, tovább énekeltek az irodalomban.

A népi vallásosság megjelenése a hon- és népismereti tankönyvekben

A közgondolkodás a hagyományokról általában kétféle módon vélekedik. Akadnak, akik úgy tartják, a hagyományokhoz való ragaszkodás lassítja, hátráltatja a fejlődést. Azok viszont, akik jobban ismerik a hagyomány természetét, tisztában vannak azzal, hogy hagyomány nélkül a fejlődés elképzelhetetlen, a hagyományok a fejlődéshez teremtenek alapot. A világ nem is működhet igazán hagyományaink és kulturális örökségünk ismerete nélkül. Hagyományaink ismertetését, oktatását neves tudósok karolták fel, akik fontosnak tartották, hogy a fiatalok, a leendő értelmiségiek érdeklődését felkeltsék a magyar népi kultúra iránt.¹

Az 1990-ben megindított tanügyi közvélemény-kutatás feltárta az oktatás feladatainak fontosságai rangsorát. Ebben a sorban a „magyar nemzeti hagyományok megismerése” a 14. helyre került, megelőzve a közösségi szellem fejlesztését, a vallásos nevelést, a játékokat, a szórakozást, a szexuális nevelést és a politikai, állampolgári nevelést.² Az Eötvös József nevéhez köthető 1868. évi XXXVIII. tc., amely az első népiskolai törvény és az első népiskolai tanterv is egyben, még ellenszenvvel fordult a folklór felé, miszerint a „*Tanítást mindenképpen alkalmazza a közéletre: a házi, gazdasági, kézműipari, gyári s gépészeti célokra, valamint a nép között uralkodó babonák kiirtására*”. Ennek ellenére a néprajz, a népi kultúra oktatása, középiskolai tananyaggá tételének szorgalmazása már 1889-ben megfogalmazódott.³ A néprajzi ismeretek is érintő változást a népiskolai tanterv 1905-ben idézte elő,⁴ amely előírta a tanulmányi kirándulásokat. Ezek a tanulmányi kirándulások „*a testi és erkölcsi nevelés lehetőségei mellett földrajzi, természetrajzi és néprajzi ismeretek szerzésére kínálnak lehetőséget*”.

A hon- és népismereti tankönyvek tekintetében legfontosabb fordulópontot a NAT (a 130/1995. [X. 26.] kormányrendelet a Nemzeti Alaptanterv kiadásáról) jelentette. A NAT megvalósításához segítséget a kerettantervek nyújtanak, amelyekről a 28/2000. (IX. 21.) OM rendelet döntött, majd ezt a kerettantervet 2003-ban módosítva, valóban megteremtette a feltételeket a néprajzi ismereteknek „Hon- és népismeret” elnevezéssel a tantervben való – akár önálló megjelenítésére – választható modulként. A tárgyban két tantervi modul jelent meg eltérő felépítéssel, szemlélettel és elemekkel: a Hon- és népismeret 5. és 6. osztály „A” és a „B” változata. Előljáróban az ehhez készített három tankönyvet mutatom be röviden: *Baksa Brigitta: Élet a házában és Élet a faluban. Hon- és népismeret 5. és 6. évfolyam* (2003), *Bánhegyi Ferenc* (2004) és a *Balázs Géza: Hon- és népismeret 5-6. osztály részére A és B változat* (2006) kötetét. A bemutatás során a tankönyvekben megjelenő, az alapfokú nevelés-oktatási kerettantervben előírt Az ünnep (világi és vallási ünnepek) megjelenésére, azok tartalmának elemzésére helyezem a hangsúlyt, hogy milyen ismereteket közvetítenek a honismereti tankönyvek a vallásról?

A népi vallásosság a nehéz időkben is fenntartja a nép hitét, hitelesen ábrázolja az embert a maga környezetében, s gyakran a nemzeti önazonosságot is reprezentálja, ezért nem ismerni, irányában közbömbösködni lenni nem szabad – írja a Magyar katolikus lexikon. A néphit, a népi vallásosság az „*emberi élet minden területére kiterjed, és szinte minden tevékenységére hatással van. Számos eleme még ma is jelen van a falusi és városi társadalomban [...] a mindennapi élet szabályozásában főleg a tiltásokban és a viselkedési minták formájában találhatjuk meg. A néphit hagyományozódása főleg a folklór csator-*

¹ Herrmann Antal, Solymossy Sándor, Toldi Ferenc, Gyulai Pál, Katona Lajos, stb.

² *Csoba József: Vallásosság, az egyházi oktatáshoz való viszony és az oktatási attitűdök.* Educatio 1991. 1. sz. 147.

³ *Lázár István: Nagyenyedi református kollégium.* Nagyenyed, 1889.

⁴ *Tanterv és Utasítás az elemi népiskola számára.* Bp., 1907.

náin keresztül történik.”⁵ A múlt hagyományainak nagy része a vallási ünnepekhez kapcsolódik. A Kerettanterv (alapfokú nevelés-oktatás első szakaszára 1–4. évfolyam) ének-zene tantárgyában már a 2. évfolyamon a népszokások dalai, népi mondókák, az ünnepekörök dalai (új esztendő, farsang, húsvét) alkalmat adhatnak a néphit, a népi vallásosság megjelenítésére. Az 5–8. évfolyam „A” változatban a Kerettanterv a következő témakörökben kínál lehetőséget a hiedelemanyagok tekintetében: az 5. évfolyamon az ünnep, ünnep a paraszti házban, a karácsonyi ünnepekör, a farsang, a 6. évfolyamon: az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó szokások, húsvéti ünnepekör, a pünkösdi ünnepekör és a nyári napforduló, a társadalmi kapcsolatok falun belül.

Baksa Brigitta: Élet a házban. Hon- és népismeret 5. osztály (2003). Ebben a munkáltató tankönyvben a ház építésétől a benne folyó hétköznapokig, az ünnepek szokásaival ismerkedik meg a tanuló. A vallásossággal kapcsolatban először a szoba berendezése részben találkozunk, ahol a *szentsarok* megfogalmazást tisztázza a szerző képen is bemutatva. Ugyanitt vallási tárgyak kerülnek említésre: *kereszt, szentkép*. A legtöbb kapcsolat a vallással, népi vallásossággal Az ünnepnapok a házban című nagy témakörben található. A nagyobb ünnepek alkalmához kapcsolódó szokások, hiedelemcselekmények ismertetésével kapcsolatban kerül említésre néhány fogalom: pl. *bőjt, boszorkányok, gonosz, ártó szellemek, szerencsevarázslás*. A vízkereszt ismertetése során a *vízszentelést* magyarázza a tankönyvíró, majd hozzát teszi, hogy a *szentelt* vizet az élet egész területén, a „bölcsetől a sirig” felhasználják. A *házszentelés*nél az ajtófélfára felrajzolt három napkeleti király nevének kezdőbetűire és az évszám jelentőségére hoz példát: a felirat megvédi a házat a villámcsapástól és a boszorkányok rontásától. Az ünnepek című témakör a karácsonyi ünnepekörtől a farsangig tart.

Baksa Brigitta: Élet a faluban. Hon- és népismeret 6. évfolyam. A tankönyvben a munkákhoz kötődő szokások ismertetésénél találkozunk népi hiedelmekkel, tiltásokkal. Pl. a tavaszi szántás általános tiltott ideje *Üszögös Szent Péter napja*, a hiedelem szerint gombabetegséget kaphat a búza, megüszkösödik. Népi szentelmények: *szentelt búza*, melyet jégverés, betegségek ellen tartották, használták. A paraszti munka rendjének ismertetése során számos népi hiedelmet, szokást, analógián alapuló babonás cselekedet ír le a szerző (pl. kendertermesztésnél). Szintén sok analógiás cselekedettel találkozunk Az emberi élet fordulói című fejezetben, valamint itt találkozunk először a *táltos, garabonciás* kifejezéssel, amit a szerző külön figyelemfelkeltő jellel látott el, hogy a tanulók nézzenek utána a Magyar néprajzi lexikonban. Legtöbb ismeretet a népi vallásossággal kapcsolatban itt is a tavaszi ünnepekör tárgyalása során kapunk, a szentelményekhez kapcsolódó sokféle képzetről (*barkaszentelés, tűzszentelés, bőjti szokások, húsvéti határkerülés, ételszentelés* stb.). A pünkösdi tárgyalásánál találkozunk a *búcsújáróhely, búcsúnap* fogalmával.

Bánhelly Ferenc: Hon- és népismeret 5–6. osztály. „B” változat. Az 5. évfolyam részére a nemzetiségek és vallásuk témakörben ismerteti a Kárpát-medence vallásait, a magyarok és a nemzetiségek vallásait, továbbá a tájegységekkel foglalkozik. A 6. évfolyam részére a társadalmi és kulturális örökség fejezetben ismerteti a magyarok sajátos hitvilágát, a *táltoshit*et. A magyarok társadalmi fejezetben a *Napbaöltözött Boldogasszony ábrázolást*, mint érdekességet mutatja be és magyarázza. Itt említi a *Csikományói búcsút* is (bár a búcsú fogalmát nem tisztázza). Ezzel a példával magyarázza a tankönyv az „*ősi vallásnak és az új keresztény hitnek az összefonódását*”. A mezősegi hagyományok kapcsán ír először az egyházi ünneppel kapcsolatban kialakult helyi hagyományok rendszeréről, a téli, karácsonyi ünnepekörből hoz példákat Székről, továbbá ismerteti a *kántálást* és a *betlehemezést*.

Balázs Géza: Hon- és népismeret 5–6. osztály. „B” változat. Az 5. osztály részére először a helynevek kapcsán találkozhatunk a *szentek* kifejezéssel, méghozzá az alábbi formában: „13–14. századtól megszaporodtak a templom védőszentjéről való település elnevezések: Szentlászló, Szentistván, Szentpéter, Keresztúr”, illetve említi a hozzájuk kapcsolódó hagyományos *búcsút*, magyarázat nélkül (a tankönyvhöz kapcsoló Szó- és szólástár sem magyarázza). A falu, a város képe című fejezetben a szakrális épületeket, tereket találjuk: *templom helye, erődttemplom, harangtorony, temető, kopjafa*. A 6. osztály részére először a Hagyományos közösségek című fejezetben fogalmazza meg, hogy „a hiedelmeket, a népszokásokat a vallási hovatartozás befolyásolta, de elsősorban a római katolikus vallás adott nagy teret a népi vallásosság kibontakozásának”. Példának hozza a *kegykép, búcsújáróhelyek* témát (a búcsú, búcsújárás fogalmi tisztázására itt kerül sor). Az ünnep témakörben is találhatunk utalást a népi vallásosságra a népszokások kapcsán. Bővebb hiedelemanyagot például együtt Az emberi élet fordulói” fejezetben találunk (*szemmelverés, várandós asszony viselkedését a babona határozta meg; halál beálltakor tükör letakarása, siratás, temetés szokásai*). A témakör másik nagyobb előfordulása a Jeles napok című fejezetben található (*Luca-kalendárium, aprószenteki korbácsolás, szerencsevarázslás új-évkor, időjárás regulák*). Az „A” változat valamivel bővebb vallásos anyagot tartalmaz, de a különbség elenyésző. Mind a két változatban a Szó- és szólástárban az alábbi, a vallásossággal és a népi vallásos-

⁵ Bartha Elek: Népi vallásosság. In: Voigt Vilmos (szerk.): Magyar folklór. Bp., 1998. 484–485.

sággal összefüggő kifejezések kerülnek megmagyarázásra: *advent, betlehem, betlehemezés, böjt, fejfa, stáció, szemmelverés.*

Noha csak három tankönyvet mutattam be, de a többi hon- és népismereti tankönyv sem tartalmaz többet a vallásos hagyományokkal kapcsolatban. A hiedelemlényekkel, természetfeletti lényekkel, mágiával a tankönyvekben csak a középiskolában találkozunk, a mese, monda, esetleg versek elemzésénél. Holott a mondókákban, kiszámolókbán, népmesékben is elhangzanak természetfeletti lények (ördög, boszorkány kifejezésekkel). A népi vallásosság, a néphit elemei a tankönyvekben, iskolai oktatásban nem kap hangsúlyt. A vallásos élet gyakorlatairól, alkalmairól, szerveződéséről a vallási néprajzról bővebben az egyetemen lehet hallani, pl. debreceni, szegedi, pécsi egyetem felvette a tanrendjébe a vallási néprajzot, a teológiai felsőoktatásban ez azonban nem kapott helyet.

* * *

2012-ben a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke széles körű kutatásba kezdett, amely feltárja az iskolák szerepét a szellemi kulturális örökség megőrzésében, a hagyományok átörökítésében. A kutatás során több kérdőív kitöltésére kerül sor. A kérdőívek a szokások, népszokások, a tárgykultúra és a hiedelmek, a vallásos hagyományokban való tájékozottságot mérik fel a bemenő – általános iskola esetén 5. és 6. osztályban – és a kimenő osztályokban. Terveinek szerint az alap-, közép-, és felsőoktatásban is kitöltésre kerülnek a kérdőívek. A felmérés reprezentatív jellegű. Az első kérdőívek feldolgozása folyamatban van. Néhány adatot mutatok be, amely elgondolkodtató problémát körvonalaz, nemcsak a vallásosság, hanem az egész magyar kultúra hagyományozódásáról, és az iskoláknak, oktatási intézményeknek ebben betöltött szerepéről.

A kérdéscsoportok sokszínűségének köszönhetően a válaszadókról széles körű ismereteket kaphatunk. A tanulók, diákok, hallgatók kulturális magatartásának és kulturális szokásainak elemzésével és értékelésével különböző változók mentén próbálunk olyan törekvéseket kimutatni, amelyek közelebb visznek a fiatal nemzedék hagyománymegőrzésének megismeréséhez. Átfogó vizsgálatunk kiterjed a nemek közötti különbségekből adódó kulturális attitűdök elemzésére mellett az iskola és a családi háttér determináló hatásának feltérképezésére is. Az egész vizsgálat célja, hogy a kapott kutatási eredmények alapján felvázoljuk azokat a törekvéseket, amelyek a válaszadók kulturális szokásait jellemzik a vallásosság tükrében. Kétségtelen, hogy a kulturális szokásokat több tényező mellett a vallásosság mértéke és milyensége is befolyásolja. A generációk között megjelenő vallásos eltérések is bemutatásra kerülnek, mert az általunk vizsgált válaszadók életkora 11–35 évig terjed. Nagy részük 1989 előtt született, tehát szocializációjuk már a vallások szabad gyakorlásának időszakára tehető. A szülői hatás mind a valláshoz való viszonyulásban, mind a kulturális fogyasztásban egyértelműen megjelenik.⁶

Szemléltetésre egy debreceni általános iskola tanulói körében végzett tájékozódó felmérés eredményeiből mutatok be néhány választ. A felmérésben 208 tanuló vett részt. A népi vallásossággal kapcsolatban 12 kérdésre adtak választ. A válaszok néhány kérdésben nem várt eredményt hoztak. Itt csak a legkirívóbb, nem várt teljesítményt mutatom be az alábbi négy kérdés feldolgozásával: 1.) *Milyen gyakran jár templomba?* 2.) *Szokott-e imádkozni?* 11.) *Húzza alá azokat a szavakat, amelyeket ismer!* 12.) *Húzza alá azokat a szavakat (hiedelemlényeket), amelyeket ismer.*

A válaszadók életkori megoszlása: 11 éves 27%, 12 éves 38%, 13 éves 15%, 14 éves 17%, 15 éves 3%. A kérdőíveket legnagyobb számban a 11 és 12 évesek töltötték ki. A vizsgált tankönyvek is nekik készültek. A kutatásban főleg tárgyilagos és kis mértékben személyes megközelítésekkel próbáltuk elemezni a kérdésekre adott választ. A tárgyilagos kérdésekhez külső és belső paramétereket is számba vettünk. A külső konkrét vallásossági mutató kérdése a „*Milyen gyakran jársz templomba?*”, a belső objektivitást az „*Imádkozol-e?*” kérdésre adott válasz érzékelteti.⁷ A válaszadó 208 tanulóból 127 (61%) jelölte be, hogy soha nem jár templomba; 68 (33%) tanuló válaszolta, hogy nagyobb ünnepeken (karácsony, újév, esküvő, keresztes, temetés) és 13 (6%) válaszadó vallotta, hogy minden vasárnap templomba jár. A második kérdésre adott válasz: 83 igen, és 120 nem. Ennél a kérdésnél egy tanuló nem válaszolt, egy pedig a lehetséges válaszok mellé még hozzáírta, hogy „néha”. (Igaz hogy a kérdőívől kiderült az is, hogy ugyanez a válaszadó azt jelölte be, hogy soha nem jár templomba. Mégis fontosnak tartotta, hogy a kérdésre válaszoljon.)

A vallásosság mérésének egyik lehetséges és fontos paramétere a templomba járás gyakoriságának mérése. Az imádkozás bensősége a vallásosság belső jelzője. Az imádkozás beismerésével a hithez fűződő hozzáállásról is bizonyosságot teszünk. A templomba járók és az imádkozók nem feltétlenül és szükségszerűen ugyanazokból a válaszadókból kerülnek ki. A hivatalos egyházhöz kötődő vallások

⁶ Bourdieu, P: A társadalmi egyenlőtlenségek újratemelődése. Gondolat. Bp., 1978.

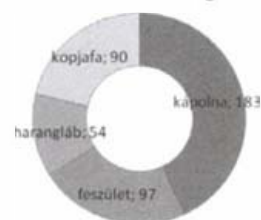
⁷ Hasonló kutatásokat lásd Németh Nóra Veronika: Vallásosság és kultúra (Hallgatók kulturális attitűdje a vallásosság tükrében). In: Kálvin – Magyarország – Európa. Pécs, 2010. 273–282.

(tehát akik gyakran járnak templomba) valószínűleg rendszeresen imádkoznak is, ugyanakkor számolni kell egy olyan réteggel is, akik bár templomba nem járnak, mégis imádkoznak (pl. otthon, egyedül).⁸ A két kérdés összevetése jól mutatja ezt.

Az 1. és a 2. kérdés összevetése						
Ebből szokott-e imádkozni?	Milyen gyakran jár templomba					
	soha nem jár templomba		minden vasárnap jár templomba		nagyobb ünnepeken jár templomba	
	127		13		68	
	igen	nem	igen	nem	igen	nem
	30	94	15	0	41	26

A szubjektív mutatók mindig különlegesebbek és egyúttal színesebbek is, mint a számokkal mérhető konkrét objektív indexek. A mérés éppen ezért talán nehezebbnek is tűnik, hiszen a válaszadóra van bízva, hogy mit ért az adott kategória alatt, számára melyik a legközelebb álló megfogalmazás.⁹ Kutatásunkban „Húzza alá azokat a szavakat, amelyeket ismer!” kérdéskört használjuk. A népi vallásossággal kapcsolatban olyan szavakat használtunk, amelyeket a hon- és népismereti tankönyvekben is szerepelnek, illetve amit a szórakoztató olvasmányaikból, tv-ből stb. ismerhetnek a kérdeztettek. Ebből kiragadva mutatók be néhányat.

Először a vallási tárgyakkal, építményekkel kapcsolatos, saját maga által beismert tájékozottságát mértük fel. Az alábbi szavakat adtuk meg választásként: *kápolna, kálvária, kegykép, búcsú, zarándoklat, fészület, harangláb, templom, temető, kolostor, kegyhely, kopjafa*. A templom és a temető 100%-os ismeretet hozott, a többi fogalom meglepő eredményt produkált. Itt négy szónak az ismeretségét mutatom be az alábbi diagramon.

Az eredményből kitűnik, hogy a 11–15. éves korosztály, akinek 46%-a soha nem jár templomba és nem is imádkozik, nem ismeri a valláshoz kapcsolódó tárgyakat, építményeket, fogalmakat.

A népi vallásossággal kapcsolatban az utolsó kérdésként a hiedelemlelményekkel kapcsolatban kérdeztük meg, hogy mely meghatározással találkozott már a válaszadó, melyeket ismer. Ezek a meghatározások is szerepelnek a fenti tankönyvekben, de találkozhattak velük más tanórákon (magyar, történelem, ének-zene) is a kérdeztettek. A felsorolt 16 hiedelemlelmény közül négyet mutatok be.

A diagram önmagáért beszél, a 208 válaszadóból 18-an jelölték meg, hogy ismerik a *garabonciás* elnevezést. (Egy ezzel párhuzamosan, középiskolákban végzett vizsgálat során kitöltött 21 kérdőívben, amit 18 évesek válaszoltak meg, mindössze 3-an jelölték be, hogy ismerik a garabonciás elnevezést.) A televízió, az internet, az irodalom és a filmek hatása eredményezhette, hogy a *troll* mesebeli lény 181-en ismerik, míg a *táltost*, amely – mint fentebb láttuk – már az 5. osztályban említésre kerül, csak 143-an.

Az itt bemutatott tankönyvek és az oktatási intézményekből eddig visszkapott kérdőíves kutatás érintőleges vizsgálati eredménye elgondolkodtató problémát vet fel. A hagyományos tantárgyak esetében az elsődleges ismeretforrás a tanulók számára a tankönyv. A hon- és népismeret esetében csak 2003-tól beszélhetünk forgalomban levő, alkalmas iskolai alapkönyvről, mint a fent elemzett három kiváló hon- és népismereti tankönyv. A jól megírt, mind didaktikai, mind a szaktudományi elvárásoknak eleget tevő könyvek mellől sem nélkülözhető a jól képzett tanár, aki képes a használatban lévő tankönyvek mellé a saját személyiségével átítatott, élményszerű ismeretként a kulturális örökségek szakszerű átadására.

A népi kultúra, a szellemi kulturális örökség átadására nem csak középszinten van szükség: minden korosztály számára, az életkori sajátosságoknak megfelelően, fontos megismertetni a jelen és a múlt hagyományait. Az óvodapedagógus-, tanító- és tanárképzésben egyaránt meg kellene jelennie a néprajzi tananyagának ahhoz, hogy az alapfokú oktatásban hitelesen tudják közvetíteni és megismertetni a tradíciót.

Bihari Nagy Éva

⁸ Hasonló kutatást lásd Németh i. m.

⁹ Vö. Németh i. m.

SORSKÉRDÉSEK

A gyimesi tájban, történelemben gyökerezve*

A Kárpátok karéjának keleti részén, az egykori Csíkvármegye határán, a Kárpátok vízválasztóján túl, az 1050 méter magas Fügésztető alatt eredő Tatros folyó több mint 30 km hosszú völgyében, s a beléreszkedő patatok mentén sorjázó falvakból rendeződik Gyimes völgyének három községe, *Gyimesfelsőlok, Gyimesközéplek és Gyimesbükk*. Ez a táj a *gyimesi csángó népcsoport* otthona, Deáky András vallomásos könyvének témája. Mert a gyimesi táj, a gyimesi nép sorsa és Deáky tanár úr, igazgató úr élete szorosan, mondhatnám, *eltéphetetlenül* összetartozik. Bizonyítja ezt, hogy amikor a három gyimesi település közül az egyiket, Gyimesbükköt, több mint ötven esztendeje barbár módon eltépték szülőanyjától, a Székelyföldtől, valamint testvéreitől, a másik két gyimesi községtől, Deáky András továbbra is „választott szülőföldjén” maradt, mint Wass Albert versében – az a bizonyos *kő!*

A Kárpát-medence egyik legfiatalabb magyar népcsoportja – a gyimesi csángó – a XVIII. század dekán született és kialakulása talán még mára sem fejeződött be teljesen. Nevük – a hétfalusi és a moldvai csángókhoz hasonlóan – arra utal, hogy kiszakadtak, vagyis *elcsángáltak* a szabad és kiváltságos székelységből. A Kárpátok délkeleti csücskében, Brassó mellett élő *hétfalusi csángók közjogilag* kerültek ki a székelyek közösségéből, amikor Ulászló király elzálogosította őket a brassói szászoknak. A moldvai és a gyimesi csángók pedig *földrajzilag*, térben rajzoltak ki, amikor különböző külső és belső okok miatt, önként vagy kényszerűségből, telepítve vagy települve, elhagyták eredeti lakóhelyüket, a Székelyföldet, s a Kárpátok gerincétől keletre eső területre telepedtek, menekültek, később pedig már inkább bujdosztak. A keleti magyar nyelvjárásban ezeket a kiváltságos körből kiszakadt, közülük *elcsángált* székelyeket nevezik csángóknak.

A Gyimes völgyében élő csángók a legmagasabb tengerszint fölött élő magyar népcsoport. De nem csak emiatt tekinthetők sajátos, sőt különleges közösségnek. A Kárpátok vízválasztóján túli helyzetük, földrajzi adottságaikhoz igazodó településszerkezetük, a magyar nyelv- és politikai határon való elhelyezkedésük, szinte a harmadik évezred küszöbéig elzárt faluközösségeik révén életmódjuk rendkívül hagyományörző, mind az anyagi kultúra (havasi gazdálkodás és állattenyésztés, kalákás munkaszervezet), fából való építkezés, természetközeli életmód), mind pedig a szellemi műveltség (népviselet, díszítőművészet, zenei- és táncélet, halottbúcsúztatás, hiedelemvilág) területén. Erre a saját törvényei szerint, természeti környezetével összhangban, az idevetődött idegen népekkel (örmények, románok, zsidók) békességben élő csángómagyar közösségre szakadt rá a XX. század minden szörnyősége: közvetlen helyszíne lett mindkét világháborúnak, ami az embereket pusztította, a több mint száz esztendeje megépített vasút számos áldása mellett elhozta az erdeiket pusztító, pénzsóvár haszonlesést, Trianon nyomán a Gyimes-völgyébe is beköltözött a nemzeti igazságtalanság és gyűlölködés, a kommunista rémuralom pedig az emberi értékeket forgatta fel szinte kilátástalanul. A nemzedékek során kialakított hagyomány rendjéhez igazodó, aszerint élő csángók élete az elmúlt száz esztendő során a tavakhoz szokott, tengeri viharba került ladikhoz lett hasonlatos, utasai jórészt kapitány és iránytű nélkül hanykolódtak, pörögtek a szirtek és zátonyok között. S ha nagyritkán került is egy-egy világosfejű, erősekvő kormányos, rossz tapasztalataik és félrevezető szíréhangok nyomán, hinni se merték, hogy lehetnek emberek, akik a javukat akarják.

Igen nagy lelki erővel, elszántsággal és elkötelezettséggel kellett rendelkezniük azoknak, aki „próféták” mertek és tudtak lenni az égbeszökő bércek közt megbújó, gyimesi hazájukban. Idestova fél évszázada ismerem ezt a gyönyörűségeen szörnyűsége – vagy szörnyűségeen gyönyörű – világot, sorsuldózt embereinek értékeit és gyarlóságait, s át tudom érezni mi várt arra a *szolgáló értelmiségi* emberre, aki arra vállalkozott, hogy nem nézi tétlenül a rábizott nyáj pusztulását. Így volt ez a gyimesi völgy mindhárom településén, de különösképpen a legkeletibb fekvésű Gyimesbükkön, akiket az emberi gonoszság és a kiszolgáltatottság több mint fél évszázada a *moldvai csángók sorsára* juttatott.

* Előszó *Deáky András: Szemben az árral – Élet a Gyimesekben* című könyvéhez (Státus Kiadó, Csíkszereda 2012. 189. old.)

A kontumáci anyateplom a gyimesbükki „ezeréves határnál”. (Deáky András felvétele)

És mégis... mégis... az orvul Bákó megyéhez csatolt Gyimesbükki vált az eltelt húsz esztendő során olyan zarándokhellyé, amilyen kevés akad „széles e hazában”, s ahol, ha nem is könnyű, de – mint a Deáky Panzió vendégkönyvében olvasható – „jó magyarnak lenni”. Legalábbis azoknak, akik évente, vagy tízévente egyszer idelátogatnak. Mert aki csak egyszer is megfordul a Deáky András által teremtett szellemi birodalomban, az emberileg tisztábban, magyarságában megerősödve tér meg oda, ahonnan jött. Azon betelik a cserkészek egykori célja: emberibb ember és magyarabb magyar válik belőle.

Ha pedig jön, ne csak egyszer jöjjön! Ne csak a csíksomlyói búcsút megelőző vagy követő napot szánja rá Gyimes megismerésére, ne csak a térülő-forduló Kárpáti-expressz utasaként szippantson a gyimesi táj fenyőillatú, történelmi levegőjéből, hanem lelkileg, ismeretekben és érzelmileg is készüljön föl a Gyimessele való találkozásra. Mert a tájat csaknem 150 esztendeje leíró Orbán Balázs szerint: *Gyimes – a Székelyföld múzeuma*, ahol megismerhetik az idelátogató a régi idők relikviáival, találkozhat a száz évvel ezelőtti tisztaságában használt, romlatlan magyar nyelvvel, a szép leányt még szebbé, a nyalka legényt még nyalkábbá varázsoló hagyományos viselettel, az érzelmeket affektálás nélkül, természetesen módon kifejező balladákkal és keservesekkel.

Deáky András könyve pedig jó kalauz, többdimenziós könyv. Nemcsak azért, mert térben és időben egyaránt a mélységekig hatolva mutatja fel Gyimest és a gyimesi sorsot, az abban rejlő kiválóságot és hitványságot. Hanem azért is, mert egy többdimenziójú ember életén és munkásságán, látásmódján keresztül, saját értékrendjén átszűrve ismerhetjük meg Gyimest, a gyimesi falvakat, különösen pedig a legboldogtalanabbat: Gyimesbükköt.

Mert a közelmúlt történelmének boszorkánykonyhájában nagyon összekavarták az itt élő csángó nép identitását. Deáky András emberfeletti erőfeszítéssel, ökölbesorított kezekkel, a „nem az a legény, aki üti, hanem aki állja” filozófiájával igyekezett és igyekszik összefogni és talpra állítani ezt a fejefőlötti döntésekkel kiábrándított, ide-oda csatolásokkal elbizonytalanított, arcátlan fenyegetésekkel megfélemlített csángó népet, s elhíetni velük, hogy – mindezek ellenére – saját magukon múlik a jövőjük, saját kezükbe kell venni sorsukat.

Mіндеzt csak a csángó nép iránti hatalmas szeretettel, a jövőjükbe vetett mérhetetlen bizalommal és elpusztíthatatlan optimizmussal lehet elvégezni. Úgy, ahogy Deáky András teszi a dolgát a gyimesi tájba, a gyimesi történelembe gyökerezve, a gyimesi népet szolgálva. Ez a könyv is bizonyíték rá, hogy rajta nem fogott a kor hitványsága, amely oly sok embert tett kétszínűvé, gyűlölködővé. Éppen ellenkezőleg, ő szembefordult a megosztásra törekvő erővel, éppen a népek közti megértést hirdeti, ugyanakkor keményen kitartott és kitart magyarsága, római katolikussága, a gyimesi értékek védelme és felmutatása mellett.

Tökéletesen egyetérték Deáky Andrásal, mikor könyve zárófejezetében, vázolja a moldvai csángómagyarok emberi jogoktól való megfosztottságát, megalázott helyzetét, megállapítja, hogy ilyen jövő vár az erdélyi magyarokra is, ha – természetesen hozzá – nem követünk el mindent, hogy ne ez legyen a sorsunk!

Halász Péter

HAGYOMÁNY

„Fonyóház” a sióagárdi Csarnokközben

A paraszti gazdálkodás az év minden időszakában adott munkát a falusi embereknek, télen sem voltak dologtalanok. Ahogy az őszi munkák befejeződtek, elkezdődött az élet a fonyóházakban. Szinte minden családnak termett kendere a nyáron, amit az élet rendje szerint tavaszra meg kellett fenni. A néprajzi irodalomban sokat lehet olvasni a fonóházról. Megtudhatjuk, milyen változatos működésének formája, kik jártak oda, milyen szokások irányították az életét, milyen munkát végeztek, milyen játékokat játszottak, sőt még azt is, hogy a szigorú egyház valamikor régen az erkölcstelennek tartott mulatságok miatt tiltotta a fonyóházak működését.

Szülőfalumban, Sióagárdon amikor már minden háznál megfosztották a kukoricát, lezajlottak a szüretetek, megjelentek az őszi ködök, az asszonyok lehozták a padlásról a rokkát, letörülték róla a padlás porát. Ha szükséges volt, erre alkalmas férfiemberrel elvégeztették a karbantartást, egy késhegyinyi zsír is akadt a forgójára. Ha kellett, kicserélték a *szöszösfa rúzsás* pántlikáját. Felmérték, mennyi a szálakender, mennyi a csöppű, amit tavaszig meg kell fenni. A munkát nem kellett szervezni, az évek során kialakult rend könnyen indult újra. Elég volt annyi, hogy az asszonyok utcasöprés közben megbeszélték, kinek a házánál találkozhatnak először.

A fonóházba utcabeliek, szomszédok jártak össze, négy-öt család, de volt olyan utca, ahol ennél többen is összeültek esténként. Rendszerint ment az egész család, idősek, fiatalok, csak a kicsi gyerekek maradtak otthon, meg azok az emberek, akik nem találtak ott munkát, vagy nem szívelték a sok asszonybeszédet.

Az összeszokott emberek jól érezték magukat együtt. Oldottak, vidámak voltak, gyakori volt a játék, a mese, a fiatalok még táncoltak is, ám a legfontosabb a munka volt. Minden asszony tudta, hogy mire kitavasodzik, mennyi kendert kell megfenni, a lányoknak is ki volt szabva, hogy a megírt gyolcsra hány virágot kell kivarni. Az asszonynép – minden korosztály – céltudatosan dolgozott, az emberek csak az időt töltötték, kukoricát morzsoltak, csumát pödörtek, lapozgatták a *kalandáriumot*, esetleg kártyáztak.

A mi utcánkban volt a tejsarnok, ezért az egész faluban *Csarnok-köz*nek nevezték, a rendes neve Bezerédy utca. Az alsó végében lakók jártak össze egy *fonyóházba*, amely a múlt század ötvenes éveinek a végéig működött. A végét az jelentette, hogy a téeszésítés után már senki sem termelt kendert. A mi fonyóházunkba csupa szegény emberek jártak. Fejősék a közvetlen szomszédunkban laktak. Kettecskén éltek, egy lányukat már korábban férjhez adták. Pisti bátyám beszédes természetű, kissé beteges, de bőhumorú ember volt. A szomszédokba nem járt el, ha náluk volt az összejövetel, morzsolgatott és a *csutával* folyamatosan táplálta a tüzet. Ilus néném minden fonyóházban hajtotta a rokkát. Déli szomszédunkban laktak Baloghék. János bátyám a falu könyvtárosa, olvasott ember volt, háborús elbeszéléseit szívesen hallgatta mindenki. Éva néném szorgalmasan hajtotta rokkát, a beszélgetést csak addig hagyta abba, míg megnyálazta az ujját. Nálam két évvel fiatalabb lányukkal pajtáskodtam. A mi csonka családukból a nagymama, anyám meg én jártunk a fonyóba. A papa koránfekvő ember volt, nem szomszédolt, azt is nehezen viselte, ha nálunk pörögtek a rokkák.

Ez a három család alkotta a magot. Néha eljöttek még Csaplárék, de azok időnként ezért-azért megszakították a beszélő viszonyt valamelyik szomszédossal és akkor kimaradtak a sorból. Volt egy esztendő (1952) amikor egész télen a Csarnokos Mariskánál volt a fonyó, mert az urát börtönbe csukták és nehezen viselte az egyedüllétet, a szomszédok szívesen enyhítették a fiatalasszony magányát.

A háziak előkészítették a nagymécsét és általában főtt kukoricával várták a vendégeket. Azok érkeztek is mindjárt sötétedés után. Otthon nem is gyújtottak lámpát, mert az olajjal takarékoskodni kellett. A háziak a mécsét rendszerint a mestergerendára akasztották, az asszonyok úgy ülték körül, hogy mindenkinek a kezére essen a világosság. A fonnivalót már otthon, még világgal előkészítették. A nyáron gondosan simára gerebeneztet, babafomára összetekert kenderesomókat kibontották, fellazítva az asztalra fektettek hármat-négyet, és gondosan feltekerték a *szöszösfára*, majd a *rúzsáspántlikával* körbekötötték. A csöppűt, a kócot is megfonták, annak a fonálából zsák meg ponyva készült.

Hogy otthon ne legyen szükséges meggyújtani a mécset, sötétedés után mindjárt elindultak a fonyóházba. Aki fonni akart, az vitte a rokkát, akinek más munkája volt, batyuba kötötte a dolgoznivalót. Nem mindenki dolgozott kenderrel. Volt, aki gyapjút font, de olyan asszony is akadt, aki németkapcát, *rúzsás* mamuszt, vagy mellényt kötött. A lányok varrtak, azaz hímeztek. Tudnivaló, hogy a sióágárdi népviseletet gazdagon díszítik himzéssel, és a lányoknak, fiatalasszonynak tudnia kellett *szípen* kivarni a valamelyik íróasszonnyal kirajzoltatott pruszlikot vagy „ümögujjat”. Valami elfoglaltságot a gyerekek is adtak, hogy tanulja az életet.

A sötétedés mindenkit meghozott. Ahogy megérkeztek, mindenki elmondta mi történt vele aznap, kivel találkozott, mit főzött, milyen öröm vagy bosszúság érte. Aztán terítékre került, hogy mit beszélnek a faluban. A helyét mindenki megtalálta és megindult a munka. Igen dolgozni kezdtek, mert mindenki tudta, hogy mennyi munkát akar elvégezni azon az estén, és azt is, hogy mire közeledik a farsang, mennyi kender köll megfogni, hány virágot köll kivarni a pruszlikon. A parasztember teljesítményre dolgozik. Estéhez érve visszanez, hogy hány sor kukoricát kapált meg, hányat fordult az ekével, a fonyóházban pedig megnézi, tele lett-e az orsó?

A fonás, a varrás a kötés és minden fonóházi munka rutinszerű feladat, nem igényel szellemi koncentrációt. Ezért akadálytalanul folyhat a beszéd. Szóba kerülhet minden. Téma lehet a dolog, a falu élete, a világ folyása, megtörtént vagy kitalált esemény. Sorra előkerülnek a már mindenki által ismert hajdani fonóházi történetek az „egyszeri” emberekről, boszorkányokról, csodának tűnő eseményekről, fiatalkori csínytevésekről. De ha Baloghéknál voltunk, akkor mindenki szívesen hallgatta János bátyám háborús történeteit. A csönd itt ritka vendég volt. Hallgatták a beszélőt, vagy egymás szavába vágva mondta mindenki a magáét, időnként nagyokat nevettek és közben peregetek a rokkák, fogyott a kender, szaporodott az orsón a fonál. Az idő gyorsan elszaladt, a gyerekek is elálmosodtak, tele lett az orsó, vagy lefogyott a kender. Aztán egyszerre kerekedett fel mindenki, elkészönt, és a sötét utcán vagy a fehéren világító holdvilágban alig szólva hazaballagott. És ez így történt minden hétköznap este egészen hűshagyóig.

Szabadi Mihály

A medinai „ősradar” nyomában

Volt egyszer egy Halmunk

A média nem tartotta titokban azt a kölcsönösen puhatolódzó érdeklődést, melyet a medinai önkormányzat és honvédelem felelős vezetői kezdtek, amikor kútba esett a Zengő, a Tubes-hegyi lokátor építésének terve.

Medinán nem újkeletű radarról beszélni, mert már 26 éve hogy él, forog, pásztáz, figyel az 1986-ban szolgálatba lépett orosz mintájú szerkezet. Ettől kezdve sok mindent lehetett hallani a hullámok káráról és hasznáról, amíg a 2011. március 24-i falufórumon hozzáértő vezetők szakszerű tájékoztatása győzte meg a kb. 120 főnyi hallgatóságot, s a „gyors teszt!” is azt mutatta, hogy a megjelentek között csak 8 ellenzője volt az elképzelésnek. Majd a további tárgyalások után október 21-én a szükséges dokumentumokat aláírta a két fél, nagyon sok meghívott jelenlétében, hogy mielőbb elindulhasson a korszerű, háromdimenziós lokátor építése.

Ez a falun kívüli legmagasabb pont évszázadokkal előbb már birt egy (első generációs!) ősradat. Igaz, nem elektromos hullámokkal pásztázta az eget, hanem fényjelekkel és füstjelekkel adta tovább a fontos értesítéseket az egyik török tábornoktól a másikig. A történet pedig az 1526-os mohácsi csatavesztéssel kezdődött és folytatódott 1541-től, amikor a terjeszkedő törököknek jutott ideje arra, hogy Buda elfoglalása után a mai Tolna megye területén is kitérjedjen hatalma, így az akkori MED – Medina – is fennhatósága alá került. Rét, legelő volt bőven, a Sár-Sárvíz/Nádor-csatorna/Kiskanális biztosította a vizet, a halat, s a délre néző lanka termette a finom bort. Mint jó basához illett, igyekezett kapcsolatot teremteni a környező csapatokkal és létrehozni a hírvivők (csauszok) nélküli hírközlő csatornákat. Az a terület, ahol a mai, a „második generációs” lokátor áll, a környezetéhez viszonyítva a falu legmagasabb sík területe. Megszületett hát a vezér parancsa: Dombot kell építeni!

A krónika úgy mondja: *„ezen hegynek formája májig is mutattya, hogy emberek által tsináltatott”*. Jó hetven-nyolcvan évvel előbb, még öregjeink emlékezetében is úgy maradt, hogy a kiemelkedést a törökök hordták össze, turbánjaikat megrakva földdel! A „Pákozdi-vögy”-nek nevezett határmezsgében még a mai napig is látható az a földhány, amit innen elhordtak. Akkor Kilátóhegy volt a neve. *„Ennek tetejében a Medinai Basának tábori sátora állott, melynek kerülete 167 lépés, a mellette lévő nagy szilfa és a*

domb három megyében látszatóság”. Ha a mi öregjeink felmentek a tetőre, akkor tiszta időben lehetett látni a kalocsai kettős tornyot, a Mecseket és Székesfehérvárt!

A Kilátóhegyet a ma embere egyszerűen csak *Halomnak* nevezte és a környezetében elterülő földet „Halomi-fődek”-nek. Természetesen a Kilátóhegy, a Halom már nincs sehol. A 26 évvel ezelőtt elkezdett objektum építéskor túrták-fürták, alul, felül, s csak az emlékezés maradt! Ennek az emlékezésnek van egy másik érdekessége: az 1800-as évek elején indult az a „népi kezdeményezés”, hogy a falvak írástudói betűvel örökítsék meg a mindennapok fontos eseményeit – viharok, határverő jégesők, járványok, döghalál stb. – s hagyják az utókorra.

A história, amit a következőkben teljes egészében idézni fogok, úgy került nyilvánosságra, hogy a falu akkori hites jegyzője – Kelemen Lajos – 1829-ben válaszlevélként küldött Egyed Antal dunaföldvári plébános kérdéseire. Nekem meglepetést okozott az a tény, hogy a török 1686-os kivonulását követően 143 évvel a medinai emberekben még ennyire tisztán élt az emlékezés a Kilátóhegy történetét illetően!

A História Domus szövege a következő: *„Helységünknek Medinai neve tsak onnand láttzatik lenni, minthogy bizonyos, hogy a mohátsi ütközet üdejében, úgymint: tizenhatodik századnak elején, a májig is Kilátóhegynek tájékan Medinai Basa seregével tanyázott légyen, ezen hegynek formája májig is megmutattya, hogy emberek által tsináltatott, melynek tetejében a mint mondatik, a Medinai Basának tábori sátora állott, melynek kerülete 167 lépés, ezen dombot díszesíti egy mellette lévő nagy szilfa, és a domb három megyében látszatóság, és Kilátó hegynek nevezetik.”*

Ennyi maradt a valamikori Halmunkból!

Konrad László

Az irodalmi színpadi mozgalom Heves megyei történetéhez

„Az irodalmi színpad a költészet avatott helye”¹ – írta egy kritikus az 1960-as évek közepén. És valóban. Ebben az időszakban már több mint száz irodalmi színpad működött hazánkban,² ahol elsősorban verseket adtak elő. Az irodalom barátai jól tudták, hogy a költészet a szavak művészete. Nem lehet csak papíron népszerűvé tenni. Hallani is kell a verseket, hogy megszerethessük. Ott érvényesül a szavak ritmusa, zengő muzsikája, ott kapnak életre az érzelmek, hangulatok, ott elevenednek meg a színek, hangok, mozzanatok. Úgy válik igazán hatásossá a vers mondanivalója is.³

Megyénkben az első irodalmi színpad Hatvanban működött 1958-tól 1965-ig. Ez idő alatt összesen 107 előadást tartott 76 alkalommal Hatvanban, 31 esetben pedig tizenkét helyen léptek fel a megyében: Egerben, Gyöngyösön, Horton, Rózsaszentmártonban, Petőfibányán, Parásdasváron, a megyén kívül pedig három ízben Budapesten, ötször Jászberényben, egy-egy alkalommal Jászfényszarun, Aszódon, Zebevényben és Győrben mutatkoztak be.⁴

A hatvani irodalmi színpad létrehozásában kiemelkedő szerepe volt dr. Ripka Kálmán járásbírónak,⁵ aki később a Hevesi Házipari Szövetkezet irodalmi színpadát vezette. Ő nemcsak jó szervezőkészségével tűnt ki, de a legjobb előadók közé is tartozott. *„Képességeiről talán elég, ha annyit írok, hogy fiatal, kezdő írók verseit úgy adta elő, hogy első hallomásra, csak az érzelmeikre hallgatva, olybá tűnt, mintha azok lennének a legjobb versek”* – dicsérte a Heves megyei Népújság kritikusa.⁶

Az első gyöngyösi irodalmi színpad Irodalmi Körként indult 1960–61-ben, Papp Miklós vezetésével. 1961–64 között Shakespeare, Brecht, Madách, Vörösmarty esteket vittek színre. 1965. március 14-én még közreműködtek az Eger Szálló halljában rendezett zene-ének-vers matinén. Az „Ezüst utakon aranyos szánnal” című műsort az Egri Megyei Színpad, a gyöngyösi irodalmi színpad tagjai, valamint az Egri Tanárképző Főiskola ének-zene szakos hallgatói közösen mutatták be.⁷

¹ Vajda György Mihály: Költészet a színpadon. Kritika, 1965. május, 64.

² Szívós József (szerk.): Irodalmi színpadi mozgalom Heves megyében. Eger, 1990. 5.

³ Szívós i. m. 4.

⁴ Szívós i. m. 9. és 3. sz. melléklet.

⁵ Szívós i. m. 9.

⁶ Szívós i. m. 14.

⁷ Szívós i. m. 18–20.

Heves megye legfolyamatosabban működő irodalmi színpada 1962-ben Irodalombarátok Klubjaként indult Egerben, majd színpaddá alakultak. Tízévi fennállásuk alatt 425 előadást tartottak. 193 alkalommal Egerben, 107 esetben tájelőadáson mutatkoztak be megyénkben, 95-ször megyénkbeli SZOT üdülőknél szerepeltek, 24 ízben tizenkét városban – Győrtől Nyiregyházig – országos jellegű rendezvényeken is bizonyították tudásukat. Hat előadással szórakoztatták munkásszállásaikon, üzemi klubjukban a Német Demokratikus Köztársaságban dolgozó magyar fiatalokat.⁸

A megye három városán kívül – ha nem is rendszeres előadásokat tartva – kisebb irodalmi színpadok működtek többek között Petőfibányán, Pétervásáran, Vepeléten, Füzesabonyban, Poroszlón és Kálban. Hevesen 1965-ben alakult meg a helyi háziipari szövetkezet irodalmi színpada, Ripka Kálmán járásbíró vezetésével, aki korábban a hatvani irodalmi színpad egyik szervezője és kiemelkedő szereplője volt. A község legnagyobb – nem mezőgazdasági – üzeme igényelte a színpad létrehozását. Egyrészt azért, hogy legyen egy együttes, amelyik az állami ünnepek rendezvényeit műsoraival színesebbé teszi, másrészt a szövetkezet dolgozói – 90%-ban nyolc általános iskolát végzett szövegírók – szerették volna irodalmi műveltségüket bővíteni. A szövetkezet minden segítséget megadott az együttes munkájához. A megalakulást követően 14 nő és 1 férfi tagja volt a hevesi színpadnak.⁹ A férfi szereplő – Szabó Mihály –, itt ismerkedett meg Kovács Máriaival – későbbi feleségével.¹⁰ Először a szövetkezet rendezvényein, majd később már a község állami és politikai ünnepein léptek fel szerkesztett, többnyire politikai jellegű műsorokkal. A színpad vezetésének legfőbb törekvése a helyes versértelmezés és a szép magyar beszéd megtanítása volt.

Az együttest a község lakói megkedvelték és fellépésük valamennyi ünnepi alkalomkor kiemelkedő esemény volt. Évente 5-6 alkalommal szerepelt a járási székhelyen a csoport, de szívesen vállalkoztak fellépésre azokon a településeken is, ahol a szövetkezetnek részlege működött. Így Recskén többször is bemutatkoztak, zárszámadás vagy ünnepség alkalmából. Működésük öt esztendeje alatt 1967-ben érték el a legnagyobb sikereket. Februárban az irodalmi színpadok megyei vetélkedőjén eredményesen szerepeltek, így részt vehettek a március 15-i Budapesten tartott országos versenyen is. Itt Szabó Mihály szavaltáért könyvjutalmat kapott.¹¹

Ez év nyarán irodalmi színpadok találkozójára került sor Hevesen. A helyi művelődési ház színháztermében, több száz ember előtt, a vendéglátó irodalmi színpad tagjai verseket mondtak a *Nő szimfóniája* címmel. A fiatalok a szimfónia négy tételére utalva – négy hangulatra és négy tételre osztva a műsort – adták elő a verseket. Beranger, Kosztolányi, Ady írásai jellemezték a nők sorsát, a szerelem dalait Shakespeare, Catullus, Weöres Sándor, Tolsztoj és Robert Burns írásaiból válogatták, a harmadik tétel vezérszólamát Nagy László verse, a *Rege a tűzről és a jácinról* jelentette. A negyedik szimfonikus tételben Balázs Béla, Somlyó György, Bede Anna, Váci Mihály és Györe Imre lírai vallomásai hangzottak el.

A versenyzők lelkes csoportjának élén Ripka Kálmán állt, aki a legegyszerűbb technikai kérdéstől a szövegmondás szakmai irányításáig, a szövegkönyv megszerkesztésének gondját is vállalva fáradozott a hevesi irodalmi színpadért. A versmondók közül Lászka Arankát és Király Ilonát emelte ki, míg az egész műsor megvalósításáért Vereb Veronikát, Sári Juliannát, Fülöp Klárát, Madarász Évát, Kovács Máriaát és Szabó Mihályt dicsérte a megyei lap újságírója. A hevesi zeneiskola tanárai szívesen vállalták a műsorok zenei kiegészítését. A szóban forgó rendezvényen dr. Kádár Imréné Beethoven-, Debussy- és Bartók-művek részleteivel kötötte össze a műsor egyes teteleit. Az irodalmi színpadok hevesi találkozóján többek között részt vett a szolnoki szövetkezeti színpad *Töredékek a szerelemről* című összeállításával, a budapesti szövetkezetiek pedig kabaréműsorrall.¹²

1967-ben Debrecenben újabb országos rendezvényen volt jelen a Hevesi Háziipari Szövetkezet irodalmi színpada. Az alföldi nagyvárosban oratórium jellegű műsorrall, *A lyoni selyemszövő* bemutatásával szerepeltek, Kozma József e műre írt zenei anyagával. 1968-ban is felléptek országos versenyen, Szarvason egyfelvonásos darabot mutattak be. Több író-olvasó találkozón is közreműködtek. A legjelentősebb Tiszanána község volt Ratkó József részvételével, 1969-ben. 1970-ben házasságok miatt szűnt meg az irodalmi színpad.¹³ Így mindösszesen öt évig működött, mégis úgy hisszük, hogy figyelemre méltó színfoltja volt Heves megye kulturális életének.

Vörös Dezső

⁸ Szívás i. m. 20. és 12. sz. melléklet.

⁹ Szívás i. m. 41.

¹⁰ Szabó Mihálynak, a hevesi irodalmi színpad tagjának szíves szóbeli közlése.

¹¹ Szabó Mihály szóbeli közlése.

¹² Farkas András: Irodalmi színpadok találkozója Hevesen. Heves Megyei Népiújság, 1967. július 11. 4.

¹³ Szabó Mihály szíves szóbeli közlése.

TERMÉS

Egri fertálymesteri hagyományok

Szent Apollónia napjához (február 9.) közel, idén február 11-én avatták Egerben a fertálymestereket, akik immár 16 negyed, azaz városrész képviselőiként több évszázados hagyományt őrizve látnak el konkrét feladatokat. A XV–XVIII. században Győrtől Kolozsvárig a Kárpát-medence különböző tájain volt jellemző, hogy a települések némi önállósággal rendelkező részekre – *tizedekre, fertályokra* – tagolódtak. A városrészek élére választott *fertálymesterek* a modern közigazgatás létrejöttéig, a XIX. század közepéig sokfelé segítették a helyi önkormányzatok munkáját. Az egri fertálymesterség azért egyedülálló Magyarországon, mert a tényleges közigazgatási és rendészeti feladatok megszűnése után hagyományörző tevékenységként, a társasági élet részeként fennmaradt egészen a XX. század közepéig. A szocializmus évtizedeiben szünetelt, majd a rendszerváltozás után, 1996-ban újjászerveződő fertálymesteri testület ma egyike Eger fontos civil szervezeteinek. Az évszázados tradíciókat ápolva jelen van a város közéletében és fontos szerepet játszik a lokális hagyományok ébrentartásában, továbbadásában. A fertálymesterek a jellegzetes százcáncú köpenyben és a tisztség jelképének számító szalagos fertálymesteri bottal nem hiányozhatnak a város jelentős közéleti eseményeiről, ünnepségeiről.

A XVIII. század elején Egerben már létező fertálymesteri intézmény a hajdúk XVII. századi hadi szervezetére vezethető vissza, akik a városban megtelepedve egy-egy városrész élére *tizedest (decurio)* állítottak. A török kiűzése után betelepülő német polgárság az általuk lakott városrészeket 1712-ben már *negyednek (viertel)* nevezte, és az élére választott előjárókat eleinte még tizedesnek, majd az 1730-as évektől németül *viertelmeisternek*, magyarul *fertálymesternek, negyedmesternek* hívták. A XVIII–XIX. században a fertálymester megnevezés az általános, a negyedmesteri naplók XX. századi bejegyzéseiben a fertálymester, negyedmester elnevezés egyaránt jellemző. Ma is ismerik mindkét megnevezést, de jobban szeretik az „elegánsabbnak” tartott *fertálymester* kifejezést, hiszen a másiktól valaki arra gondolhatja, hogy az illető „csak negyed ember”. Kezdetben négy negyede volt Egernek, majd a városfalon kívüli *hóstyák*, külvárosok létrejöttével 1716-ban hatra (Hatvani, Maklári negyed), 1716 és 1823 között 12-re (Város I–IV, Hatvani I–IV, Rác vagy Felnémeti, Cifrasánc, Maklári I–II. negyed) nőtt a számuk. 1938-ban két új negyed (Szent István-város, Szent Lajos-város) keletkezett, a XXI. század elején pedig az egykori Csebokszári lakótelepből jött létre a 15. negyed (Felsőváros). 2012-ben az Eger részét alkotó Felnémet kapott fertálymestert (Felnémet negyed).

A fertálymesterek a XVIII. században a városi tisztségviselőkkel együtt, azok alárendeltségében végezték munkájukat: tájékoztatták a negyedek lakóit a földesurak és a hatóságok rendeleteiről, de részt vettek az adók összeírásában és beszédésében is. Városrészükben ellenőrizték a tűzrendészetet, a kémények, udvarok és utcák tisztaságát. Ügyeltek arra, hogy mindenki a magisztrátus által megszabott napszámbért fizesse, idegeneknek ne adjanak szállást, a fertály lakói erkölcsös életet éljenek. Ők vigyáztak az éjjeli csendre és rendre, amikor a fertálymesteri botot is használhatták, de törvény elé is állíthatták a garázda elemeket. A városi tanács a XIX. század elején részletesen szabályozta a fertálymesterek kötelességét, s eszerint ügyeletet tartottak a városházán, hogy ügyes-bajos dolgok intézésére elküldhessék őket.

A XIX. század második felében a törvények már nem ismerték a fertálymesteri tisztséget, korábbi feladataikat a városi tisztségviselők, alkalmazottak látták el. Így ez a hagyományörzés címén maradt fenn, tényleges közigazgatási feladatok nélkül. A város tehetősebb polgárai és a földművesek felismerték, hogy az intézmény a társasági élet és kapcsolattartás fóruma lehet. A tisztség presztízse a XX. század első felében érte el a csúcspontját, amikor magas rangú főpapok, megyei és városi tisztségviselők, értelmiségiek is nagy megtiszteltetésnek vették, ha fertálymesterek lehettek.

A XVIII–XIX. században nem volt egységes fertálymesteri testület, hanem az egyes negyedeknek megfelelően 12 jól elkülönülő csoport létezett, amelyhez a még élő összes fertálymester tartozott. Ilyen keretek között választották meg évente az új fertálymestereket, tartották meg a lakomákat és vezették a fertálymesteri naplókat. Általában minden negyednek volt egy kis kasszája, ún. *fűklyapénze*, amelyet a

Fertálymesteri tabló, 1871.
(Lónyainé Nagy Éva felvétele)

város egészét átfogva tevékenykedtek a lokális értékek megismertetése, az erkölcsös élet és a szociális gondok javítása érdekében. 1931 őszén a testület aktívan részt vett az inségakció szervezésében, 1935-ben pedig úgy határoztak, hogy minden fertálymester köteles lesz a negyedében lévő szobrok, feszületek és műemlékek állapotát figyelemmel kísérni. Volt olyan negyed, ahol az utca aszfaltozását és közkút állítását szorgalmazták. A fertálymesteri testület javaslata alapján írták meg a lelépő fertálymesterek az év során negyedükben történt eseményeket tartalmazó jelentésüket. Ezek szerint az aktív és *kiérdemült* fertálymesterek testületileg részt vettek a városrészek egyházi és polgári rendezvényein, de tükrözik a negyedek érdekében végzett sokrétű tevékenységüket is. A Cifrasánc fertályjegyzőkönyve szerint 1936-ban a negyed fertálymesterei együttesen megjelentek a szervita rend nagyszombat esti feltámadási ünnepélyén, és a körmenetben hat tag lámpával kísérte az oltárizsentséget. Az aktív fertálymester viszont a főszékesegyházi körmeneten és a városi ünnepségeken vett részt teljes díszben és gyertyával. Így pl. a Trianoni emlékmű avatásán, Török kanonok beiktatásán, Jézus szíve körmeneten és a Dobó ezrednap ünnepén jelent meg. Év közben a negyedmester szigorúan felügyelt a rendre, szorgalmazta a városnál az elhanyagolt árkok tisztítását és a hiányzó éjjeli világítás pótlását. A negyed lakói számára igazolásokat is kiadott különböző ügyekben.

A fertálymesterek adtak díszörséget 1938. július 4-én, amikor a Szent Jobb aranyvonata Egerbe érkezett, és 8 egri fertálymester köpenyben és zászló alatt vett részt a magyar honvédség Kassára történő ünnepélyes

régi és új tagok adtak össze, s ebből fedezték a kiadásokat. A XVIII–XIX. században az összes fertálymester évente csak egy alkalommal, Szent Apollónia napján jött össze, amikor részt vettek a bazilikában tartott szentmisén és a városházán le tették az esküt. Az egységes fertálymesteri szervezet igénye a XIX–XX. század fordulóján jelent meg, az *Egri Negyedmesteri Testület* pedig 1931-ben alakult. A tisztikar tagja volt az *elnök*, *tiszteletbeli elnök*, *társelnök*, *alelnök*, *főtökár*, *tökár*, *pénztáros*. A választmány a negyedenként delegált 3–3 főből állt, a két új negyedet 2–2 tag képviselte. A civil szervezet alakuló ülésén fogalmazták meg, hogy „*az egri negyedmesteri kar egy darabkáját őrzi a régi szép, becsületes történelmi időknek*”. A célokat részletesen közzétették a *fertálymesterek tízparancsolatában*, amely nyomtatásban is megjelent, de beragasztva megtalálható a város II. negyedének fertálymesteri naplójában. Napjainkban sem fogalmazhatnánk meg jobban azokat a morális elveket, amelyek szerint „*elsősorban nekünk kell istenfélő, hazaszerető, az erkölcs parancsai szerint élő, tekintélytisztelő, felebarátján segítő, feddhetetlen polgár példaképeként elől járni negyedeink népe előtt, úgy magánéletünkben, mint közéleti tevékenységünkben*”.

A XX. század első felében a fertálymesterek a

Ifj. Brindza Béla fertálymester 1938-ban

bevonulásán, de fogadták az 1940. november 26-án Erdélyből hazatérő egri háziezredet is a Dobó téren. A II. világháború éveiben a fertálymesterek állították ki negyedükben a cukor- és petróleumjegyek igénylésére szóló igazolásokat, a Hatvan II. negyedben pedig úgy döntöttek 1944-ben, hogy a temetési korszorúkra összeszedett 100 pengőt a hadiárvának adják.

A fertálymesteri tisztség jelentőségét és helyi társadalmi beágyazottságát tükrözi, hogy 1939-ben már 289 fő alkotta a fertálymesteri testületet. A politikai változások azonban nem kedveztek a civil szerveződéseknek, és 1950-ben a megválasztott fertálymesterek már nem tehetők le az esküt a tanácselnök előtt, ugyanakkor még 1956-ban is összejött titokban 4–5 egykori fertálymester a Maklár II. negyedben.

A hagyományok újjáélesztésére a rendszerváltozás után, a Lokálpatrióta Egylet keretei között nyílt lehetőség. Az akkori elnök, *Várkonyi György* ötletét támogatta a még élő három fertálymester, és 1996-ban sikerült ismét megalakítani az *Egri Fertálymesteri Testületet*. Ez a mai törvények szerint egyesületként működik, de szervezeti rendjét és tevékenységét a régi hagyományok szerint alakították ki. A vezetőség tagja a *főkapitány* (elnök), 2 *alkapitány* (alelnökök), *kancellár*, *tárnokmester*, *zászlóőr*. A *választmány* a negyedekből delegált egy-egy főből áll és vannak *számvevők* is. Az egyesület alapító elnökének a még élő fertálymesterek adták a főkapitányi titulust az 1990-es években, a fertálymesteri tisztség újjáélesztése elismeréseként.

Az új fertálymestert a XVIII. század végén még a városrészek lakói választották, a XIX. század utolsó harmadában pedig már a negyed régi fertálymesterei baráti összejöveteleken, a *suttogókon* vették számba az arra érdemes férfiakat. A kiválasztásnál fontos szempont volt a tisztességes, vallásos és erkölcsös élet. A XIX. század végéig jellemző kritérium, hogy háztulajdonnal kellett rendelkeznie. Negyedenként a régi fertálymester házában januárig került sor a választásra, és innen ment egy küldöttség a jelöltért lámpásokkal, fáklyákkal és a jelképekkel (fertálymesteri bot és köpeny), hogy jelenjen meg az *eljegyzésre*. A választás tényét a fertálymesteri naplókban is rögzítették. A lelépő fertálymester *letéti lakomán* látta vendégül a résztvevőket. A kiválasztás szempontjai ma sem változtak: közismert, példamutató munkájú és életvitelű, köztiszteletben álló személy legyen. Jelenleg is a negyedbeli *suttogókon* választják ki a jelölteket, akik advent idején, a Kálvin-házban tartott fertálymesterek karácsonyán mutatkoznak be. Az új fertálymestereket a januári közgyűlés választja meg, illetve veszi fel őket a testületbe. Ennek az eseménynek a része a *disznótoros trakta*.

Az új fertálymesterek beiktatása ünnepélyes keretek között február 9-én, Szent Apollónia napján történik, ma a hozzá legközelebbi szombaton. Régen két-két egykori fertálymester, a *keresztapa* és két-két *gyertyás* kísérte az újakat, ma a régi és új fertálymester együtt vonul be a 10 órakor a bazilikában kezdődő szentmisére. Ezt követően a városházára mennek, ma még ezelőtt megkoszorúzzák az elhunyt fertálymesterek kopjafáját. A városházán a régi fertálymesterek és hozzátartozók jelenlétében tesznek esküt a polgármester előtt, vagy ahogy a XVIII. században mondták „*törvény szerint letették a hitüket*”. Ma itt kapja meg az új fertálymester a régítől a szalagos botot és terítik a vállára a százcímű köpenyt. Beszédet mond a főkapitány, a polgármester és az egyik új fertálymester. A mostani avatáskor a főkapitány az első években egy múzeumi régi bottal, újabban az ő számára készített nagyobb szalagos bottal megérinti az új fertálymester vállát. Régen az avatás után negyedenként került sor az új fertálymester által adott *feltéti lakomára*, ami sokszor másnapig is eltartott. Ma ez a *trakta* az eskütételi ceremónia után van, amelyen az összes negyed régi és új fertálymesterei részt vesznek feleségeikkel együtt. 1996-tól az avatás estjén a Lokálpatrióta Egylet az új fertálymesterek tiszteletére rendezi farsangi bálját.

Az egri fertálymesterek ma is használják az évszázados megkülönböztető jelképeket, a *fertálymesteri botot* és a *százcímű köpenyt*. A Dobó István Vármúzeum 9 botot és 3 köpenyt őriz, amelyek a XX. század elejétől készültek, változó hosszúságúak és felül kiszélesedőek vagy gömbben végződnek. A legtöbb botba bevették, ráirták vagy rászögeztet fémlapocskákra karcolták a negyed fertálymestereinek a nevét és a hivatali évszámát. A Hatvan III. negyed botjába folyóírással 56 nevet véstek, a 2010-ben vásárolt és a Felnémeti negyedben használt boton 121 név olvasható az 1820–1948 közötti időszakból. Ennek a botnak a készítői is ismertek: Ruppert Antal kádármester és Tajthy Kálmán faszobrász. A tisztséget átadó fertálymester felesége színes szalagot kötött a botra, amelyen szerepel az illető neve és az évszám. A ma használatos botokat a főkapitány tervezte, egységesen 130 cm hosszúak és gömbben végződnek, s erre is szalagok kerülnek.

A fekete posztóból varrt, hosszú, alul 5,2–7,6 méter kerületű, bársony gallérú, belül piros posztóval bélelt, ezüst csatos köpenyeket a negyed pénzéből készítették és a bottal együtt viselték. A XX. század első felében a város híres szabója, Hibay György varrta a legtöbbet. A tisztség újraélesztésekor a múzeumi darabok alapján varratták meg a köpenyeket, de az ezüst csat helyett fehér zsinórt alkalmaznak. Új

A 2012-ben esküt tett fertálymesterek a polgármesterrel és a testület vezetőségével.
(Majoros Tamás felvétele)

elem a fertálymesterek viseletében a Boeckai-sapkára emlékeztető süveg, régen kalapot hordtak. Ma a régi és hivatalban lévő fertálymesterek nyakba akasztható kör alakú nagy jelvényt és kabátra tűzhető kis jelvényt viselnek, amelynek előképe az 1930-as évekbeli fertálymesteri jelvény. A testület címerével díszített nagy jelvényt nemcsak civil ruhán, de a hivatalban lévők a köpennyel együtt is hordják.

A fertálymesterek már 1896-ban rendelkeztek zászlóval, amelyet Párty Sándor apát-kanonok adományozott részükre. A mai testület zászlaja fehér színű, a szélén piros-zöld fogazással díszített, egyik oldalán címerük, a másik oldalon „Egri Fertálymesteri Testület 2000” felirat olvasható.

1849-től kezdték megörökíteni a megválasztott fertálymesterek névsorát rajzos, díszes keretezésben a negyedek feltüntetésével, 1869-től pedig már fényképeken is láthatók. Kezdetben 4–4 fertálymester egész alakos képét ábrázolták névvel és a negyed feltüntetésével díszes keretezésben, az 1870-es évek második felétől az ovális vagy szögletes mellképek jelentek meg. A színes fertálymesteri tablók díszítőelemei között gyakoriak az antikizáló stílusú épületelemek, a szőlő- és búzamotoivumok, valamint Magyarország és Eger címere. A keretezett tablókat a városházán őrizték, ma pedig 26 db a múzeumban található. Jelenleg is készülnek fertálymesteri tablók, de a korábbiaknál nagyobb méretben, és ezek lefényképezett változatát kapja meg emlékebe minden fertálymester. Az újonnan elválasztott fertálymesterekről csoportkép is készül a városháza kis tanácstermében az egri vár védelmét ábrázoló festmény előtt.

A 16 fertálymester a jelképekkel és a zászlóval ma is jelen van a városi rendezvényeken, 2012-ben 12 alkalommal képviselik a testületet. Ott lesznek pl. a március 15-i ünnepségen, a június 24-i úrnapi körmeneten, a július 8-i Szent Donát napi ünnepségen, az augusztus 20-i várbeli szentmisén, az Egri Vár Napján (október 17.) és a Szent János napi (december 27.) borszentelésen a bazilikában. Ezen túl a fertálymesterek rendszeres kapcsolatban állnak a város Főmérmőki Irodájával, ahova jelzik a negyedek felújítási igényeit, de gondot fordítanak a szegényekre, elesettekre is. A szervezeti élet fontos részét jelentik a Ferences rendházban havonta megtartott szünetek, amelyeket alkalmanként egy-egy negyed szervez, de azon minden egykori és mai fertálymester részt vehet. Néhány városrészben külön szüneteket is tartanak, ahol a negyedet érintő előadásokat, programokat szerveznek. Természetesen ma is teljes felszereléssel vesznek részt a hivatalban lévők az elhunyt fertálymesterek temetésén. A testület össze-

tartozását erősíti a három éve alakult énekkar, amely a ferences templom szentmiséin, a fertálymesteri rendezvényeken szerepel, de már országos rendezvényen is felléptek.

A fertálymesterség ma is rang Egerben, az „egriség” szerves része, a lokális öntudat erősítésének fontos eszköze. A jelenleg több mint 250 egykori és aktív fertálymester családjaiukkal és rokonaikkal fontos társadalmi bázist jelent a több évszázados hagyomány fennmaradásához. A tradicionális jelképpel való megjelenésük emeli a városi rendezvények ünnepélyességét, és folyamatosan emlékezteti a város lakosságát a város múlttal rendelkező, de a negyedekre és az egész városra kiterjedő mai funkciókat is ellátó intézményre.

Irodalom: *Breznay Imre: A fertálymesterségről.* Eger, 1907., *Breznay Imre: Az egri fertálymesterségről.* Eger, 1939., *Petercsák Tivadar: Fertálymesteri emlékek a Dobó István Vármúzeumban.* Az Egri Vár Híradója 36. Eger, 2004. 3–9., *Petercsák Tivadar: A fertálymesterek választása Egerben.* Tisicum XVIII. Szolnok, 2009. 527–534., *Petercsák Tivadar: Az egri fertálymesterek feladatainak változása a 18–20. században.* In: Történezként a katedrán. Tanulmányok Nagy József 80. születésnapjára (Szerk: Gebei Sándor-Makai János-Bartók Béla). Eger, 2009. 161–176., *Petercsák Tivadar: Az egri fertálymesteri bot és köpeny.* In: Történet-muzeológia. Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Veres László tiszteletére (Szerk: Gyulai Éva-Viga Gyula). Miskolc, 2010. 251–263., *Petercsák Tivadar: Fertálymesteri tablók a Dobó István Vármúzeumban.* Agria XLVI. Eger, 2010. 219–259., *Petercsák Tivadar: Hagyományörző fertálymesterek Egerben.* In: Eruditio, virtus et constantia. Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére (Szerk: Imre Mihály – Oláh Szabolcs – Fazakas Gergely Tamás – Száraz Orsolya). Debrecen, 2011. II. 607–615.

Petercsák Tivadar

A hegyközség és a hegybíró szerepe a szőlő- és borágazatban

A hegyközség – státuszát és célját tekintve – egy vagy több település termelői és felvásárlói által e tevékenységükhöz fűződő közös érdekeik előmozdítására, valamint az általuk előállított termékek származás-, minőség- és eredetvédelmére létrehozott köztisztület, autonóm önkormányzati testület alkotva. A hegyközségi rendszer önellátó, finanszírozási forrásai elsődlegesen a tagok befizetése, de közigazgatási, hatósági feladatok elvégzésére állami forrásokban is részesül. A hegyközségek a XIII. század óta alulról szerveződő, önkéntesen létrehozott szervezetek, a hegyrendek 1470-től eredeztethető irásbeliségét követően 1894-ben kaptak törvényi szintű elismerést. A szőlőhegy birtokos vagy bérlő gazdáinak bizonyos önkormányzattal rendelkező intézménye a XVI–XIX. században. Kialakulásuk körülményei tisztázatlanok. A hegyközség hasonlóan gazdasági és közigazgatási egység volt, mint a falu, melynek határában feküdt. Tagjai a szőlőbirtokosok és bérlők (együttesen a *hegynép*) évi 2–4 alkalommal *hegygyűlést* tartottak. Ekkor döntöttek a felmerült vitás ügyekről, megválasztották a hegyközség vezető emberét, a *hegymestert*, s az őt segítő 6–12 fős tanácsot. A hegyközségek életét az ún. *hegytörvények* szabályozták. Az első hegyközségi törvényt, amelyhez a jelenleg érvényes jogszabály is visszanyúlt, 1894-ben fogadta el a Parlament. „Újkori” létrehozásukat és működésüket a 1994. évi CII. törvény szabályozza, amelyet 1994. december 27-én fogadott el az Országgyűlés.

A hegyközség feladatai. Az érdekegyeztetésre, minőségbiztosításra, szőlészeti és borászati tevékenység összehangolására törvényben létrehozott köztisztület a hegyközségi rendszer. A hegyközség 1000 m. feletti szőlőterület, illetve szőlő-, must- vagy borfelvásárlás esetén kötelező tagságra épül, és a szőlőtermelőket, felvásárlókat, feldolgozókat, forgalmazókat, vagyis az ágazat összes áruterelő tevékenységet folytató szereplőjét tömöríti. Hatósági, közigazgatási, adminisztratív feladatkörei mellett tulajdonvédelmet (szőlőterületek őrzése, hegyország fenntartása), valamint szakmai koordinációt is ellát. A hegyközség legfontosabb feladata a terület arculatának, a hegyrendészeti szabályoknak a kialakítása, az eredet- és a minőségvédelem. Szabályozza a szőlőtelepítés terméshelyeit, a fajtákat és egyéb előírásokat alkot. A hegyközség tagjairól, területének, termelésének adatairól névjegyzéket készít, illetve nyilvántartást vezet. Védi a hegyközség tagjainak érdekeit, eljár a származás- és eredetvédelmet sértő cselekményekkel kapcsolatban. Figyelemmel kíséri, véleményezi és együttműködik az illetékes önkormányzat képviselő-testületével a hegyközség területét érintő településrendezési és -fejlesztési feladatokban. Együttműködik az agrárkamara területi és országos szervezeteivel, valamint a gazdasági és szakmai érdekképviseleti szervezetekkel. Adatot szolgáltat a jogszabályokban meghatározott közigazgatási- és állami szervezeteknek, szerveknek. Megszervezi az illetékes önkormányzatokkal együttmű-

ködvé a működési területén lévő utak, árkok, vízelvezetők karbantartását és felújítását. Közreműködik a hegytáj közjóléti szerepének növelésében, a turizmus elősegítésében, a táj szépségeinek, értékeinek propagálásában. Eredetvédelemmel kapcsolatos marketingtevékenységet végez, rendezvényeket, borkonkurrenkiákat szervez. Az előbbieket mellett hagyományörző szerepe is van, a hagyományaink megtartása, ápolása, a helyi szőlő- és borkultúra megőrzése kiemelt feladat. 1944-ig, a szocialista időszak előtt a hegybíróknak komolyabb hatáskörük volt, nem véletlen a *biró* jelző, azonnal igazságot tehetett, ítélezhetett, hiszen erre felhatalmazása volt. Egy személyben felügyelte a határ rendjét a sok hegyőrrel együtt. Ma sajnos jóval kevesebb a tényleges jogkör, egyre kevesebb a szőlőterület, annak képe pedig elszomorító, nagyon messze kerültünk a szőlőskertektől.

A hegyközség szervezeti struktúrája. Magyarország 22 borvidékének 125 hegyközsége és 73.000 tagja van. A magyar hegyközségi rendszer háromszintű. Alapegysége a hegyközség. Egy-egy borvidék hegyközségei hegyközségi tanácsba szerveződtek, ez a második szint. A harmadik, országos szint, a Hegyközségek Nemzeti Tanácsa 1996. március 28-án alakult meg. A Hegyközségek Nemzeti Tanácsa egyben terméktanács is, amely a borágazattal kapcsolatban jogosult tárgyalásokat folytatni a kormánnyal. A hegyközség tagjainak összessége alkotja a közgyűlést, amely elfogadja a hegyközség alapszabályát és éves költségvetését, meghatározza a tagok által a hegyközségi rendszer fenntartására fizetendő hegyközségi járulékot, megválasztja a választmányt, az elnököt, a hegybíró, a hegyközségi tanácsa küldöttet, illetve az ellenőrző bizottság és ha vannak, az egyéb bizottságok elnökeit. A közgyűlés minden ügyben dönthet, amit a törvény vagy az alapszabály hatáskörébe utal. Választmányt – amely évente legalább kétszer ülésezik – a hegyközség csak akkor választ, ha legalább harminc tagja van, egyébként csak elnököt. A választmány a közgyűlés határozatai szerint irányítja a hegyközség működését. Az elnök egyben a választmány elnöke is. Harmadik személyekkel, illetve a hatóságokkal szemben ő képviseli a hegyközséget.

A hegybíró. Az operatív ügyeket a hegybíró intézi, aki a szőlő- és borszármazási igazolást kiállítja a megtermelt szőlő- és bormennyiségekről, amelynek alapján a bor eredete ellenőrizhető. Törvényben kikötött feladatai többek között: a feladatokat ellátó szervezet működtetése, a munkáltatói jogok gyakorlása a hegyközség alkalmazottai felett, az ülések előkészítése, az adminisztráció, az utalványozás, a közgyűlés és a választmány határozatainak a végrehajtása, a hegyközségi vagyon kezelése, a gazdálkodás irányítása, illetve a közigazgatási ügyek mellett a járulékok, bírságok, szolgáltatási díjak beszedése. A hegyközség többi tisztviselőjéhez hasonlóan a hegybíró is a közgyűlés választja, megbízatása határozatlan időre szól. A hegybíró nem köztisztviselő, bár a rendkívül szigorú megválasztási feltételek közé tartozik a közigazgatási versenyvizsga letétele is. A törvényi rendelkezés szerint hegybíró csak olyan büntetlen előéletű magyar állampolgár lehet, aki „a szőlészet és borászat területén szakmai felkészültséggel és gyakorlati jártassággal rendelkezik”. A hegybíró, illetve a hegyközség elnöke országsszerte különböző fórumokon képviseli a hegyközséget, aminek promóció szempontjából szintén van jelentősége.

Tarsoly József
Eger Város Hegybírója

Akik Egerben meghonosították a teraszos szőlőművelést

A teraszos művelés lényege, hogy olyan lejtős területeken is lehetővé váljon a termelés, ami egyébként nem művelhető. A teraszok csaknem vízszintes párkányokból állnak, melyeket egymástól megfelelő magasságban építenek meg és általában kőfalakkal támasztanak alá. Csökkentik a vízfolyást és javul a vízmegtartás. Jó állapotban tartásukkal általában az erózió megelőzhető. A teraszok építése nagy mennyiségű talaj megmozgatásával jár, gondos karbantartást igényelnek és nem alkalmasak a nagyméretű gépeket igénylő gazdálkodáshoz. A mediterrán országokban (Ciprus, Görögország, Franciaország, Málta, Olaszország, Portugália, Spanyolország) hatalmas területeket foglalnak el teraszok, ahol leginkább szőlő és olajfa-ültetvények találhatók.

Az Eger mellett Eged-hegy a város látképétől elválaszthatatlan. Két részből áll: Kis- és Nagy-Eged, mely a Bükk Nemzeti Park tervezett délnyugati bővítésének részét képezi. Az Eged különös jelentőséggel bír nemcsak Eger, hanem a magyar szőlő- és bortermelés történetében is. Magyarország legmagasabb (536 m) fekvő szőlőtermő területe, melynek felszínére a napsugarak szinte merőlegesen ér-

Az Eged tudósa, Legányi Ferenc
(1884–1964)

Önzetlenül több évtizeden keresztül ellátta feldolgozandó anyaggal az ország tudósait. Olyan szakemberek barátságát tudhatta magáénak, mint Andreánszky Gábor, Balogh Kálmán, Csepreghyné Meznerics Ilona, Kolozsváry Gábor, Kretzoi Miklós, id. Noszky Jenő, Schréter Zoltán, Tasnády Kubacska András, Telegdi Róth Károly, Vadász Elemér stb. Egyik közeli munkatársa, tanítványa Rozsnyói Márton, így emlékezik róla: „Érdekelte minden. Népdalokat gyűjtött, számtalan paleolitikus lelőhelyet talált, otthon volt a régészet minden ágában. Csodálatos emlékezetében megőrzött minden adatot. Érdeklődött a szépirodalom és a történelem iránt is, s nála az érdeklődés egyenlő volt a leglényegtelenebb részletekre kiterjedő tudással.”

Eredetileg gazdálkodó volt, de idővel teljesen a természetbúvárkodásnak szentelte életét. 1926-ig Rudolf öccsével a Kis-Egeden lévő birtokukat művelték. Még utat is építettek Egertől az úgynevezett Legányi-tanyáig, amely felemésztette vagyonukat. 1950-től az egri múzeum tudományos munkatársa lett. Ekkor adományozta a magyar államnak nagy értékű őslénytani gyűjteményét, amelynek egy része a Földtani Intézetbe és a Természettudományi Múzeumba került, a legjava pedig az egri múzeumban maradt. Munkájának jelentőségét nemcsak a hazai tudósok ismerték el, hanem jeles külföldi szakemberek is. Tizenhat általa talált ősnövény- és őssálatfajta neveztek el róla. 1964-ben hunyt el. Az egri múzeum saját halottjának tekintette. Földi maradványait az egri Kisasszony-temetőben helyezték örök nyugalomra. Egerben utca őrzi nevét.

A Legányi család az Eged-hegy alján 150 hold földdel rendelkezett és a hegyen virágzó gazdaságot teremtett, teraszos fölműveléssel. Az egri szőlősgazdák, akik az Egeden gazdálkodtak, a nagy sár miatt, termésüket csak tavasszal tudták pincéjükbe behordani és feldolgozni. Legányi Rezső felajánlotta, hogy a várállomástól a Legányi-tanyáig műutat építtet. 600 millió korona városi hozzájárulás mellett, évi 8 százalék kamattal, az útbépítést magára vállalta. Saját költség-hozzájárulása is ugyanannyi volt. Az út 1926-ra el is készült, azonban Legányi a beruházásba belebukott, fizetésképtelenné vált. Gazdaságát kénytelen volt potom áron eladni. Bukását feljegyzései szerint az okozta, hogy: „a város késedelmesen fizetett, ami azt jelentette, hogy két és fél évig a hozzájárulást nem utalták át [...], amikor a város a Speyer-kölcsönt megkapta, s én a kamatokat (150 millió korona) a városnak elengedtem, követelésemhez hozzájutni nem tudtam”.

Minderről az Egri Újság 1926. október 2-i száma így számol be: „Nem mehetünk el szóltalanul e tény mellett, mely egy mélységesen szociális érzésű, rendkívüli akaraterejű, tősgyökeres magyar ember hirtelen sorsfordulását jelenti. Aki az Eged kopár oldalán egy emberöltő kemény munkájával virágzó gazdaságot teremtett, s évről évre a város száz és száz családjának nyújtott munkaalkalmat, kenyeret és emberséges bánásmódot, bizony-bizony hasonlíthatatlanul értékesebb polgára volt hazájának és városának, mint akárhányan a közélet sok öblöshangú szóvivője közül”.

keznek. Ezeknek egy részét a talajban lévő mészkösziklák visszaverik, így a felszín közeli levegőréteget több fokkal felmelegítik. A napsütéses órák száma is igen magas, évi 2100 óra. A hegy fő tömegét szürke mészkő alkotja, amely a borok savszerkezetéhez és hosszú élet-tartamához is hozzájárul. A sugárzás energiájának másik részét a kőzet felett elhelyezkedő vékony talajréteg, a humuszban gazdag, fekete színű, úgynevezett *rendzina talaj* nyeli el. Érdekességként megemlítjük, hogy a Kis-Eged hegy oldalából került elő az első szőlő növényre utaló maradvány, a *Vitis hungarica* levelének mintegy 30 millió éves kőülete.

A XX. század elején hazánkban Egeden, a Legányi testvérek honosították meg a teraszos szőlőművelést. Legányi Ferenc autodidakta természetbúvár, gyűjtő volt, akinek szenvedélye a természettudomány. Az óbudai kőbányában gyűjtötte az első kőületeket, fossziliákat és ettől kezdve, minden szabad idejét erre áldozta. 1890-ben családjával Egerbe költözött, ahol a gyűjtőszennedélyének még jobban élhetett. Évtizedekig kutatott új lelőhelyek után, s ő maga hordta haza hátán, a súlyosan megpakolt *faháti*-ban vagy kőzetgyűjtő ládájában a ritka fossziliákat. Gyűjtött, rendezgetett, olykor preparált.

A teljesen tönkrement Legányi Rezső, miután minden adósságát kifizette, Budapestre költözött. 1943-ban tért vissza, a család Diófakút utca 11. sz. alatti házába és művelte a Kis-Egeden lévő tíz holdas kopár ingatlant. Ekkor tapasztalta, hogy hajdani földjeit a vevők nem művelik, s újra felébredt benne a vállalkozó kedv. 1946-ban levelet írt a Földművelésügyi Miniszternek, melyben többek között ezeket olvashatjuk: „A régi egri emberek tudják, hogy mily nehéz volt a köves talajú ingatlanon termelni, ott szántót, szőlőt és gyümölcsöst létesíteni. S e nehézségekkel – minden dicsekvés nélkül mondhatom – megbirkóztam. Ma is látható néhol a négyméteres rakott teraszfal, ami lehetővé tette a szántást. A birtokon utakat létesítettem, földjeimet rendszeresen és rendszeresen trágyáztam, s az addig lehetetlennek tartott dolgot is megcsináltam, hogy az Eged oldalán búzát, árpat kukoricát, szóval kalászosokat is termeltem [...] A terület legnagyobb részben kötött talajú és csak szőlő telepítésére alkalmas. Különösen szépen díszlik benne az Afúz Ali fajú szőlő, amely csemege faj, szállítóképes és az északi államokban nagyon keresett.” Nem tudjuk milyen választ kapott a minisztériumból, de azt igen, hogy földjeit sohasem vásárolhatta vissza, még a kért haszonbérbeadás sem valósulhatott meg.

Az Eged feléled tetszhalálából

Az Eged-hegy a legjobb minőséget adó dülök egyike volt mindig Egerben, de a meredek hegyoldal géppel nem művelhető. A terület az 1970-es évek végére teljesen elvadult. A szőlők művelésével a nehéz körülmények miatt felhagytak és a vidéket szinte teljesen visszahódította az erdő.

A *Gróf Buttlar Történelmi Borászat*-ot 1999-ben alapította *Bukolyi László* és családja. 2000-ben kezdtek területeik betelepítéséhez. Bukolyi kiirtatta a dzsungelt a hegy oldalából és újratelepítette a szőlőt. (A Kis-Egeden 1 hektár, 2003-ban a Nagy-Egeden további 20 hektár szőlőt telepítettek.) Az embert próbáló munka két évig tartott, amikor ott két kilométer hosszú, szárazon rakott kőfalat húztak. Bukolyi László igazi *Grand Cru* területté tette a Nagy-Egedet, mindezt a flóra és fauna megóvásával, tiszteletben tartásával. A hegyoldalon 500 m magasságig kúsznak fel a szőlősorok, olyan gondos kialakításban, ami Európa szerzte is kivételesnek számít. A *Legányi Ferenc Emlékterasz*-on Cabernet Sauvignon, Cabernet Franc, Kékfrankos és Kékoportó szőlőfajtákat telepítettek.

Az Eged különös jelentőséggel bír nemcsak Eger, hanem a régészet, a természetvédelem, valamint a magyar szőlő- és bortermelés történetében is. Feltétlenül meg kell őrizni a hagyományos szőlőművelést, a természet értékeinek megóvásával. Ahogy Legányi Ferenc írja *Egedhez II.* költeményének záró soraiban:

Eged hegy teraszai (Szántó György felvétele)

„Teraszaidnak óriás lépcsője
végső gondoskodásom.
Zöldelj tovább, teremhetsz szép hegyem,
míg dolgos ember lesz a nagyvilágon!”

Szecskó Károly

Az egri érseki palota és pincerendszer

Az egri püspökség székesegyháza és a püspöki, valamint a káptalani épületek a középkorban a várban voltak. Ma is láthatók a románkori székesegyház a maradványai, melyet később gótikus stílusban kétszer is bővítettek. A székesegyház, illetve a romok közvetlen közelében majdnem teljes egészében megmaradt a gótikus püspöki palota, melyet 1470 körül Beckensloer János akkori egri püspök építtetett. Még egy évszázadon át sem tűndökölhetett eredeti pompájában, a két ostrom idején hadászati célokra használták, később pusztulásnak indult.

A reformáció 1540 körüli egri megjelenése, később a törökök első támadása, majd a 91 évig tartó oszmán uralom arra készítette Eger püspökeit és a káptalan tagjait, hogy székhelyüket biztonságosabb helyre tegyék át, így a püspökök Kassán, a kanonokok pedig a közeli Jászón rendezkedtek be. Az egri püspöki szék néhány rövid megszakítástól eltekintve ezután is rendszeresen be volt töltve, hiszen a cím viselői egyben fontos közjogi méltóságok is voltak, és egyházi funkciójukhoz állami szerepvállalás és javadalmasítás is társult.

Eger püspöke és a káptalan tagjai csak a város felszabadulása után, 1687-től gondolhattak arra, hogy ismét visszatérnek régi székhelyükre.¹ Telekessy István jött vissza elsőként Kassáról, aki 1699-ben került az egyházmegye élére, azonban ősi székhelyén siralmas állapotokat talált: nem volt sem székesegyháza, sem pedig lakása, ahová beköltözhetett volna. Ezért székesegyházul a gótikus Szent Mihály plébániatemplomot jelölte ki, amit kijavított és újra szentelt, mert a törökök mecsetként használták. Maga pedig beköltözött a jezsuiták házába és ott lakott egészen addig, amíg ki nem tudott alakítani a közelben egy szerény rezidenciát. Az új püspöki palota a mostani Széchenyi utca egyik épületegyüttesében jött létre, amelynek fekvése jóval kedvezőbb volt, mint az egykori várbeli palotáé. Ez a hely ugyanis annak az országos főútvonalnak a mentén volt, amely az Alföldet összekötötte a Felvidékkel. Az épületcsoport, amelyet a püspök kiszemelt, három középkori „kastély” volt, erről már Edelspacher György kamarai számtartó is megemlékezett jelentésében 1690-ben. Ebből a három kastélynak nevezett épületből alakult ki másfél évszázad alatt a jelenlegi érseki palota épületegyüttese. Ezeknek a „palotáknak” a középkori eredetét egészen mostanáig csupán korabeli leírásokkal tudtuk bizonyítani, ma már régészeti ásatások és falkutatások is alátámasztják a korábbi feltételezéseket, számos gótikus épületrészlet került ugyanis napvilágra.

Telekessy püspök egyelőre az északi szárnyat tette lakhatóvá. Feltételezhető, hogy 1705-ben, amikor II. Rákóczi Ferenc bevonult Egerbe, ebben az épületrészben kapott elhelyezést. Az első nagyobb szabású és művészi igényű kiépítésre 1715-től Erdődy Gábor idejében került sor, amikor a püspök Giovanni Battista Carbone tervei alapján megépíttette a középső szárnyat. Ez esetben is arról volt szó, hogy a meglévő épületet átalakították és felújították, mindössze a kápolna került teljes egészében újjáépítésre. Erről az épületről és a környező kertekről részletes információnk van Bél Mátyástól, aki 1735-ben nagy alaposággal leírta a püspöki rezidenciát. Mind az épület, mind pedig a környezete sokkal díszesebb volt, mint ma, a homlokzatot szobrok ékesítették és Bél szerint ez az épület volt a város ékessége. Az épület érdekessége, hogy mivel lejtős terepre építették, egyik oldalon földszintes volt, az út felől azonban emeletes. A földszinten lakószobák, éléskamrák, hűtőhelyiségek voltak. A palota északi végében külső lépcsőn lehetett feljutni a felső szintre. A reprezentatív emeleti termekben volt a püspöki lakosztály, nagyméretű tanácskozó teremmel. A bejárat fölött az Erdődy címer volt látható, és három felirat: 1. „Non est mortale, quod opto” – (e ház lakói) Nem a múlandó dolgok után vágyakoznak. 2. „Nulli sua munera claudite” – Itt mindenki megkapja a maga jutalmát. 3. „Non sibi, sed aliis” – Nem a maga érdekében, hanem mások javára. Ezek alatt volt még egy felirat: „Erdődy Gábor püspök építtette 1718-ban”. Voltak még padlásszobák is a manzárdtető alá bújtatva.² Az épületcsoport egy nagyjából négyzetes díszkertet ölelt körül, amely keleti irányból szabad volt. Ezen kívül a főépület mögötti

¹ URL <http://www.eger.egyhazmegye.hu/index.php/egyhazmegyenk-tortenete>

² Bél Mátyás: Heves megye ismertetése 1730–1735. Fordította és magyarázatokkal ellátta: Soós Imre. Eger, 1968. 58–63.

nyugati oldalon is kert volt, madárházakkal és egy víztoronnyal, ahová a kertben lévő kútból lóerővel húzták fel a vizet, amivel nemcsak a kertet öntözték, hanem szökőkutakat is működtettek vele.

Erdődy Gábor utóda a püspöki székben, Barkóczy Ferenc nem sokat változtatott az épületeken, mindössze néhány szobával bővítette és építtetett a palotához egy Orangeriát (narancsház) is, ahol egzotikus növényeket tartottak. Ez utóbbi a terület déli részén helyezkedett el.

Eszterházy Károly püspök, aki 1762-ben érkezett Egerbe, jelentős változtatásokat hajtott végre az épületen. A bővítést és az átalakítást Fellner Jakabbal tervezette meg. Az épületet mind északi, mind déli irányba meghosszabbította, mindkét végébe jól elkülöníthető, ballusztres korlátokkal díszített végszárnyat, ún. „galériákat” építtetett, melyek tetejét szobrok díszítették. A déli oldalon lévő szárnyba helyezte az új kápolnát, melyet a Szent Kereszt tiszteletére szentelt fel és melynek mennyezeti freskóját Johann Lucas Kracker készítette. A freskó az 1801-es tűzvész során semmisült meg, ma egy id. Storno Ferenc által készített freskó díszíti, amellyel a Kracker freskót 1877-ben pótolták. A kép a gyermek Keresztelő Szt. János és a kis Jézus találkozását ábrázolja, hasonlóan az elpusztult mennyezeti képhez. Az oltárt díszítő ölfeszület Georg Leitner bécsi szobrász munkája, az oltársztal szürke márványból készült koporsó alakú építmény. A tabernákulum Schájrer József egri ötvös munkája 1765-ből. Az építkezés során keletkezett iratok tanúsítják, hogy valahol itt lehetett az üvegház, az Orangeria, amit a kápolna építése miatt kellett elbontani. Az épület északi végében egy reprezentatív belső lépcsőházat alakított ki, amely a kápolnán kívül az épület legimpozánsabb része és melynek földszintjén egy kocsi áthajtó kapott helyet, melyet keleti oldalán egy díszes, nyugati oldalán pedig egy szerényebb kapuval láttak el. Ezáltal a keleti, díszudvar felőli kapu vált a palota főbejáratává. Hintóval be lehetett állni az előcsarnokba és miután az utasok kiszálltak anélkül, hogy kitették volna magukat az időjárás esetleges viszontagságainak, a hintó továbbhajtott, ki a hátsó kapun, majd egy éles kanyarral közelítette meg az istállóudvart, illetve a kocsiszíneket. Az épületegyüttes északi végében ugyanis gazdasági udvar kapott helyet, ahol elsősorban az istállók és a kocsik, hintók számára kialakított színek voltak.

A főépület, amely közben még egy emelettel is bővült, most már teljesen összeépült az északi szárnyal, amelyben immáron a személyzet került elhelyezésre, a mostani egyházművészeti kiállítás legnagyobb terme volt a személyzeti ebédlő, a sarokban lévő helyiségekben pedig a konyha működött.³ Ez utóbbi maradványai 2009-ben feltárára is kerültek.

Legutoljára a palota déli szárnya nyerte el jelenlegi formáját. 1827-ben lett Eger érseke Pyrker János László, aki korábban velencei pátriárka volt, és Itáliából mintegy 200 darabból álló festménygyűjteményt hozott magával. XVI–XVIII. századi, főként itáliai, kisebb részt németalföldi művészek munkái. Az érsek ezt a képtárat kívánta a klasszicista stílusban újonnan átépített déli szárnyban elhelyezni. Ezzel egyidejűleg az épületrész földszintjén alakították ki a konyhát és a hozzá kapcsolódó raktárhelyiségeket. A keleti – utcai – front földszintjén irodahelyiségeket létesítettek. Ez az épülettömb egy szabályos négyszögű udvart zár körül, ami kívülről egyáltalán nem látszik. A Liceum és a Székesegyház közötti térre vezető díszes kapuját mára befalazták. Az emeleti termekben kívánta a püspök berendezni a képtárat, a helyiségeket ennek megfelelően alakította ki. Am az 1832–36-os reformországgyűlésen, amikor a rendek 500 ezer forintot ajánlottak fel a létesítendő Nemzeti Múzeum számára, a lelkesült hangulatban az érsek felajánlotta képtárat a leendő múzeumnak. Így a festmények csak a Nemzeti Múzeum megépüléséig, 1847-ig voltak Egerben kiállítva. A gyűjtemény ma a Szépművészeti Múzeum tulajdonában van.⁴

A II. világháború elejére az érseki palota középső szárnya, különösen annak tetőszerkezete súlyosan megrongálódott, felújításra szorult volna, azonban a háborús körülmények miatt nem volt erre lehetőség, ezért az akkori főpásztor, dr. Szmrécányi Lajos úgy döntött, hogy az érsekség átköltözik a déli szárnyba addig, amíg nem nyílik lehetőség az épület tatarozására. A kommunista diktatúra idején azonban az állam arra kényszerítette az egyházmegyét, hogy az épületrészt adja át más célra, és jelképes összegért hosszú távú bérleti szerződést kötött az egyházzal. A főépület így került az akkori borforgalmi vállalat birtokába, amely felújította az épület erősen megrongálódott tetőszerkezetét és használható állapotba hozta a házat, de ez a felújítás sok kárt is okozott. A víz, a villany és a központi fűtés csövei megkárosították a freskókat, az egykori díszes termeket leválasztották és kis munkaszobákat hoztak létre a helyükön, álmennyezeteket helyeztek el, lebontották a régi cserépkályhákat, befalazták a kápolna kórusát, és egyéb, felsorolhatatlan mennyiségű kárt okoztak. Ez az épületrész mára hihetetlenül rossz állapotba került, felújításra vár. Előreláthatólag 2014-re befejeződhet a rekonstrukciója és a turisztikai látogatóközpont kialakítása.

³ *Dercsényi Dezső – Voit Pál: Heves megye műemlékei II. Bp., 1972. 492–500.*

⁴ *Dercsényi – Voit i. m. 500.*

Az érseki palota archív fényképfelvételen

Az U alakú épületegyüttes által körülölelt díszkert egykori reprezentatív voltáról már csak néhány archív felvétel árulkodik. Az ötvenes évek elejére gondozás híján sajnos, teljes egészében elpusztult. Mintegy harminc éve azonban a Városszépítő Egyesület felújította, a kert gazdag és értékes növényzete ékessége a városnak. A többi között egy védett szomorú akác, egy császárfű és három óriási kocsányos tölgy érdemel külön említést. Az időközben hatalmasra nőtt gömbjuharok kétoldalt úgy borulnak az udvar fölé, mint egy hatalmas zöld sátor. A díszudvar közepén egy rózsauitványtól körülveve áll Árpád-házi Szent Erzsébet életnagyságú bronz szobra, Kovács Jenő szobrászművész alkotása, amely 2004-ben készült a szent születésének 800. évfordulójára és amely díszje nemcsak a palotának, hanem az egész belvárosnak is. Körülötte bukszusokkal körülvett ágyásokban levendulaültvény illatozik. Igazi zöld sziget ez a belváros körengetéjében. A díszudvar kovácsoltvas kerítés és impozáns díszkapu választja el a Széchenyi utcától. Eger belvárosának egyik legértékesebb épületegyüttese a Liceum és a Bazilika szomszédságában egyedülálló műemléki környezetet jelent nemcsak az ide érkező turisták,

Az érseki palota jelenlegi arculata

hanem az egniek számára is, akik türelmetlenül várják, hogy a Liceum után az Érseki Palota is régi fényében tündököljön Eger város szívében.

Bél Mátyás említett leírásából tudomást szerzünk azokról a pincékről is, melyek újabban érseki pincerendszer néven kerültek be a köztudatba: „A püspöki rezidencia alatt kőbevágtott borospincék húzódnak a püspöki udvartartás borszücségletének tárolására. Különbö az egész város alja csupa kő, s a városbeli házak alatt is gyakori a borok őrzésére kiválóan alkalmas borpince...”⁵ Egerben a pincéknek csak egy része van a városon kívül, a város területén, több helyen óriási pincehálózat van. Közülük több középületek és lakóházak udvarától nyílik, behatolva az Eger-patakot szegélyező teraszok alá. Ezek közé tartozik az érseki pincerendszer is. Hazánkban a borok készítésénél és tárolásánál igen lényeges a külső éghajlat ingadozásait kiegyenlítő pince.⁶ A magyar bor európai hírnevét a középkorban az észak-magyarországi boroknak köszönhetette, melyek jó minősége kapcsolatba hozható a felszín alatti tárolással.⁷

Eger város legrégebbi pincéit darázköbe vágják. Ez a pincetípus úgy készült, hogy a darázkő alatt, mely néhány méteres felszíni réteget képez, kivágták a homokos, kavicsos, puhább réteget, így formátlan üreget nyertek. Ezeknek a pincéknek a mennyezete a darázkő alja, ami nagyon nehezen formálható. Ez magyarázza az ilyen típusú pincék alaktalanságát. A darázköbe vágott pincék természetes üreg benyomását keltik, ezekkel a Tetemvár nevű területen találkozhatunk.⁸ Az újabb pincék túlnyomó részét riolittuffba vágják. A gazdagabb egyházi és polgári személyek pincéi több hosszanti és keresztágból álltak, sokszor két-háromszintesek voltak.⁹

Az elmúlt évszázadokban a pince nemcsak a bortárolás színhelye volt, hanem sokszor védelmi célokat is szolgált, ilyenek voltak az Almagyar utcai pincék, melyek a XVI. században keletkeztek, valószínűleg 1552 és 1596 között.¹⁰ A bortárolási és védelmi célokon kívül meg kell emlékezni egy további funkcióról is: a pincék egy része lakás céljait szolgálta. Az üregek mérete, bonyolult alaprajza és több oldalról való megközelíthetősége ezt látszanak bizonyítani.¹¹ A XVIII. század elején készült az az összeírás, amely több esetben utalt arra, hogy a pincékben emberek laktak. A város három negyedében 29 pincét írtak össze, melyek közül 14-et lakottnak tüntettek fel. Egy-egy pincében több család is lakott.¹²

A belváros alatt húzódó többszintes pincerendszer kialakulására tehát többféle magyarázat is van. Ezek között elsőként említendő a bortárolás, de nem elhanyagolhatóak a védelmi célok sem, valamint a barlanglakások viszonylag nagy száma. Okkal feltételezhető az is, hogy a pincék egy része építőanyag nyereség céljából jött létre, vagyis a belváros barokk épületei részben a föld alól kitermelt tufaköből épültek.

Bél Mátyás írásából tudjuk azt is, hogy ezekbe a pincékbe gyakran betört a víz, ami azzal magyarázható, hogy a patak vize nedvessé teszi a környező talajt.¹³ Ez a jelenség ma is megfigyelhető. Ami azonban ennél is érdekesebb, hogy a járatokban egy kis patakocska is csörgedezik, melynek vizéből táplálkoznak a felettük lévő fák gyökerei. „A város a város alatt” egyedülálló élményt nyújt a látogatóknak.

Löffler Erzsébet

Az érseki pincerendszer részlete
(Balogh Ferenc felvétele)

⁵ Bél i. m. 63–64.

⁶ Vincze István: Magyar borpincék. Néprajzi Értesítő 1958. 94.

⁷ Bakó Ferenc: Egri borospincék. Eger, 1961. 20–21.

⁸ Kleb Béla: Eger múltja a jelenben. Bp., 1978. 181.

⁹ Bakó i. m. 38–39.

¹⁰ Bakó i. m. 31.

¹¹ Bakó i. m. 31.

¹² Bakó Ferenc: Kőházak és barlanglakások Észak-Hevesben. Egri Múzeum Évkönyve, 1970–71. 356.

¹³ Bél i. m. 327.

Bornemissza Gergely deák életrajza

Egy romantikus regényhős a valóságban

Bornemissza Gergely
(Biai-Föglein István fantáziarajza)

Történéseink közül már Takáts Sándor azon kesergett Bornemissza kapcsán, hogy milyen keveset tudunk róla, pedig a XVI. századi végvári vitézek közt rajta kívül alig volt olyan, aki úgy értett volna a tűzfegyverekhez, mint ő. Életrajzában máig számos megválaszolatlan kérdés van. Nem tudjuk hol és mikor született, kik voltak a szülei és kik lehettek a rokonai? Életútjának a felderítését nehezíti, hogy ez a családnév igen gyakori a korban, s mai ismereteink szerint rajta kívül kilenc másik azonos nevű kortársáról tudunk. Ismeretlen ma is halálának a pontos ideje. E kiváló vitézről nem maradt fenn egyetlen hiteles metszet vagy rajz. A források is csak az 1546–1555 közötti években említik, s pályafutása más részletei is ismeretlenek az utókor előtt.

Bornemissza Gergely egri várkapitány pécsi származása, amelyet a szintén Baranya megyei illetőségű Istvánffy Miklós történetíró említ közel félévezrede, időtálló. Ezt a pécsi származást erősíti több nevére kiállított királyi adománylevél is. A róla szóló életrajzokban már a XIX. század végén megjelent Pallas Nagy Lexikonában azt írták, hogy közrendből származik, majd az 1950-es években erősen hangsúlyozták népi származását. Ezzel szemben Bornemissza nemesi származását és pécsi illetőségét egy 1549-es királyi donáció is tartalmazza, amikor a Nógrád megyei Baglyasalján több jobbágytelket kapott. Származására nézve lehetett elszegényedett nemesi szülők gyermeke, vagy ami még valószínűbb, hogy prédiális, azaz ún. egyházi nemes volt. A prédiális nemesek nem teljes jogú adománybirtokkal rendelkeztek, hanem bizonyos szolgáltatások ellátásához kötött birtokukat a főpapok juttatták katonáskodó vitézeiknek a XI–XII. századtól. A középkorban a világi főurak is követték ezt a példát, de az ún. conditionárius nemesek zöme a királyi adományok révén a XV. század végére országos nemesek lettek. A prédiális nemesek adómentesek voltak, de a prédiumon kívül nemesi birtokot nem szerezhettek, s jobbágyaik sem lehettek. Az egyháznagyok bandériumaiban katonai szolgálatot teljesítettek. Egy részük a XVI. században országos nemessé lett, mások lesüllyedtek a jobbágyok közé. Összegezve, feltehetően Bornemissza Gergely deák családjában az apja a pécsi püspök prédiális nemes lehetett, miután Istvánffy Miklóstól tudjuk, hogy a deák egy pécsi kovács fia volt.

Nem ismerjük születésének az időpontját sem. Sugár István szerint, aki monográfiát írt róla, az 1530-as években látta meg a napvilágot. Mások is a Mohács után született generációhoz sorolták. Vi-

2012-ben az egri vár 1552-es ostromának és sikeres megvédésének 460. évfordulóját ünnepeljük, amikor a magyar katonák Dobó István vezetésével fél évszázadra megállították a Nyugat-Európa felé terjeszkedő Oszmán-Török Birodalom hatalmas seregét. Ez a 460 évvel ezelőtti győzelem történelmünk jelentős eseménye, melynek nyomán a magyar nemzet tudatában Eger neve egyet jelent a hazafisággal és a hősiesség helytállással. A nevezetes várvédelemnek kiemelkedő résztvevői közül országszerte ismerik Dobó István, Mekesey István várkapitányokon kívül Bornemissza Gergely, Zolthay István, Figejdy János hadnagyok és társaik nevét.

Gárdonyi Géza 1896-ban házat vett Egerben, s a ma irodalomtörténeti emlékmúzeumként funkcionáló épületben írta meg 1897–1899 között az Egeri csillagok című regényét. A mű eredeti címe Bornemissza Gergely élete volt. Valójában a regény fő alakja is Bornemissza Gergely. Az író főhősét 1533-tól, hétéves korától az életpályája több szakaszán kíséri végig, aki az 1552-es ostrom idején a regény szerint 26 éves volt. Gárdonyi a regény írása előtt alapos kutatásokat végzett, hogy minél többet megtudjon Gergely deákról és a korszak történelméről. A romantikus történeti regényben az író a hiányzó ismereteket fantáziával pótolta. Ezért keverednek a valós tények (Bornemissza pécsi származása, egri ténykedése, János fiának a létezése), amelyek kétségtelenül igazolhatók, viszont a Török Bálint udvarában való nevelkedése, a Cecey Éva iránti szerelme már a fantázia szüleménye.

szont nem valószínű, hogy 1546 tavaszán az uralkodó királyi ellenőrnek jelölte volna az akkor még siheder korú Bornemisszát az egri várba, sőt az sem feltételezhető, hogy egy 18–19 éves fiatalemberre bízta volna I. Ferdinánd 1549-ben az elkobozott Forgách javak kezelését.

Bornemissza koráról alkotott képünket akaratlanul is megtéveszti Gárdonyi Géza, aki szerint 26 évesen harcolt volna 1552-ben Egerben. Bornemissza Gergely születése az 1500 körüli évekre datálható, s ez esetben a mohácsi csata idején 24–26 éves lehetett. Ha ennél Gergely deák fiatalabb lett volna, akkor a születése 1505–1510 közti évekre tehető.

Kik voltak a rokonai?

Gergely deáknak a rokonai közül az eddigi kutatás Bornemissza (Abstemius) Pál (1499–1579) főpapot nevezte meg egyedül. Azt a feltevést, hogy a későbbi várkapitány és Pál püspök rokonok lehetnek, megerősíti a pécsi előnevük. Bornemisszát valószínűleg Pál püspök taníttathatta ki. Feltehetően főpap rokona és annak főúri körökben való ismeretése révén kerülhetett Gergely deák a király környezetébe.

Gergely deák első felesége Fighedi vagy Fügedi Oláh Erzsébet volt, akitől két fia, György és János született. Első asszonya révén Figedy János egri lovastiszt is rokonai közé tartozott, akit Bornemissza a fogságba esése után írt végrendeletében gyermekei egyik gyámjaként és jószágai őrzőjeként nevezett meg.

Bornemissza második felesége Sygher Dorottya volt, s rokonságba került a feleség révén a Máriássy családdal, miután az egyik Sighér leányt, Annát Máriássy I. Pál vette nőül. Ezért aztán nem véletlenül említi Gergely deák a testamentumában Máriássy Pált, akit a jövőben két leánya (Orsolya és Katalin) tutoraként nevezett meg.

Éppen a Sigher család révén Gergely deáknak a sógora volt Mekcsey István, Dobó helyettese. Miután tudjuk, hogy Mekcsey leánytestvérét, Sárát vette nőül Sigher Mátyás, ezért az sem a véletlen műve, hogy keményen megtorolta Mekcsey István erőszakos halálát, miután a hazafelé tartó, leköszönt egri várkapitányt a Borsod megyei Várkony faluban 1553. március idusa körüli napokban egy támadásban megölték a jobbágyok. Ezért azután Bornemissza a sógora halála miatt a várkonyi parasztokon szabályos vérdíjat szedett.

A Máriássy család vonalán Bornemissza Gergelyt rokoni szálak fűzték Bornemissza Péter (1535–1584) lutheránus prédikátorhoz és prózairóhoz, miután Bornemissza Péter és a már említett Máriássy I. Pál sógorok voltak.

Bornemissza Gergely tanulmányairól

A lexikonokban, kézikönyvekben róla szóló életrajzokban olvasható, hogy a pécsi kovács a fiát iskolába járatta, sőt magasabb tudományokra is taníttathatta. Bornemissza neve melletti litteratus latin szó, amely mint jelző deáknak fordítható, a középkorban, s még az újkor kezdetén is egyaránt a tudományokban jártas, vagy egyszerűen csak írástudó embert jelentett. Az viszont már nehezen elképzelhető, hogy a szegény pécsi kovácsmester kellő anyagiak hiányában, vagy esetleg pártfogók nélkül a tudományokra oktathatta volna fiát. Gergelyt mecénásként viszont segíthette a tanulmányaiban a már említett rokona, Bornemissza püspök, akiről tudjuk, hogy külföldön, itáliai egyetemeken is taníttatott szegény sorsú, tehetséges fiatalembereket.

A korszakban külföldi egyetem híján idehaza is lehetett igen komoly ismeretekre szert tenni akár a mezővárosi, akár a káptalani iskolákban. Példa erre Szalkai László esztergomi érsek, aki a sárospataki mezővárosi iskolában szerezte ismereteit.

Bornemissza pályafutása és eredményes sokirányú gazdasági-, katonai-, műszaki- és haditevékenysége arra utal, hogy nem csupán, mint írástudó ember használta a deák = litteratus jelzőt, hanem minden valószínűség szerint felsőbb iskolákat, azaz egyetemet is végzetett. Bár ezt az utóbbi feltevést közvetlenül bizonyítani nem tudjuk, de több körülmény erre utal, pl. az a kitüntető figyelem, amelyben I. Ferdinánd király több ízben részesítette. Már Tinódi Sebestyén megállapította, hogy Eger török ostromakor csodás tüzes szerszámokat készített, amelyeket eredményesen használtak a védők:

*Az vitéz Gergely deák gondola,
Az tonnákba aprópuskát béraka,
Búza kévétet is sokat hozata,
Kénnkövel, szurokkal, fagygyúval megontá.*

Vagy, mint másutt írta:

*Serén vala Gergely deák dolgába,
Hordót, kereket ő hamar hozata,
Kerek küllőit deszkákkal buritá,
Töltött puskákat beléje alkota.*

Gergely deák eljárásának a lényege eltért az addigi gyakorlattól. Korábban a löport általában a külföldi tüzegyeknél a tömör vas- és kőgolyók kilövésére használtak. Ő viszont azt ismerte fel, hogy ha magát a lövedékeket, az üres égetett agyaggolyókat löporral megtöltve felrobbantják, a robbanás okozta tűzhatás megsokszorozható. Emellett az ún. tüzes kerekével szellemesen és főként hatásosan kombinálta a robbanó lövedékek tucatnyi válfaját. Nem ő volt az, aki feltalálta a robbanó lövedékeket, az viszont kétségtelen, hogy Magyarországon 1552-ben ő alkalmazta legelőször.

Sokirányú hadtudományi jártasságát és felkészültségét nem csupán az egri vár 1552-es védelme során bizonyította, hanem 1553-tól, amikor várkapitánynak és provizornak nevezték ki, két évig ő irányította az erőd helyreállítását és újjáépítését. Jean Marie Specia Casa itáliai építész, aki felülvizsgálta az Egerben folyó építkezéseket, dicsérlettel említette azokat az építményeket, amelyeket Gergely deák a saját tervei szerint végeztetett. Bornemissza az egri várban két bástyát tervezett és emeltetett.

Ő volt az, aki az ostrom során lerombolt ágyúöntödét újra felépítette és ágyúkat is öntetett. Ezek egyike a felirata alapján 1554-ben az ő neve alatt készült, s jelenleg a drezdai Zwinger gyűjteményében őrzik.

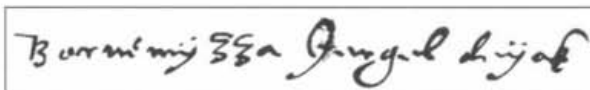
Gergely deák pályafutása

E végvári tiszti pályájának kezdeteire nem találunk adatokat, amikor a forrásokban először felbukkan a neve 1546-47-ben, de még 1553-ban is, mint királyi udvarnokot (familiaris aulicus) említik. Udvarnoknak a XV–XVI. század során az uralkodótól fizetést húzó, többnyire nemesi származású és rendszerint katonai ügyekben alkalmazott tisztviselőket neveztek. Gergely deákat 1546. április 16-án a király Dobó Istvánnak szóló egri provizori utasításában említik királyi ellenőrként.

Bornemissza Gergely katonaként 1547-ben tűnik fel először. Ez évben a Balassa Menyhért rablásait megfékező Niklas von Salm vezérelte királyi csapatokhoz csatlakozott vármegyei felkelő seregben, mint a magyar gyalogos vezetők egyike szolgált. E csapatokkal kerítették királyi kézre Szitnya várát, a lévai és a csábrági erősségeket a Felvidéken.

Salm gróf tekintélyes katona volt, akinek a szavára odafigyelt az uralkodó. Éppen az előbbi harcokban figyelt fel Horvatinovics Bertalanra, akit Zay Ferenc szolnoki várkapitány utódjának javasolt. Salm ajánlása segíthette Bornemisszát további katonai pályáján.

A Balassa elleni sikeres akció után Bornemissza Gergely udvarnokot 1547. november 12-én a király Istvánffy Pállal Egerbe küldte, hogy a várat foglalják el. Azonban Varkocs Tamás várkapitány ellenállása és Perényi Péterhez való hűsége miatt ez a küldetés nem járt sikerrel. Az uralkodó Gergely deákat bizonyára azért küldte volna Egerbe, hogy a vár és a püspöki uradalom átvételét intézze.

*Bornemissza Gergely deák aláírása a Budán
1554. november 1-én kelt végrendeletén*

provizora volt 1549–1551 májusáig. Ettől kezdve Egerbe kerüléséig nem tudjuk hol szolgált, de mindenestre eladósodott, mert a nagyszombati házát kénytelen volt zálogba adni Muthnoky Mihálynak.

A következő reá váró megbízásnál 1549-ben Bornemisszára nemcsak mint katonára, hanem inkább az uradalmi gazdasági ügyek intézésében, irányításában járatos provizorra volt szükség. A Forgách család konfiskált gimesi és komjáti uradalmának provizora volt 1549–1551 májusáig. Ettől kezdve Egerbe kerüléséig nem tudjuk hol szolgált, de mindenestre eladósodott, mert a nagyszombati házát kénytelen volt zálogba adni Muthnoky Mihálynak.

Bornemissza Gergely szolgálata Egerben

Mint tapasztalt katonát a király a vár védelmére Egerbe küldte. Bornemissza gyalogos hadnagyként 1552 őszén 236 puskás gyalogossal érkezett a várba. Kimagasló szerepe volt a vár sikeres megvédésében. Meg is sebesült a harcok során. A várvédelemben kifejtett tevékenységéért az uralkodótól megkapta 1553. február 20-án a Sáros megyei Bartos 17 faluból álló uradalmát.

Az ostrom után a lemondott Dobó István és Mekcsey István várnagyok utódjául 1553. március 13-tól Zárkándy Pállal az egri vár kapitánya lett. Sokat tett a vár helyreállításáért, korszerűsítéséért.

Bornemissza 1554 januárjában, Egerben tartotta lakodalmát Sygher (Sigér) Dorottyával. Ebből az alkalomból a király egy 100 forint értékű kupát küldött neki ajándékba.

Gergely deák 1553 márciusától 1554. október 18-ig, fogságba eséséig az egri vár porvizora és első várnagya-ként szolgált. 1554. október 17-én hírt kaptak az egriek, hogy a hatvani török Pászto környékét pusztítja. E hír hallatán Bornemissza, Zárkány Pál, Zolthay István és Nagy Balázs vezetésével egy lovasokból és gyalogosokból álló, mintegy 200 fős csapattal kivonultak a várból. Sajnos a hír megtévesztőnek bizonyult, mivel Velí hatvani bég nagy erőekkel lest vetett az egrieknek, akiket kelepcebe csaltak. A túlérőben lévő törökök felülkerekedtek, a véres összecsapásban mintegy 100 egri lovas és gyalogos elesett, míg Bornemissza, Zolthay és Nagy Balázs 40 katonával fogságba esett.

Bornemisszát és Zolthayt előbb Velí bég hatvani várába vitték, majd innen néhány nap múlva Gergely deákot Budára kísérték, ahol a budai beglerbég tömlöcébe zárták. Miután megtudta, hogy Konstantinápolyba viszik, 1554. november 1-jén megírta Budán a végrendeletét. Két nap múlva útnak indították az egri rabokkal, s 1554. december 12-én értek a török a fővárosba, ahol a hírhedt Héttoronyba (Yedikule) zárták a foglyokat.

Zolthaynak és más egri tiszteknek, például Káthay Ferencnek sikerült nagy összegű váltságdíj árán kiszabadulniuk. Bornemissza kiszabadítására tett diplomáciai kísérletek kudarcba fulladtak, sőt maga Verancsics Antal püspök is nagy diplomáciai jártasságának és tekintélyének köszönhetette, hogy nem került hasonló sorsra, míg a várkapitány kiszabadulásán fáradozott.

Bornemisszát a török ígéretéssel sem tudta rávenni, hogy renegáttá váljon, bár szerették volna megnyerni maguknak a kiváló katonát. II. Szulejmán szultán Gergely deákot magával vitte Kis-Ázsiába, a Konstantinápolytól 600 km távol eső Amasiába. Így Bornemissza – akaratán kívül – a korai magyar utazók egyikéként jart ezen a kontinensen. Majd a szultánnal a fővárosba visszatért Bornemisszát 1555. szeptember 22. előtt, pontosan nem tudjuk melyik napon, Kara Ahmed nagyvezír felasztotta. Istvánffy Miklós történetíró a nagyvezír személyes bosszújának tartotta Bornemissza kivégzését, miután Ahmed nem tudta megbocsátani az Eger vára alatt 1552 őszén elszenvedett kudarcot. Viszont a nagyvezírt is utólelte rövidesen a végzete, mivel Bornemissza halála után néhány nappal, szeptember 28-án Ahmedet a szultán jóváhagyásával megfojtották.

Gergely deáknak a két házasságából hat gyermeke született, közülük két-két leánynak és fiúnak a nevét ismerjük. Az egri hős egyenes ági leszármazottai ma is élnek, és ápolják neves ősük emlékét. Bizonyítja ezt, hogy 2009. június 25-én az isztambuli Héttoronyban, amely ma a Yedikule Múzeumának ad otthont, emléktáblát avattak az egykor itt raboskodó magyar történelmi személyek emlékére. Az emléktáblát a Magyar Emlékekért a Világban Egyesület és a Bornemissza család állította, a Nemzeti Civil Alapprogram támogatásával. A gránitból készült táblán a leghíresebb rabokat korhű viseletben ábrázolják, emellett olvasható magyar-angol-török nyelven következő a felirat.

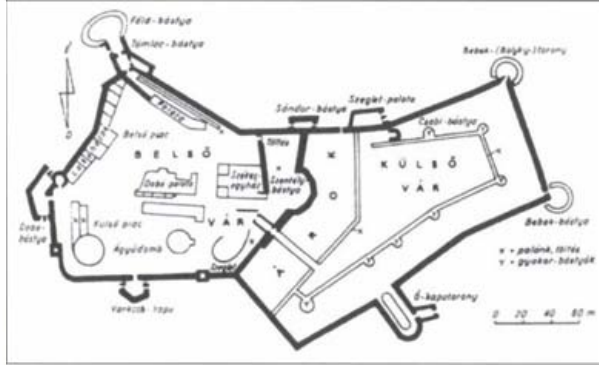
A Yedikule Múzeumban elhelyezett emléktábla

A gránitból készült táblán a leghíresebb rabokat korhű viseletben ábrázolják, emellett olvasható magyar-angol-török nyelven következő a felirat.

„Török Bálint, Bornemissza Gergely, Maylád István, Beldi Pál és mindazon magyar rabok emlékére, akik hazájuktól távol a Héttoronyban raboskodtak a XVI-XVII. században.”

Felhasznált források: Csiffáry Gergely: Bornemissza Gergely deák életrajza. Agraria XLV. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve. Szerk. Veres Gábor. Eger, 2009. 55–103.; Istvánffy Miklós: Magyarok dolgairól írt történiája. Tállya Pál XVII. századi fordításában. Sajtó alá rendezte Benits Péter. A bevezető tanulmányt írta és a szövegmagyarázatokat összeállította Benits Péter. I/1–2. Balassi Kiadó. Történelmi források I. Főszerk. Köszezgy Péter. Bp., 2001–2003.; Sugár István: Bornemissza Gergely deák élete. Studia Agriensia. 4. Szerk. Bodó Sándor. Eger, 1984.

Csiffáry Gergely

Az egri vár alaprajza 1552-es állapotok szerint

A Yedikule Múzeumban elhelyezett emléktábla

A gránitból készült táblán a leghíresebb rabokat korhű viseletben ábrázolják, emellett olvasható magyar-angol-török nyelven következő a felirat.

„Török Bálint, Bornemissza Gergely, Maylád István, Beldi Pál és mindazon magyar rabok emlékére, akik hazájuktól távol a Héttoronyban raboskodtak a XVI-XVII. században.”

Felhasznált források: Csiffáry Gergely: Bornemissza Gergely deák életrajza. Agraria XLV. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve. Szerk. Veres Gábor. Eger, 2009. 55–103.; Istvánffy Miklós: Magyarok dolgairól írt történiája. Tállya Pál XVII. századi fordításában. Sajtó alá rendezte Benits Péter. A bevezető tanulmányt írta és a szövegmagyarázatokat összeállította Benits Péter. I/1–2. Balassi Kiadó. Történelmi források I. Főszerk. Köszezgy Péter. Bp., 2001–2003.; Sugár István: Bornemissza Gergely deák élete. Studia Agriensia. 4. Szerk. Bodó Sándor. Eger, 1984.

A múzeumi közművelődés és a helytörténet Egerben

A Dobó István Vármúzeum programjainak, kiállításainak számos kapcsolódása volt az elmúlt fél évszázadban a helytörténettel. A rendezvények kapcsán, sokféle módon és aspektusból került feldolgozásra Eger és a szűkebb környék helytörténete és egyúttal a vármúzeum fontos szerepe miatt, az itt történt felújítások, események, programok, megemlékezések a lokális történelem epizódjaivá váltak.

Az egri vár ez elmúlt ezer esztendőben, mindig is nagy hatással volt környezete és – néhány időszakban – az egész ország történelmére. Elég, hogyha csak a Szent István által itt megalapított püspökségre vagy a török ostrommal szemben tanúsított hősiesség helytállásra gondolunk. A második világháború éveiben itt működött lengyel menekülttábor az egész város életére hatott. Miközben a 14. honvéd gyalogezred német szövetségben a Donhoz indult, a várban lévő laktanyában a németek elől hazánkba menekült lengyelek laktak, Hitler Horthy Miklós kormányzónak írt számonkérő levelei ellenére. Öt éven keresztül a menekülttábor békésen működött a város közepén. A lengyel gyerekek iskolába jártak és házasságok is kötődtek a legyelek és az egriek között. A tábor felállításának 60. évfordulójára kiállítással emlékeztek a várban. Kiadványok, tanulmányok jelentek meg a történetéről, a várban és a városban egyaránt emléktábla őrzi a lengyelek ittlétét.

1957-ben megszűnt a katonai laktanya az egri várban. Az ez évben megalakult Eger Vára Barátainak Köre „társadalmi szervezet” hathatós tevékenységének eredményeként az addig a Butler-házban működő Dobó István Múzeum költözött a történelmi falak közé.

A használható állapotban lévő épületekben már a beköltözés évében kiállításokat nyitott a múzeum.¹ 1958-ban már látogatókat fogadott az Egri Képtár és a Vármúzeum néprajzi anyagából rendezett népművészeti kiállítás, melyen elsősorban a megye régi viseletét, népi bútorkat, a fazekas- és faragóművészet darabjait mutatták be. A harmadik ekkor megnyílt tárlat az ősnövény- és őszállattani anyag egy részét bemutató természettudományi kiállítás volt, hiszen ezen a területen is országos, sőt közép-európai viszonylatban számottevő állománnyal rendelkezett az intézmény.

A kiállítások mihamarabbi megnyitását a hatalmas érdeklődés is siettetette. A vármúzeum már az 1950-es évek végére az ország leglátogatottabb közgyűjteménye volt, a vendégforgalom megközelítette a 300 ezer főt évente. Ez a nagy szám az „igen kicsiny munkatársi gárda részére nagy felelősséget és terhet jelentett.”² A múzeum dolgozói 1963-ban már 15 ezer tárlatvezetést tartottak a 339 ezer látogató részére és a közművelődési programok közül ekkor indult el ősszel a múzeumi hónap eseménysorozata.

A látogatók a hatvanas évek közepéig külön-külön válthatták meg a belépőjegyet a kiállításokban, melynek ára minden tárlatban 1 Ft volt. 1964-ben döntöttek a közös belépőjegy bevezetéséről. Ennek oka az volt, hogy 1965. március 15-én megnyílt *Az egri vár története* című kiállítás a gótikus palota emeletén és a *Hősök terme* a földszinten. Dobó István síremlékének márvány fedőlapját korábban a Setét-kapuban láthatták az érdeklődők. Így volt ez több mint száz esztendővel ezelőtt is, amikor Gárdonyi Géza fiával sétált a várban és gyermeke kérdése után erősödött meg benne a gondolt, hogy regényt ír a hősiesség várvédelemről.

1965. május közepén a Magyar Televízióknak helyszíni közvetítése volt a Vármúzeumból, és ezt követően még egy hétig voltak rendszeresen egri és Heves megyei műsorok. Az új állandó kiállítás megnyitásával párhuzamosan megjelent az első vári vezető, ismeretterjesztő füzet is *Az egri vár élete* címmel. 1966-ban két országos vetélkedő szervezésébe is bekapcsolódtak az intézmény munkatársai, a népművészeti témájú vetélkedőt a televízió is közvetítette.

Az 1970-es években bővült a közművelődési tevékenység. 1976-ban került sor a Gárdonyi diáknapok megszervezésére. Ezekben az években kerülhetett sor a közművelődés „infrastruktúrájának”, kellektárának a fejlesztésére is. 1977-ben a Közművelődési Alaptól 500 ezer Ft-ot kapott a múzeum, melyből Egerben és Gyöngyösön kiállítási installációt és audiovizuális eszközöket vettek, és sor került egy Romitor típusú sokszorosítógép beszerzésére is. A következő évben 100 ezer Ft-os támogatásból szemléltető eszközöket és diapozitív sorozatokat készítettek a múzeumi foglalkozásokhoz. Az iskolai osztá-

¹ *Petersák Tivadar*: Történelmi bevezető. In: Dobó István Vármúzeum. Szerk.: Petersák Tivadar – Veres Gábor. Eger, 2003. 15.

² *Bakó Ferenc*: A Baráti Kör és a Dobó István Vármúzeum. In: *Az Egri Vár Híradója I.* Eger, 1960. 10.

lyok tanórához kapcsoltan a helytörténeti ismeretek bővítése céljából egyre gyakrabban keresték fel a múzeumot.

A várostrom 425. évfordulójához kapcsoltan középiskolásoknak szóló vetélkedőt szerveztek „Ki tud többet az egri várról” címmel. A Magyar Rádió a képzőművészeti világnapon a Képtárból sugározta a „Keress, kutass!” című műsorát. Ebben az évtizedben kezdődtek meg az első színházi előadások a vár területen, főként történelmi darabokkal. 1976. július 18-án, vasárnap este éppen az Agria nyári színházi játékok előadása folyt, amikor a vár Dobó-bátyja nagy robajjal megesúszott.

Az egri múzeumban megyei szervezésben múzeumpedagógiai tanfolyamot indítottak, melyen 15 pedagógus vett részt, azzal a céllal, hogy megismerve a múzeumi munkát, kidolgozza a múzeum közreműködésének módjait az általános és középiskolai (helytörténeti) oktatásban, nevelésben.

Az 1980-as években további bővülésről beszélhetünk. A vármúzeum munkatervében 1980-ban ismeretterjesztő előadásokról, a Múzeumi és Műemléki hónap programjairól, régészeti szakkörről, a Miskolci Rádióban szereplő rendszeres műsorokról, a „Hazai tájakon” országos vetélkedőbe való bekapcsolódásról olvashatunk. 1981-ben készül először külön közművelődési terv az új „Egri vár története” kiállításához és a vidéki tájházak, kiállítóhelyek működtetéséhez. Új színpont a vármúzeum kínálatában a *vármúzeumi*, melyet a Moziüzemi Vállalattal közösen 1981. május 1-től működtettek. Az Egri csillagokat vetítő mozinak 1981-ben 28 ezer, a következő évben 44 ezer látogatója volt. A nagy érdeklődés miatt a filmvásznat is szélesíteni kellett. A rendszeres és állandó múzeumi foglalkozások és órák biztosítására oktatóterem felszerelése vált szükségessé, melyet szintén 1982-ben valósítottak meg.

A képtárban komolyzenei koncerteket szerveztek és ebben az évtizedben jelent meg a *Diárium* sorozat több füzetben a tanulóifjúság számára, mely a vármúzeumról nyújtott hasznos, érdekes ismereteket. 1984-ben az országos gyermekrajz pályázat emelhető ki a programok sorából és múzeumi könyvnapokat is szerveztek különböző „akciókkal”. A legnépszerűbb múzeumi foglalkozások ebben az évben a *Végvárak*, a *Farsang* és az *Eger a századfordulón* voltak, melyeket nemcsak a vármúzeumban, hanem iskolákban is kérhettek az iskolai osztályok számára. 1986-ban városismereti séták sorozatát szervezte meg az intézmény Egerben. 1987-ben belépőjegyes képeslapokat vezettek be négy kiállítóhelyen és a Magyar Rádió: Kis Magyar Néprajz sorozatában szerepelt több egri muzeológus előadása. A következő évtől pedig napközis tábort indítottak.³

A rendszerváltást követő évek a látogatószám mellett a múzeumi közművelődésben is jelentős visszaesést hoztak. A tendencia azonban néhány év után megfordult és az 1990-es évek közepétől már újra jelentős bővülésről és újszerű kezdeményezések megjelenéséről beszélhetünk.

A fejlesztések közül az állandó kiállításokban megvalósult látványos, interaktív megoldások is fokozták a fiatalok érdeklődését. A 2001-ben megnyílt egri vár története kiállításban egy 1572-ben készült várfelmérés alapján számítógépes tömegrekonstrukciót készítettünk az egri várról. A látogató virtuális sétát tehet a XVI. századi várban, mely egészen más képet mutatott akkor, mint napjainkban. A számítógépet elsődlegesen a diákok használják. A felnőttek is érdeklődnek a feldolgozás iránt, de inkább a program televízióra készült változatát, a narrációval készült filmet tekintik meg. Ungancsak a diákoknak készült az a nagyméretű makett, mely a várostromot ábrázolja több epizóddal, lovasesapattal, török táborral stb.

A fény- és hanghatások, ágyúlövések beépítése a történeti kiállítás mellett a kazamaták, ágyútermek fejlesztésénél is fontos szempontot jelentettek. Az eddig csak a film- és regénybeli emlékek, valamint a tárlatvezetők elmondása alapján elképzelt működést be is tudják a technikai megoldások segítségével mutatni, például a Bornemissza-féle tüzes kerék, az ágyúk és az aknafigyelő dobok esetén. Több ágyúmásolatot is öntettek és a töltéshez használt eszközök is elkészültek, így a *harbel cirkel tűzérési mérőműszer*, a *pemete*, *döröklörúd* stb. A vármúzeumban pirotechnikai raktár került kialakításra, és ezzel párhuzamosan az egyik munkatársat pirotechnikusképzésre iskolázták be. Ezt követően lehetővé vált, hogy az ágyú betöltését és elsütését teljesen korhűen tudják bemutatni.

A diákok számára több kiadvány is készült, ezek közül „*Az egri vár – Fedezd fel!*” címet viselő szóróanyagot emelném ki, amely úgy kalauzolja a várban a tanulókat, hogy a látogatás után internetes visszacsatolási lehetőséget biztosít a múzeum felé, kérdések segítségével.

1996-tól indult el a nyári szünetben a *Vártábor* egy hetes, napközis, illetve bentlakásos turnusokkal. A tábor programjának kialakításakor valamennyi múzeumi szakterületet bevontak a szervezők, a néprajztól a régészetten át az irodalomtörténetig. A közművelődési szakemberek mellett, a foglalkozások

³ Veres Gábor: A közművelődés és közönségkapcsolatok ötven éve a Dobó István Vármúzeumban. In: Agria. A Dobó István Vármúzeum Évkönyve XLIV. Eger, 2008. 369–382.

megtartásába 5–6 muzeológus is bekapcsolódott. A tábor azóta is nagyon sikeres. A turnusok a tavaszi szünetet követő héten megtelnek anélkül, hogy reklámoznánk.

A vetélkedők szervezése is jelentősen megmozgatta a diákságot, melyek közül az M3-as autópálya építését kísérő régészeti feltárásokra épült megyei-városi szintű középiskolás vetélkedő emelhető ki. A legnagyobb szabású azonban a török ostrom visszaverésének 450. évfordulóján meghirdetett országos vetélkedő volt, melyet a vármúzeum a pedagógiai intézettel közösen rendezett meg, s több mint ezer tanuló vett részt benne. Az idén, a 460. évfordulón újra vetélkedőt hirdettek meg, melynek döntőjét 2012 szeptemberében fogják tartani.

A múzeum több olyan nagyrendezvényt szervez minden évben, ahová családok érkeznek esetenként több ezres számban. A gyerekeknek szóló programokat *Kézzelel fogható történelmi* címmel kínálják, például a *Végvári Vigasságok* nyári történelmi fesztivál idején. A program középkori fegyverek, viseletek kipróbálását, népi és történelmi gyermekjátékok tanítását foglalja elsősorban magában. A jeles napok programsorozata (húsvét, pünkösöd, Szent Iván nap) pedig kézműves foglalkozásokkal várja minden évben a diákokat. Az *egri várjátékokat* 1996-tól kezdődően minden esztendő júliusának utolsó hetében rendezi meg a múzeum. A kilenc napos fesztivál során azokat a történelmi korszakokat idézik fel, amikor az egri vár országos jelentőséggel bírt, így Szent István korától a Rákóczi szabadságharcig.

A programsorozathoz kapcsolatosan, hétfvégéken a korhű kosztümökbe öltözött szereplők Eger történelmi belvárosán keresztül kikiáltóval, zenével vonulnak fel a várba. Itt egymást váltják a történelmi programok. A középkort idéző haditorna a közönség egyik kedvence. Évről-évre több csoport vesz részt, akik a kard-szablyavívástól a hajítófegyvereken át (dárda) az íjig valamennyi hagyományos fegyvert felhasználnak mozgalmas bemutatókhoz, melyeket a Gótikus palota udvarán tartanak.

A várjátékok alatt két országos verseny is zajlik minden évben. Az egyik a katonai hagyományörző csoportok versenye, ahol az ország több pontjáról érkező haditorna klubok mérik össze ügyességüket, erejüket. A másik a bástyamászó-verseny.

A legsikeresebb műfajok minden évben helyet kapnak a fesztiválon. A keleti kultúrák napjai is sok érdeklődőt vonzanak, amikor a programok a város török korát idézik, a keleti hastánc mellett török zenei koncerteken és viselet-bemutatón is részt vehetünk. A XVII. században épült egri minaretből – a program részeként – műzezin imára hívó éneke hangzik fel.

Az említett állandó témák mellett, minden évben valamilyen aktualitást is kiemelték a programokkal. Ilyen volt például a Millennium vagy 2003-ban a Rákóczi-napok, illetve 2005-ben a Visegrádi országok reneszánsz hétfvégéje és a Bornemissza Gergely életét bemutató előadások (1555-ös halálának évfordulóján). Jelentős azoknak a visszajáró látogatóknak a száma, akik a várjátékok programját, versenyeit teljes egészében megtekintik, szabadságukat ekkor töltik városunkban. A fesztivál idején kiállításaink is hosszabbított nyitva tartással várják a látogatókat.

1552. október 17-én a török sereg több mint ötheti ostrom után megkezdte az elvonulást az egri vár falai alól. Ez ugyan több napig tartott, de a főerők eltávozása a vereség beismerését jelentette. 2002-ben a hősiesség 450. évfordulójáról éves programsorozattal emlékeztek Egerben. Ennek zárása volt az első alkalommal megrendezett *Egri Vár Napja* október 17-én, melynek közel tízezer látogatója volt. Ezt követően minden évben programokat kínálnak a Vármúzeumot ezen a napon felkeresőknek. A nyílt nap során valamennyi kiállítás ingyenesen látogatható és olyan helyeket is megtekinthetnek, melyek egyébként zárva vannak a vendégforgalom elől, például a restaurátor műhelyt. A diákok múzeumi és kézműves foglalkozásokon vehetnek részt, különböző történelmi programok, haditorna bemutatók zajlanak. Egerből és az ország minden részéről jönnek iskolai osztályok a rendezvényre, mely nemcsak a diákok, hanem minden korosztály számára hasznos időtöltést, a történelmi hagyományok jobb megismerését kínálja. Hasonlóan egy napos rendezvény a 2004-től Szent Iván napján megrendezett Múzeumok Éjszakája. A múzeumhoz kötődő speciális programokkal várják ekkor a látogatókat.

Az egri vár katonai hagyományai a püspökség alapításáig, Szent István koráig nyúlnak vissza, amelyek a tatárjárás után megépült kővárban, a XVI. századi végvári harcokban teljesedtek ki. A várvédők korabeli ruházatát és fegyverzetét ismertük, így lehetséges volt ennek rekonstrukciója. Európa több városában (Prága, Athén, London) kiemelkedő turistalátványosság az őrségváltás, mely Magyarországon még sehol nem került a tradícióknak megfelelően felújításra. Az őrség a vármúzeum három helyszínén áll 2003-tól főszezonban, minden hétfvégén, 10–16 óra között. Az őrség számára korabeli sátor készült, amelyet korhű bútorzattal (asztal, székek) rendeztek be. Az asztalokon fakupák, kockajáték, malomjáték, így a látogatók a pihenő katonák életébe is bepillantást nyerhetnek. Az őrségváltás az alábbi koreográfia szerint zajlik: a sátor mellett sorakoznak fel őrségváltás előtt a korabeli viseletbe öltözött katonák, a tiszt ellenőrzi a felszerelésüket (mustra), majd dobzó kíséretében, a felvezető tiszttel az ágyú-

dombra vonulnak, ahol a 11 és 15 órai váltást ágyúszó jelezi. Ezt követően körüljárják az őrhelyeket, ahol kettesével átveszik a szolgálatot. A szolgálatellátáshoz 14 fő közlegény (6-6 fő ór, 1 felvezető és 1 fő dobos) szükséges. Ennek megfelelően 14 és 2 tartalék ruházat készült (dolmány, süveg, ing nadrág, öv, csizma), fegyverzet (lándzsa, tisztí szablya és buzogány, rákfarkas sisak) és kiegészítővel (övek, tisztí kacagány, dob, szij) együtt. Az ágyúk elsütéséhez pirotechnikust alkalmaznak.

A múzeumpedagógia szempontjából a 2003-as év legjelentősebb beruházása a Balassi-terem felújítása volt. A terem burkolata, világítása és bútorzata a látványterv alapján rusztikus képet kapott. Nagyszámú műtárgymásolat készült, például fegyverek és kiegészítőik: íjak, kardok, puskák, löporszaruk, golyóöntők, tegezkek; viseletek: női-férfi, török-magyar stb. A terem felszereltségére építve 14 múzeumpedagógiai foglalkozást állítottak össze, melyek az interneten és egy szóróanyagban is megjelentek. Külön témákban készültek foglalkozások a középiskolások, felső tagozatosok, valamint az alsóok számára.

A Dobó István Vármúzeum rendezvényei, kiállításai nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy a történelmi környezetre és a múzeumban őrzött tárgyakra támaszkodva segítsék a szűkebb és tágabb környezetben élők érdeklődésének a felkeltését és fenntartását a helytörténet iránt. A végvári harcok kora iskolai tananyag, Gárdonyi Géza Egri csillagok regénye pedig kötelező olvasmány. Ezek kapcsán jelentős a vármúzeumra irányuló figyelem, mely előnyt jelent a helytörténet más időszakainak, eseményeinek a megismertetésében is. A tudományos-ismeretterjesztő tevékenységben egyre többet segít – széles kínálatával és színes eszköztárával – a múzeumi közművelődés.

Veres Gábor

Az egri népviselet

A 2005-ben megjelent *Heves megye népművészete* című kötet a megye színes népviseletei között az egri viseletet is részletesen bemutatja.¹ 2007-ben az egri hóstyák történetét, életét feldolgozó kiadvány az egri viselet alakulását, jellemzőit foglalja össze.² Ezek alapján állítottam össze a színes egri viselet néhány különlegességét, érdekes elemét bemutató írást.

Az egri viselet a XIX. században „az ország egyik legdíszesebb, de parasztos jellegű viselete volt”, erről több metszet és leírás is tanúskodik. *Medve Imre* 1845-ben megjelent színezett rajza mennyasszonyt és vőlegényt ábrázol, ezt követi az Egri Ivót megörökítő színezett metszet 1846-ban, melyhez *Sávoly Lajos* írt ismertetőt. A legrészletesebb viseletleírás *Mártonffy Károly* tollából származik 1854-ből, melyet szintén kitűnő metszet egészít ki. A mellékelt képen két pár és egy kislány van viseletben. Ezüstgombos posztóruhában a legjobb módú egri kapások egyike, Lebujs Kovács látható. „A közlakosság, vagyis az úgynevezett kapások, s ez a szó saját képi értelmében az egri nép [...] ősi szokásaihoz a mai napig leghívebb maradt, s az ő magyar köznép festészeti szépségű viseletének példányául szolgálhat.” A módos gazdán csizma, zsinórral díszített magyar nadrág, mellény, dolmány és félvállra vetve prémmel szegélyezett mente, mindegyik ruhadarab súlyos ezüstgombokkal megrakva, ezüst mentekötő láncsal. Az egész viseletegyüttes egyedülálló a maga korában. A magyar férfiviseletben két rövid posztóujjast különböztetünk meg: a *dolmányt* és a *mentét*. A nemesi és huszáros díszruhánál szokás volt egyszerre viselni a kettőt, mégpedig a dolmányt felöltve, a mentét pedig a felöltött dolmány felett vállra vetve, panyókásan. A népnél a posztó ruha ilyen teljes formájában igen ritka lehetett, mert nem telt mindkettőre. Egyetlen ábrázolást ismerünk, ahol a dolmány fölött láthatjuk a mentét, sőt a dolmány alatt mellény is van, s ez az egri 1854-ből való ábrázolás.

„Általános viselet [...] a legénységnél a sarkantyús csizma és a cifra szür vagy bunda, mely leginkább veres színű selyembojtokkal és posztóvirágokkal van fölösen kihányva”. Cifraszűr az 1854-es metszet előtt az Egri Ivót megörökítő képen is megjelenik, 1846-ban, s az a legkorábbi cifraszűr-ábrázolások közé tartozik. Az egri szürszabók az Eger környéki falvakban, sőt a Tisza vidékén is árulták a szüröket. Egerben az 1870-es években a cifraszürnek egy sajátos, minden vidéktől eltérő típusa divatozott, a teljesen telehímzett szür. Flittert, gyöngyöt, apró tükröket is tettek rá. Ez volt az országban a legcif-

¹ Cs. Schwalm Edit: Viselet. In: Petercsák Tivadar és Veres Gábor (szerk.): Heves megye népművészete. Eger, 2005. 371–466.

² Cs. Schwalm Edit: Népviselet. In: Guszmánné Nagy Ágnes, Miskolczi László, Petercsák Tivadar (szerk.): Az egri hóstyák. Eger, 2007. 71–93.

Egri népviselet, 1854. (Metszet, Mártonffy Károly)

legény, aki nyáron két arató munkára szegődött és mindkét helyről egész részt hozott, két darutollat tűzhetett fel, mert a „letelső” (legelső) legénynek számított.

A mellény, *lajbi* viseletben is volt néhány egri jellegzetesség. A posztómellények után a XIX. század második felétől színes virágos selyem és bársony, „nyallott bársony” mellények jöttek divatba. Egyik típusát olyan szűkre szabták, hogy csak az alsó gombot lehetett begombolni. A másik típus végig gombos, melynek elején gomblyukor volt. A gombokat keskeny vászon vagy posztóanyagra erősítették, és ezt gombolták be a lajbi gomblyukorába. Így a gombokat több lajbihoz is lehetett használni.

A női viselet jellegzetes karakterét a sok, erősen keményített alsószoknya adja. A XIX. század közepén ezt olvashatjuk: „Egerben [...] a pór hölgyek igen vastagon öltöznek, a szoknyáknak egész légiója szorong rajtuk. [...] Az egri kapásnők viseletét a hat-nyolc sötét tiz rövid szoknya annyira vastagga teszi, [...] hogy gyakran majdnem úgy néznek ki, mintha ballet-tánczosnók volnának.” A bőjű, slingelt ingváll ujját bordó, kék vagy rózsaszín selyemszalaggal kötötték át, a szoknya és a vállkendő színével harmonikusan. Télen posztóujjast, *rékli*t viseltek, amit a XIX. század közepén még sajátos körgallérral láttak el. Alá vállkendőt kötöttek, melynek sarka a szoknyán szétterült. Az újmenyecskek az első világ-

Fiatal pár, XIX. század vége, Eger. (Akvarell és tus, Horváth Jenő)

háborúig arany- vagy ezüstcsipkéből készült, vászonnal bélelt puha főkötőt viseltek, amit hátul madzaggal húztak össze a kívánt bőségre. A fejletlen, magasan felálló szalagbodor díszítette, két oldalát csillogó brosstűk ékesítették, tarkótól csokorra kötött, rózsás selyemszalag csüngött. Az egri nők lábán a XIX. század közepén „a veres s magas sarkú csizma már messziről piroslík”, és a század végére a fekete, keményszárú, majd puhaszárú, „harmonikás” lett a divat. 1890 körül hagyták el és cserélték le a *cugoscipe* viseletével. Bőrből vagy vastag szövettől, ún. *ebelasztin*ből készült, féllábszárig ért, fűző helyett gumirozott betétrészekkel bővült. Sarka félmagas, patkóval ellátva, hogy járásuk kopogós legyen. Fontos volt az is, hogy a cipő minden lépésnél nyikorogjon. Ezt azzal érték el a cipészek, hogy a talp összedolgozásánál két fényes bőrt fordítottak fényével egymáshoz. A cügos cipőhöz igen élénk színű, rózsaszín, tündöszín vagy világoskék csíkos harisnyát vettek fel.

Az ünnepi viseletet, a sok szoknyát egyenes, délceg tartással kellett viselni. Fontos követelmény volt a szoknya szép, ütemes ringása járás közben. Már a kislányok megtanulták a szoknyájukat „riszálni”: „*úgy lóbázik a farkuk, azt gondolná az ember, hogy elszáll!*” A dologtalan, sokat parádézó lányra mondták: „*bár csak úgy tudnál szitálni, mint a farod riszálni!*”

Asszony, hátán puttony. Eger, 1910-es évek

A hétköznapi viselet egyszerűbb volt. A réklit és a mellénnyel hordott ingvállat a *blúzok* váltották fel. Az első világháború után jöttek divatba az *öves blúzok*. Az Egerben hordott blúzoknak sajátos a szabása. Elég bő, a vállakon húzott, bőségét a derék fölött 5–8 cm-rel sűrű ráncokba szedték és egy keskeny övet varrtak rá. Szoknyára kikötve viselték, a kötény szorította le. Az öv és a kötény széle között kissé kihúzták, *megbuggyantották*. A blúzra kisméretű vállkendőt kötöttek. Az egri asszonyok jellegzetes formájú fejviselete a *tok*. Tulajdonképpen két részből áll. Alapja a *kistok* vagy pecek, keménypapírból készült, vászonnal bevonva. Az újságpapírral bélelt, tarkó felé elkeskenyedő, csónak formájú *tokkendőt* a viselője fején hajtogatták, ennek végébe helyezték a kistokot. A fiatalasszonyok egy-két évig kendő nélkül is viselheték a tokot, majd fejkendőt kötöttek rá. A *tok* alá az asszonyok *dupétra* fésülték a hajukat. Az egész hajukat előre fésülték, majd középen kettéválasztva kb. 3 méter hosszú madzagra befelé sodorva felcsavarták, a fejen kétszer-háromszor körülvezetve, hátul csokorra kötötték. A *tok* feltetele után a haját kétoldalt erősen kihúzták a homlokukra.

Az egri asszonyok elmaradhatatlan „viselete” volt a *putton* (puttony). Teherhordásra nagyobb, *vékás putton*, piacra szűk fenekű *menyecske-putton* használtak. Ez utóbbit akkor is magukkal vitték, ha nem volt benne semmi, mert az egriek mondása szerint: „*putton nélkül az asszony hétköznap nem volt felöltözve*.” Derékukra, hogy a szoknyát megkíméljék a puttony abroncsának koptatásától, *far-ruhát* kötöttek: kb. 20x25 cm-es, több rétegű anyagból készült, vékony anyaggal beborított párnácska, felső végén madzaggal.

Az *egri viselet* hosszú-hosszú évtizedek alatt alakult, formálódott közös ízlés szerint. A környező falvak viseletéhez hasonlítva a női öltözet visszafogottabb, nem szerették a zsúfolt díszítést. A *kivetkőzés*, a népviselet elhagyása az ország más tájaihoz hasonlóan ment végbe. A férfiak viselete az első világháború után teljesen átalakult, azonban a nők között még csak szórányosan találunk olyanokat, akik a szűk városi ruhát felvették. A nők viseletükben sokkal konzervatívabbak, viseletük az 1950-es évekig lassan, fokozatosan alakult át. A fiatalasszonyok az aranycsipkét az első világháború után kezdik elhagyni, fokozatosan csökken a keményített alszoknyák száma, eltűnik a blúzhoz viselt vállkendő. Eleinte megszólták, aki *kivetkőzött*: „*parasztinak olyan volt, mint egy királynő, most meg csak egy csutak!*”

A jellegzetes egri tokot és a derék fölött tenyérnyíval megkötött öves blúzt az idősebbek még az 1960-as években is felvették, hasonlóan a bekecsét és a beliner kendőt. A valaha oly díszes egri viseletnek utolsó, egyszerű darabjait az 1970-es években még láthattuk egy-egy idős asszonyon.

Cs. Schwalm Edit

Pocem – noszvaji kortárs kőművelés

„A kultúra nem pusztítja reflex,
hanem folyamatos birtokbavétel és megújulás.”
(Henri Focillon)¹

A nagy múltú visszatekintő Noszvaj község közismert építészeti nevezetessége a barokk De la Motte kastély és a hozzá tartozó, felújításra váró kastélypark. A világi reprezentációt szolgáló látványos építészeti, több szempontból is, ellenpontja lehetne a település szélén meghúzódó, tájba simuló, barlanglakások füzere.²

Magyarország és a világ számos pontján, ahol erre a geológiai környezet lehetőséget teremtett, talá-lunk földalatti kőbe vésett, tehát mesterségesen kialakított otthonokat és gazdasági épületeket. Az ember, mintha újra és újra megkísérelné reprodukálni a természet által felkínált ősi lakóhelyet, a barlangot. Dél-Bükkalja³ kőművelésének érdekessége, hogy a tájegységhez tartozó települések környékén a szik-lába vájt üregek meglehetősen eltérő típusait egymás közelében figyelhetjük meg. Noszvajon a lakat-lanná vált barlanglakások egy részét sikerült különleges módon újra a jelenkor kultúrájához kapcsolni, így a feledéstől és az emléktárostól egyaránt megmenteni.

A falu közelében található legrégebbi emlékek az úgynevezett „kaptárfülkék”, amelyeknek rendelte-tése és keletkezési ideje a múlt homályába vész. Később mezőgazdasági célra – istállónak, terménytá-rolónak – lényegesen nagyobb méretű sziklaüregeket alakítottak ki. A XVI. század elejétől pincéket, pincelakásokat vájtak a viszonylag könnyen faragható kőzetbe, majd megjelent ezeknek a földalatti építményeknek a bővített, több helyiségre tagolt változata. A „pinceházakat” nemegyszer kiegészítették a népi építészettől jól ismert „gádorokkal” is. Az összetettebb típusok a hagyományos lakóházak építé-szeti megoldásait ötvözik a barlanglakások földalatti világával; tornácosak, meszelt homlokzatúak, vagy akár kétszintesek is lehetnek, kiegészítve ólakkal és egyéb mellékhelyiségekkel. A meszelés, az oszlopos tornác, a barlang elé épített ház, stb. azt a célt is szolgálta, hogy a barlangszzerű életteret és an-nak alapanyagát, a követ az épített ház díszlete mögé elrejtse, hogy az épület lakóházhoz, és ne barlang-hoz hasonlítson. Vagyis az esztétikai megfontolásokat háttérbe szorító, a hasznosság elvét követő, szük-ségből kialakított barlanglakótereket kisebb-nagyobb mértékben kiegészítették architektonikus eszté-tikai terekkel, amelyeknek háttérben az ősből lakóter továbbra is meghatározó építészeti forma maradt.

A tradicionális bükkaljai életforma átalakulása miatt a barlanglakások, az 1980-as évek végére, fo-kozatosan elnéptelenedtek. Lehetőségtől függően új, a megváltozott életkörülményekhez és igények-hez jobban igazodó, korszerűbb házakba költöztek a hajdani lakók. A néptelen, föld alatt meghúzódó építmények után, értelemszerűen, nem maradtak romok, az idő pusztítását drámaian bemutató lakóház-roncsok, a természet uralmát hirdető épületöredék-emlékművek, ahol „a múlt sorsaival és változásai-val egy esztétikailag szemlélhető jelenné koncentrálódik.”⁴ A romok helyett pontosabban jelzi a barlanglakások sorsára hagyott állapotát a lakók elköltözése után maradó „üresség”.⁵ Ellenben, az eredeti, – élethez kapcsolt – építészeti funkció elvesztése nyomán keletkezett űr és a még be nem lakott – hasz-nálat előtt álló – barlanglakások üressége lényegében azonos. Ezért az „üresség”, az állagdokumentáció mellett a barlangszzerű építmény és az idő kapcsolatáról is árulkodik. Megragadja és rögzíti a múltat, akárcsak az esztétikai építészet előtti barlangforma, amely nem igazodik szüntelen formaváltozásokon keresztül az aktuális jelenhez. A barlanglakások időhöz való viszonyának jellegzetessége valójában ép-pen abban áll, hogy a múlt–jelen–jövő sorsképlet mentén változó, folyton-folyvást átalakuló esztétikai terektől eltérő módon, a múltban fixált pillanatot közvetítik. Hasonlóan a megállított filmszalaghoz, amelynek egyetlen, kimerevített és elkülönített (kivágott) kockája, mint fotográfia jelenik meg és ak-

¹ Henri Focillon: A formák élete. In: Focillon, H.: A formák élete – A nyugati művészet. Gondolat, Budapest, 1982. 87.

² A noszvaji barlanglakások múltjáról és jelenéről részletes tájékoztatás olvasható a következő internetes olda-lon: <http://www.pocem.hu/pocemhu/pocemframeset.htm>

³ Novaj, Szomolya, Bükkzsérc, Bogács, Noszvaj, Cserépfalu, Cserépváralja, Tard.

⁴ Georg Stimmel: Die Ruine. Eine Ästhetischer Versuch. In: Stimmel, G.: Aufsätze und Abhandlungen 1901–1908. II. kötet. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1993. 129. idézi: Moravánszky Ákos: arc'5 – Új Magyar Építőművészet melléklete 2000. augusztus. 12.

⁵ Az elhagyott barlanglakás üressége és a még be nem lakott barlanglakás üressége lényegesen közelebb áll egy-máshoz, mint az épített, de még be nem lakott ház és a lakatlan, vagyis pusztulásra ítélt, ház üressége.

Barlanglakások

ként is értelmeződik, ezért a pergő, filmszerű, folyamatos jövő felé haladás helyett a – fotográfia – melankolikus múlt idejét érzékeljük.⁶

Mindez nemcsak a különös formaképzés következménye, aminek eredményeképpen a lakatlan barlangok üregei nem öregednek bele sorsszerűen és elkerülhetetlenül az „emlékrom” szerepbe. A lehatároltság is eleve más jellegű, mint az épített, falakkal körülvett terek esetében. Az élettereket határoló, látható, tapintható vulkáni riolittufa kőzetet nem alakították át feldolgozó vagy előállító tevékenység során formázott építőanyaggá, aminek egységei számtalan pozitív építészeti formavariációra, valamint szétbontásra és újrafelhasználásra (összerakásra) adnak lehetőséget. A negatív forma kialakítása az anyagba történő behatolást jelenti, aminek rituális párhuzama az alászállás lehetne. A kint és bent, bár funkcionálisan a barlanglakásoknál is értelmezhető, de azzal a típusú térújratereemtéssel, amit az architektonikus – esztétikai – tereknél megfigyelhetünk, a barlanglakásoknál nem találkozhatunk. Míg az előbbinél a feldolgozott építőanyag elválasztó, stílusjegyeket hordozó és határoló formaként szerepel, addig a barlanglakások lakótereit, épített falak helyett a kőzet kinyomozhatatlan terjedelmű és alakú rétegformája határolja, aminek millió éves ősananyagán, a megsárgult fényképek felületéhez hasonlóan, besűrűsödik az idő.

Az építészet, legalábbis az esztétizáló építészet, alapvetően nem imitativ⁷ jellegű művészet, hanem inkább – Lukács szóhasználatával élve – a mimetikustól tart az „igazi”⁸ építészet felé. A barlanglakások barlang hasonlósága azonban tagadhatatlan, még akkor is, ha a belső kiképzés a napi élet kényelmesebbé tételéhez igazodott, némileg feledtetve a lakótér földalatti jellegét. A barlangszerű építészet a megje-

⁶ Többek között lásd: *Susan Sontag: A fényképezésről*. Magvető. Bp., 2007.

⁷ Lukács megfogalmazása szerint, ami egyúttal Hégel-kritika is, az építészetet az összes többi művészettől az különbözteti meg, hogy „zárt, tudományos, tehát dezantropomorfizáló rendszer, amelynek így létét az architektonikus tételzés soha sem szünteti meg...” *Lukács György: Az esztétikum sajátossága* 2. köt. Magvető, Bp., 1965. 419. Később hozzáteszi, hogy az építészet kezdeti szakaszában a mimetikus elem igen is megfigyelhető.

⁸ Uo. 424. Későbbiekben az építészetet, a zenéhez hasonlóan, kettős mimézisen alapuló művészetként határozza meg.

lenés korától függetlenül felidézi a barlang sziklaüreget, és ezt a különös imitációt nem váltotta le az egyre újabb korstílusok virágzó esztétikai építészete, hanem annak fejlődéstörténetétől függetlenül, kísérő jelenségként megmaradt, és pusztán sajátos, geológiai beágyazottságuknak köszönhetően (az otthon-védelem funkció mellett) a „mágikus-rituális színtér” jellegét is megtartották.⁹

A romok – esetünkben a népi építészet emlékeinek – korhű rekonstrukciója és konzerválása lehetővé teszi, hogy népek, népcsoportok feledésre ítélt építészeti szaktudása és szemlélete kordokumentumként megmaradjon. Közben azonban az épületek múzeumi „tárggyá”, bemutatóhelyé (szkanzenné) változnak át, amit a látogatók és a rendezvényekre érkező érdeklődők töltenek meg időnként élettel, de alapvetően, eredeti életidejükről levált, jelenben őrzött, remekbeszabott halotti maszkok maradnak, mert a történeti építészeti formák és a jelenkor aktualitásai sosem hozhatók pontos fedésbe.

Az épületek precíz helyreállítása azért lehetséges, mert (néphez és történelemhez kötött) esztétizáló, architektonikus struktúrával rendelkeznek, ezért egy barlanglakás-telepet (ami nem épített architektonikus, esztétikai tér) soha sem lehet abban az értelemben ünnepélyesen megfiatalítani és tartósítani, ahogyan egy régi épületet, vagy a tájegységre jellemző falurészt. Természetesen ismét be lehet rendezni régi bútorokkal, használati eszközökkel, ám mindezek csupán belső díszletek, amelyek egy letűnt életforma mindennapjaira emlékeztetnek, de a barlanglakás ősepitmény jellegét nem érintik.

Balázs Péter szobrász¹⁰ és barátai a barlanglakások újrahasznosítására és ezzel párhuzamban a bennük rejlő alkotói lehetőségek kibontására vállalkoztak. Ezért a feltáró munka után, amibe hazai és külföldi művészek egyaránt bekapcsolódtak, elsősorban nem arra törekedtek, hogy hitelesen visszaállítsák az eredeti állapotokat. A mumifikálás helyett a folyamatos továbbalakítás mellett döntöttek, azaz a kortárs művészethez kapcsolódtak, és így valódi vérkeringéssel látták el a barlanglakásokat. Ennek köszönhető, hogy az újra használhatóvá alakított lakóüregék és környezetük hármas funkciónak felelnek meg. Egyszerre befogadó művésztelep, amely az alkotás helyszínét biztosítja, ugyanakkor az alkotótevékenység modellje és előformált alapanyaga is. Az előformáltság, nyilván, némileg meghatározza a továbbformálás lehetőségeit, vagyis hely és alkotás elválaszthatatlan egységben marad. Ezek a különleges kötöttségek és feltételek csak azoknak a kortárs művészeti tendenciáknak biztosítanak megfelelő alkotói közeget, amelyeknek a tradicionális (kézműves) mesterségek újra föllevenítésén és a helyspecifikus anyagok használatán túl az ősi épített környezet továbbépítése és használata művészetük alapját képezi. Vagyis az alkotótelepet egyszerre tekintik műteremnek, alapanyagnak, alkotásnak, kortárs „galériának” és lélettérnek.¹¹

Végző soron a telep, mint folyamatosan formálódó műalkotás, illetve a telepen végzett alkotómunka ritusa, mint akcióművészet és a művésztelep körülölelő környezet és a napi munka közötti határ olyanra elmosódott, hogy a (Simmel¹²) műalkotás fogalmához nélkülözhetetlennek vélt keret, ha nem is tűnt el teljesen, de széthúzódott és itt-ott „lyuk” keletkezett rajta. Éppen ezek a „lyukak”, pontosabban a világ és műalkotás folyamatos egymásba áramlása, élet és művészet keveredése jellemzi legjobban a noszvaji művésztelep szellemiségét, valamint ennek köszönhetően válik, szó szerint, szerves részévé napjaink kultúrájának.

Lisányi Endre

⁹ A barlang vagy átjáró, ami egy másik világba vezet át (pl. az egyiptomi, etruszk hypogeoszok, vagy a római-ókeresztény katakombák folyosói és különböző falfülkéi, Cumae barlangja, a keresztény pokol bejárata), vagy az anyagba zárt üreg, ami a megvalósulás, a keletkezés helye. Ennek párhuzama az uterus, az alkímista lombikja, a kolostorok klauzúrája vagy a zárt műterem. Ebben az esetben lényege az elszigeteltségben rejlik.

¹⁰ Balázs Péter DLA, szobrász, az Eszterházy Károly Főiskola docense.

¹¹ A divatos „természetművészet” definíciót nem egyszer használják a noszvaji művészeti tevékenységgel kapcsolatban, azonban a természetművészet önmeghatározása rendkívül ellentmondásos és felszínes, ezért nem tartom szerencsésnek ezt az elnevezést. Inkább értelmezhető az *intézménykritika* művészeti áramlat sajátosan magyar, (noszvaji) változataként.

¹² „A keret konfigurációjában sohasem lehet olyan lyuk, vagy híd, amelyen mintegy beáramolhatna a világ, illetve amelyen a kép, kiléphetne a világba, ahogy ez például akkor történik meg, mikor a kép tartalma a kereten folytatódik.” *Georg Simmel: A képeret (esztétikai kísérlet)*. In: Velence, Firenze, Róma. Atlantisz, Bp., 1990. 91.

A monoki kiskastély a Thököly-család birtokában*

A monoki kiskastély igen ritkán szolgált főúri lakóhelyként, pedig az épület jelentős történelmi családok tulajdonában állt. Az építető Monaky-család után lányági öröklődésekkel olyan, egyre nevesebb és ismertebb főúri családok tudhatták magukénak a kedves reneszánsz épületet, mint a Thököly-, Nyáry-, Andrásy- és a Széchenyi-család.

A Thököly-családdhoz a kastély történetében elsőként előforduló lányági öröklődés útján jutott. Az 1570-80-as években épült kiskastélyt az akkori főleki várkapitány, Monaki János építtette. Fia bárói rangot nyert, de mivel fiúörököse nem maradt, így birtokai leányágon az Andrásy- és a Thököly-család kezére jutottak. A Monaky Miklós két lánya által örökölt birtokrész két részre oszlott és férjeik tulajdonába került. Így a monoki birtok Monaky Anna révén, aki Andrásy Mátyás hitvese lett, és Monaky Zsuzsanna révén, aki Thököly Zsigmond feleségéeként hozta magával a házasságba a birtokot, közöttük fele-fele arányban oszlott meg.

Alig száz évvel a kastély megépülése után az 1673. évi inventárium arról tanúskodik, hogy a kiskastély épülete egyedül Thököly Zsigmond tulajdona. Thököly Zsigmond éppen unokaöccse, Thököly Imre hadszíntérre lépésének évében, 1678-ban hunyt el. Egyetlen fia és örököse, Thököly Miklós mindössze egy évvel élte túl apját és csak leányokat hagyott maga után. Ezért a monoki uradalom a család következő férfi tagjára, Miklós unokatestvérére, Thököly Imrere szállt. Thököly Imre éppen ebben az évben, 1679-ben indult Felső-Magyarország felé, s a folyamatos csapatmozgások közben nem kizárt, hogy érintette Monokot is. Az ekkor már száz éve álló épület csak átmeneti szállásként szolgálhatott egy-egy kapitánynak, de semmiképpen sem ideális reprezentatív épület a nagyobb babérokra törő ifjú hadvezéreknek.

Feltételezhető, hogy amikor Thökölynek először vezetett útja a birtok felé, felmérhette az épületet, ami kevésbé mutatott kedvező képet. Az emeletre szűk lépcső vezetett, harcászati szempontból pedig kevésbé védhető volt mind az épület, mind a terület. Egyetlen szempontból mégis használhatónak és kedvező fekvésűnek bizonyult. Kiváló volt élelmiszer és egyéb raktárnak. Monokon a raktári funkció dominált Thököly egész fejedelemsége alatt. Ezt bizonyítják a befalazott ablakok. Ráadásul Monok éppen a már fejedelem Thököly által preferált hadellátó központ Regéc, és az onnan kiinduló Regéc–Szerencs–Ónod gazdasági ellátó egység vonalába esik, egészen közel Szerencshez. Mivel Thököly birta ez időben Szerencs várát is, így magától értetődik, hogy a kényelmesebb és kedvezőbb fekvésű Szerencs vára előnyben volt a szálláslehetőség választásnál, mint a háttérben meghúzódó monoki kiskastély. A monoki uradalom igazgatását, felügyeletét gondviselőre bízta, ezt a tisztséget Békessi István töltötte be. A területre eső birtokok állapotának ellenőrzését általában évente látta el a fejedelem, afféle „vizitálás” jelleggel, amikor egyik várból a másik felé haladva vizsgálta felül a keze alá eső uradalmak, udvarházak állapotát. Monok esetében is előfordultak ilyen jellegű tulajdonosi vizitálások.

A Thököly családnak köszönhetően maradt fenn két – a XVII. század végi kastélyállapotot rögzítő – inventárium. Az egyik 1673-ból a Thököly Zsigmond-féle, a másik az 1685. évi Thököly fejedelemségének végét jelző birtokelkobzáskor felvett leltár. Thököly Zsigmond 1673. évi inventáriumában már egyértelműen a mai épületről szól. A leltár nyolc helyiséget sorol fel (4 szoba a földszinten, 4 szoba az emeleten). A kastély ebben az időszakban időnként a földesúr által lakott birtokközpontként funkcionált. Ezzel szemben az 1685. évi összeírásból kitetszik, hogy a kastély állaga igen megromlott, a háborús állapotokra utalnak a befalazott ablakok, felszerelése roppant szegényes, és az összkép egy elhanyagolt házat sejtet, melyben a raktárjelleg dominál. A kastélyt ekkortájt sövénykerítés vette körül, ami előtt rossz állapotú árok húzódtott.

A kastély részletes leírását adó 1685-ös urbáriális összeírás, mint Thököly Imre kúriájáról emlékezik meg az épületről. Romladozó árokról ír, majd rátér az udvarházra. Leírja, hogy az udvarházhoz kis fa feljáró lépcső vezet, melynek két ajtaja van. Az egyik ajtón belül üres, nagy boltozott helyiség, ettől balra egy másik bolt, melyben kemence, jobb kéz felől nyíló kis bolt, betapasztott ablakkal. A nagy boltból nyílik a kétfelé nyíló pinceajtó. Ugyaninnen hosszú fagrádics vezet az emeletre, ahol egy deszkás mennyezetű pitvarból bal kézre egy szoba, nyugatra egy háromablakos boltozott szoba nyílik, emellett árnyékszék, pitvar és feljáró a padlásra. Ebből a pitvarból jobbra kemencés szoba nyílik. Ez a

* A XVI. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémián (Szekszárd, 2011. november 3-án) elhangzott előadás szerkesztett változata.

A monoki kiskastély mai képe

leírás az udvarház mai állapotát tükrözi, feltehető tehát, hogy ugyanez a kúria állt már a XVII. századból ismert első összeírás alkalmával.¹

A két inventárium között eltelt alig több mint tíz év távlatában érdekesnek tűnhet a két összeírás közötti különbség. Tegyük hozzá, hogy nem azonos rangú és súlyú személyiség birtokolja egymást követően a kastélyt, még ha egyazon családfárlól is származnak. A savnikai vár és uradalombirtokos Thököly Zsigmondnak átmeneti szálláshelyül nyilván megfelellhetett a kedvező déli fekvésű reprezentatív ebédlő és a hozzá tartozó lakószobák, de a Sárospatakon és Regécen fejedelmi udvartartással bíró Thököly Imrének már nem. Rangbéli különbségekre is ütközhetünk. Thököly Zsigmond bárói címet szerzett, testvére Thököly István és általa fia, Thököly Imre már grófi rangra emelkedett. Ráadásul Thököly Imre 1673-ban az erdélyi fejedelem után Erdély második legnagyobb s leggazdagabb birtokosa volt. Mikor Thököly elfoglalta a monoki uradalmat, kezén néhány év leforgása alatt összpontosult számos vár és város, amelyek korábban hozzá hasonlóan fejedelmek lakhelyeül szolgáltak. Magától értetődik, hogy Thököly Imre nem látott olyan nagy lehetőséget a monoki kiskastélyban és unokabátyjával ellentétben nem használta főúri lakhelyként, még átmeneti időre sem.

Ebből következik, hogy 1673 és 1685 között a monoki kiskastély állapota a háborús állapotoknak köszönhetően leromlott, bár az idők viszontagságait éppen kisebb jelentősége miatt épségben átvészeltte. A raktári jelleg számos várat és kastélyt megmentett a pusztulástól, közülük sorolható a monoki is. Az egyemeletes kastélyt reneszánsz és gótikus stílusjegyek jellemzik, ezeket példázzák a reneszánsz ikerablakok és a futókutya díszítés. A XVII. század derekán Thököly Zsigmond korában értékét 1500 forintra becsülték.

A kastély északnyugati sarkán kerek saroktoronyos, délkeleti sarkán toronyként kiugró téglalap alapú építmény állt. A XVI. században bástyás erődfallal vették körül, amelyet lőréses saroktorony is erősített. A belső díszítésének nyomait kék ornamentális festésrészletek mutatják. Az 1685. évi összeírás kiterjedt a bejáratra, a kettős kapuzatra is. A kapu előtt egy zsindelezett filagória állt, amelyre falépcsők vezettek. A kapu két részből állt: a külső egy felvonó kapu, a belső pedig egy egész fából faragott deszkaajtó volt, amelynek tolóretesze a kőfalba járt. A földszint gazdasági- és tárolóhelyeiben a birtok alkalmazottai és a tulajdonosokat kiszolgáló cselédek serénykedtek. A bejárat téréből egy falépcsőn juthattak az emeletre, az uraság lakóhelyére. Itt voltak a hálószobák, s a fogadószoba is.²

¹ http://www.castrumbene.hu/files/c7_05melegh.pdf; *Melegh Szabolcs*: A monoki kiskastély inventáriumi.

² *Gerőné Krámer Márta*: A monoki régi kastély. Bp., 1963.

A kiskastély áttekintő rajza

Thököly Imre török fogságba kerülése után a család fiúágon kihalt másik ága örökölte a monoki uradalmat. A kastély Thököly Zsigmond lánya, Thököly Zsófia házassága által a Nyáry-család tulajdonába került. A további századok során már az Andrássy-család számára sem volt elegendő nagyságú a monoki kiskastély, ha a későbbiekben főúri lakóhelyként is szolgált, az ugyanúgy, mint a kastély egész történetében, nem a család fő ágához kapcsolódott. Használói mindig a jelentős befolyású nagy családok oldalági férfitagjai lettek. Mintegy átok ült a kastélyon, hogy tulajdonosai előbb-utóbb fiúágon kihaltak, és lányok házasságai révén szállt egyik családról a másikra az épület.

Felhasznált irodalom: *Feld István:* 16. századi kastélyok Északkelet-Magyarországon. Sárospatak, 2000. 59–63.; *Gerőné Krámer Márta:* A monoki középkori kastély falkutatása és építéstörténete. Magyar Műemlékvédelem 1961–1962.; *H. Takács Marianna:* Magyarországi udvarházak és kastélyok. Akadémiai Kiadó, Bp., 1970. 92–95.; *Monok látnivalók. Tájak korok múzeumok kiskönyvtára.* Bp., 1995. 3–7.; *Nagy Iván:* Magyarország családi címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Bp., 1897.; *Szerencsi kistérség.* Kincses könyvek, kistérségek értékléptára. Bp., 2005. 83.

Kardos Tímea

Szolgák és szolgálók jogviszonya a Káli-medencében II.

A cseléd kötelezettségei és azok teljesítése

A Cstc. 2.§-a alapján a cseléd a szerződés megkötését követő szolgálatba lépésével a gazda, illetőleg családja háznépének tagjává vált. Ebből mindkét félre nézve az anyagi kötelezettségeken túli, a törvényben szabályozott viszonyos (kölcsonös) jogok és kötelezettségek támadtak. A gazda és cselédje között szoros személyes kapcsolat alakult ki, mely egyértelmű alá-fölérendeltséget jelentett, a cseléd számára nyilvánvalóan függést. A cseléd személyi autonómiája nagymértékben korlátozódott, munkavégzését, sőt, mondhatni egész életét a gazda szabta meg, folyamatosan, közvetlenül ellenőrizte. A Cstc.-ben a létrejött jogviszony tartalmaként a cseléd kötelezettségei között szerepelnek többek közt az alábbiak. A munkákat, melyekre szegődött, hiven, pontosan, a legjobb tehetsége szerint volt köteles elvégezni. Bizonyos feltételek esetén a szegődött munkán kívüli, attól nem messze eső szolgálatot is tel-

jesítenie kellett. A neki adott munkát főszabályként személyesen végezte. Köteles volt magát mindenben a házirendhez tartani, amit a gazda állapított meg. Ennek tudta és jóváhagyása nélkül nem mehetett ki, azaz nem távozhatott el, sem saját ügyében, sem multság végett. A gazda által engedett időn túl is tilos volt neki kimaradni. A gazda engedélyével fogadhatott látogatót, különösen így adhatott éjszakára valakinek szállást. A gazda kívánságára ládáját, ruháját, minden ingóságát gazdája házában kellett tartania. Holmiját gyanú esetén a gazda a cseléd jelenlétében átvizsgálhatta. A gazda parancsait tisztelettel és megadással volt köteles fogadni. Azok a gazda által használt kifejezések, melyek a családon, a házi népen kívüli más személyek közt sértésnek minősültek, itt nem. A törvény szerint nem támadt az a vélelem, hogy a gazda a cseléd becsületét érinteni szándékozott volna. A gazda jogosult volt cselédjét megdorgálni, szolgálati kihágásért esetleg fizetéslevonással fenyeíteni. (A Gtc. 33.§-a viszont kizárta a pénzbírsággal, fizetéslevonással való fenyeítést.) Ezen túl, ha a cseléd gazdájának rosszakaratból, hanyagságból, vagy vigyázatlanságból kárt okozott, tartozott a kárt megtéríteni. Társai hűtlenségét köteles volt gazdájának jelteni.

Mindezek a törvényi rendelkezések a gyakorlatban szinte maradéktalanul hatályosultak. Némelykor mégsem! Időnként hiba történt a cseléd munkavégzésében, vagy egy-egy esetben megsértette a házi rendet, kivételesen hallgatott társa hűtlenségéről, de nem ez volt a jellemző. Ugyanakkor a gazda, némely esetben, titokban vizsgálta át a cseléd holmiját, nagyon durva, szitkozódó kifejezéseket használt, fiatalabb cselédet, gyereket testileg fenyeített. Kivételes esetben azonban az okozott kárt elengedte.

Részleteiben a cseléd a következők szerint teljesítette kötelezettségeit. A szolgák a gazda parancsa szerint mentek dolgozni, a szolgáltatókat pedig elsősorban a gazdaasszony irányította. Ahogy az egyik gazda felesége megfogalmazta, „*Ahogy mi fűjtük, a cseléd úgy járta. A férjem szorgalmas, szigorú ember volt.*” A munka a falvakban napkeltétől naplementéig tartott, bár a tempó valamelyest visszafogott volt. A közepes parasztgazdaságokban a gazda és a cseléd csaknem ugyanazt a munkát végezte. Jellemző minderre, hogy az ilyen helyen rendszerint két pár ökröt tartottak, egyiket a gazda, másikat a cseléd hajtotta. Emellett a konvenciósi cseléd, azon belül a kocsis és a béres, illetve a férfi bennkosztos munkája is hasonlított egymásra, de különbségek is voltak. A konvenciósi cseléd, különösen a kocsis, aki az istállóban aludt, másokhoz hasonlóan hajnalban kelt. Kitakarította az istállót, ellátta az állatokat. Aztán befogott és ment az évszaknak megfelelő munkára: szántott, vetett, terményt vagy trágyát hordott. Nyáron kaszált, télen erdőre járt. Végzett minden munkát, ami a parasztgazdasághoz tartozott. Ahol a kocsis mellett bérest is fogadtak, annak tevékenysége kevésbé az igás-, hanem jobbra a gyalogmunkát jelentette. Ennyiben ő közelebb állt a bennkosztos férficselédhez. Neki kellett ellátni, etetni az állatokat, aztán kertet ásott, vincellér hiányában a szőlőben dolgozott, krumplit és kukoricát vetett, kaszált, fát vágott, végzett minden sürgős munkát.

A falusi szolgáltató hajnalban tüzet rakott a konyhában, vizet forralt, rendet csinált a lakásban, megfejte a teheneket. A nap folyamán ellátta a tyúkokat, kacsákat, libákat, disznókat. Segített a főzésben, vizet hordott, feltálalta az ételt, majd minden étkezés után mosogatott. A takarítás házon belül, sőt azon kívül, aztán a fűtés, ágyazás is a feladatai közé tartozott. Részt vett a mosásban, mángorlásban, vasalásban. Dolgozott a kertben és a szőlőben, ment a rétre is.

A városi szolgáltató, így a mindenes, reggel 6-tól este 10–11 óráig dolgozott, állandó felügyelet, ellenőrzés alatt. Gazdaasszonya szeme előtt végezte a rendszeresen ismétlődő vagy időnkénti háztartási munkát. Szabad időt csak vasárnap délutántól este 10 óráig kapott. A Budapestre került cselédleányok a Káli-medencéből is az egy falubeliekkel jártak össze. Mentek nézelődni a Belvárosba, a Várba, a Margitszigetre, a Városligetbe, a Népligetbe, az Állatkertbe, az Angolparkba, beültek valamelyik moziba, legényismerősükkal sétáltak. Évente egy alkalommal mehettek haza, egy hétre. „Megalázó életmód volt” – mondták az egykori cselédek, utalva a sok munkán, az állandó készenlétben túl az esetenkénti durva hangnemre, rideg bánásmódra.

A cseléd jogai, különösen javadalmazása

A szerződés megkötése a cseléd számára előnyöket is hordozott. Relatív biztonságot, bizonyos időre munkahelyet, létminimum körüli megélhetést jelentett. A béren túl rendszerint lakhatást, a jogviszonyok egy részében étkezést, ruházatot vagy más természetbeni juttatást. Szükség esetén gyógyíttatást és egyéb jogosultságot. Összességében szerény szinten ugyan, de egzisztenciális védelmet nyújtott. A javadalmazás tekintetében is különbséget kell tenni az egyes cseléd típusok között, azaz az alkalmazás minősége szerint.

A Gtc. szerint a gazda a gazdasági cselédnek bérét és minden más járandóságát akkor tartozott pontosan kiadni, ha a szerződésben, törvényben, más jogszabályban megállapított kötelezettségét lelkiismeretesen teljesítette. Eltérő megállapodás hiányában bizonyos termékeket (pl. tej) természetüknél fogva

naponta, a készpénzt negyedévenként utólag, az egyéb járandóságot negyedévente előre kellett kiadni. A Gtc. rendelkezett a természetbeni járandóságról, a szegődményes földről, a tüzelőről, a cseléd elhelyezéséről, azaz lakásáról, az esetleges élelmezéséről. A törvényi rendelkezések tág teret nyújtottak a felek számára, hogy a konvenció összetevőit, ezek nagyságát maguk meghatározzák. Falvanként bizonyos eltérések, változatok alakultak ki.

A konvenció kifejezés, bár eredendően megegyezést jelent, nem a gazda és a cseléd közötti szerződés teljes tartalmára, nem az összes jogra és kötelezettségre vonatkozott, hanem a Káli-medencében is csak az ellenszolgáltatást, a *szegődményt* jelentette. A korabeli lexikon meghatározása szerint a mezőgazdasági cseléd szerződésileg meghatározott illetményét, amely a készpénzen és a szabad lakáson kívül bizonyos gabonajárandóságból, tüzelőből és földből állt. Helyenként azon kívül főzeléket, szalonnát, sót, ruhát is kapott a cseléd, bizonyos számú tehenet és sertést is tarthatott.¹ A Gtc. a konvenció vagy a szegődmény kifejezést nem használta (bár szegődményes földről szólt), hanem a 21.§-től a „bért és minden más járandóságot” kitéltelt alkalmazta. A Cstc. 26.§-a a „bér, ellátás, ruházat, stb.”, a 28.§-a „bér és egyéb illetmény” megjelöléssel élt.

A konvenció cselédjei – akik általában nős férfiak voltak – a két világháború között Köveskálón a gazdánál a *cselédlakás*ban laktak. Ez általában egy szobából, konyhából és kamraféléből állt, ahova a gabonát lehetett tenni. Némelyik gazda tulajdonában több cselédház is volt. A konvenció mindenekelőtt 16 q gabonát jelentett, melyből 14-et tett ki a kenyérgabona, 2-t az árpa a cseléd állatai számára. Ugyanis általában joga volt az állattartásra, mégpedig disznót tarthatott, amit jobbára a cseléd felesége gondozott. Beletartozott a konvencióba a tűzifa, mely többnyire ágból állt, de méterfából is, így elég volt egész évben. Járt naponta bizonyos mennyiségű tej. Jó bortermelő vidékhez méltóan a cselédet borjárandóság is megillette. Rendszerint a kövágóörsi Imre hercegi vásáron vettek neki egy bakancsot. A kapott konvencióföldet a feleség művelte (a gazdával cselédi jogviszonyban csak a férj, a cseléd állt, a felesége nem).

Balatonhenyében a konvenció cselédjei jórészt szintén családos emberek voltak. A gazdánál egy különálló ingatlanrészben vagy a községben másutt fekvő saját házrészükben laktak. A konvencióba tartozó kenyérgabona 14–20 q között mozgott, melyet részletekben, minden harmadik hónapban mértek ki. A 6–8 m³ tűzifát a gazda szállította a cseléd lakásához. Az 1500 négyszögöl körüli konvenció földbe kukoricát, krumplit vetettek. A megmunkáláshoz a gazda adta az igaerőt. A cselédje az állattartást igyekeztek kikötni maguknak, a gazdák pedig többnyire engedélyezték. Készpénzt keveset vagy semmit nem fizettek nekik. Az első világháború előtt járt *húspénz* és *sópénz*, később már csak sóvárogva emlegették ezeket.

Monoszlón a Kerkápolyi családnál a 16 q gabona, fele búza, fele rozs szokott lenni, amit a törvénynek megfelelően részletekben, negyedévenként utólag kapott meg a cseléd. Tüzeléshez fát, a krumplinak, kukoricának földet kapott. Amíg másutt már megszűnt a húspénz és sópénz is, addig itt régi formájában, természetben járt a zsír és só. A szegődményes időszak közepén, az esztendő dereka táján kapta meg a cseléd a neki járó egy pár csizmát. Mindszentkállán 15 q gabona, 3–4 m³ fa, 800 négyszögöl *kommenció föld* és 32 pengő készpénz járt. Az utóbbit négy részletben, 8 pengőnként fizették ki.

Az egyes konvenciókon végigtekintve még a feudális kor hagyatékának tekinthetjük a lábbelit, melyet már nem minden községben adtak. Az idő múlását, a változás folyamatát jelzi a hús, zsír, só régebbi biztosítása, majd a helyükbe lépő húspénz, sópénz, végül ezek elmaradása. A szerződésben kikötött étkezést illetően mind a Cstc, mind a Gtc., további részletekbe nem bocsátkozva, azt rendelte el, hogy a gazda elegendő mennyiségben és egészséges minőségben köteles azt kiszolgáltatni. Ezek a rendelkezések a fenti és az alábbi jogviszonyokra egyaránt vonatkoztak.

A bennkosztos cseléd legtöbbször egyedülálló legény lévén, a gazdánál az istállóban vagy más külön épületrészben, esetleg otthon lakott. A gazdánál az általa használt helyiségbe bútorként rendszerint egy ágy és egy láda került. Az utóbbiban ruháit tartotta, bár ezeket némelykor a gazda lakásában őrizték. A cseléd javadalmazásának tekintélyes részét a napi háromszori étkezés adta. Így kenyérgabonára vagy más élelmiszerre nem tarthatott igényt. „*Megvolt a kosztja, meg a tisztasága, mostak rá.*” „*Megvolt a napi kosztjuk meg a lakásuk*” – mondták egybehangzóan róluk az adatközlők. Ez volt a szerződések egyik lényeges eleme. A bennkosztos cselédnek még a kialakított készpénz járt. Esetenként ruhát, lábbelit is kapott.

A konvenció cselédjeinél az uradalmakhoz képest kevésbé pontosan érvényesült a Gtc-ben meghatározott időpontok szerinti járandóság-kiadás. A bennkosztos cselédjei pénzüket, a nekik járó viseleti darabokat részben évközben, részben a szolgálat leteltével kapták meg. Feltéve, hogy tisztességes mun-

¹ Révai Nagy Lexikona XVII. Bp., é. n. 444.

kával kitöltötték idejüket. Mert egyébként „szökött szógának nem jár pénz” – mondták. Időnként azonban mindegyik oldalról akadt példa az ügyeskedésre. A ravasz cseléd igyekezett minél hamarabb kikönyörögni a neki járó. A ravasz gazda pedig a szerződés lejárta előtti felmondásra törekedett, hogy ne kelljen mindent, a teljes járandóságot kifizetni.

Hoffmann József (sz. 1836) Mindszentkállya egyik legtehetősebb gazdája az egykori Dienst Buch-ba jegyezte fel egyes kiadásait. 1872 és 1883 között 7 esztendőre rögzítette több-kevesebb pontossággal a bennkosztos cselédnek járó *szolgabért*. Ennek összetevői tipikusan a meghatározott készpénz, valamint a ruha és a lábbeli voltak. A készpénz emelkedő tendenciát mutatva 24 és 40 forint között mozgott, csak az első évben, 1872-ben volt feltűnően alacsony, 10 forint. A gazda általában, de nem mindig adott foglalt, mégpedig 40–50 krajcárt vagy 1 forintot. A további részletek kifizetése alkalmakhoz kötődött: József napra, valamelyik település búcsújára, vásár alkalmával, városba utazáskor, fuvarozáskor, katonavizsgálatkor adta. A szolgálégény az így kapott szerény összegből költhetett ételre-italra, egyre-másra. A díjazás természetbeni részében az 1870-es évek elején szerepelt az egy vagy két pár ruha és az egy vagy két pár csizma. A későbbiekben is járt ruházat, valószínűleg kevesebb, mint korábban, mivel a készpénz összege emelkedett. A ruházat biztosítása is részletekben történt. A számadás rögzítette, hogy egy-egy darab mibe került. Viseleti darabként felbukkant a *purusli, rékli(!), dolmány, kalap, szűr, fejér ruha*. Költhetett a gazda még *csizma vételre, varrásra, patkolásra, talpra, javításra*.²

A cselédek nagyon számon tartották, megbecsülésük fokmérőjének tekintették, hogy az ételt ugyanabból és ugyanakkor kapták-e, mint a gazda és családja. A gazdát is minősítette szemükben, hogy együtt, egy asztalnál vagy külön fogyasztották el az ételt. A gyakorlatban változatok alakultak ki. Köveskálón a nemzeti családoknál a cselédeknek is ugyanazt főzték. Ám külön ettek, a gazdaember és családja a szobában, a cselédek a konyhában. A legtehetősebb gazdák a többi községben sem ültek együtt a cselédekkel. A kevésbé módosak viszont együtt étkeztek velük és ugyanazt fogyasztották. „*A cseléd nálunk kosztolást kapott, együtt ült velünk*” – mondta az egyik gazda özvegye. Átmeneti megoldások is kialakultak. Kövyóórsón a már említett szolgál, Vasáros Imre egyedülálló emberként szinte egész életében egy helyen dolgozott. Teljes ellátást kapott, a gazdával egy asztalnál evett. Pénzt is adtak neki, illetőleg kért, ha szüksége volt valamire. Öltözetét a kapott pénzből vette meg, de kopottabb ruhát, lábbelit a gazda is szokott neki adni. Hasonló sorsú cseléd több is élt a Káli-medencében. Ők – lévén vagyontalanok, szállástalanok – szolgáltak mindaddig, míg egyetlen értékükre, munkaerejükre a gazdák igényt tartottak.

Az örzögyerek javadalmazása természetben vagy pénzzel és természetben történt. A neki járó jutattásba minden esetben beletartozott az étkeztetés. A szegényebb családok emellett a kisebbeket azért is odaadták, ha a gyereket a gazda a házában felöltöztette. A fiú három hónap alatt megkeresett annyit, hogy meglett a ruhája télire. Monoszlón a kisebb gyerek a tavasztól késő őszig tartó legeltetésért a teljes ellátáson kívül egy öltöző ruhát és egy pár bakancsot kapott. Sokszor a gazda családjának elhasznált ruháiból jutott az örzögyereknek. A nagyobbaknak inkább pénzt fizettek.³

A szolgálók a Káli-medencében rendszerint bennkosztos cselédek voltak. Ha az étkezés mellett pénzt nem kaptak, úgy cipőt, ruhát vettek nekik, tétre felöltöztették őket. Akinek pénz is járt, azt kézhez kapta vagy az anyjának fizették ki. Mivel gondolnia kellett a férjhezmenetelre, a *stafirungba* valóra, ke-lengyére költötte el. Volt úgy, hogy a gazda felesége megbeszélte a szolgálólánnyal vagy az anyjával, hogy mi kell még a kelengyébe, és ő vette meg. Legrosszabbul a menhelyről szolgálónak hozott fiatal lányok jártak. Munkájukért csak ételt kaptak. Némelykor azt sem eleget, amikor is a szomszédok adtak nekik pár falatot, szálalomból.

A gazdacselédek mezőgazdasági munkát végeztek, jellemzően még a falusi szolgálók is. Tőlük eltérően a városi szolgálóknak a háztartásban kellett tevékenykedni, ezért is számítottak *házi* vagy *háztartási cselédnek*. Naponta ismétlődő, illetve alkalmi-eseti munkájuk főleg a lakás takarítását, a rendrakást, a főzésben, mosogatásban közreműködést, a tálalást, a bevásárlásban, teherhordásban részvételt, mosást, vasalást, varrást, gyerekek vagy betegek gondozását jelentette. A cselédek közt kétségkívül a legkötöttebb életűek voltak. Ám a gazda életszínvonalából, életviteléből adódóan ők kerülhettek a legjobb körülmények közé. Lakást, ellátást, alku szerint készpénzt, ruházatot, esetleg ajándékot kaptak. A konyhában vagy a cselédszobában aludtak. Ellátásuk lényegében a *kosztolást* jelentette. Általában ugyanazt ették, mint a gazda családtagjai, de azok étkezését követően, esetenként kimért porcióból. Díjazásuk a két világháború között 15 pengő körül mozgott. Bár vásárnap délutánonként megismerték a

² Hoffmann József írásos jegyzetei. Hoffmann család iratai, Mindszentkállya.

³ További részletes adatok *Gelencsér József: Örzögyerek a Káli-medencében*. In: Lackovits Emöke (szerk.): *Történeti és néprajzi dolgozatok a Káli-medencéből*. Veszprém, 1986. 54–56.

városi szórakozás szerény formáit, alapvetően takarékoskodtak. Cselédeskedésüket átmeneti jellegűnek tekintették, gyűjtöttek a kelengyére, a *staférungra*, tehát a férjhezmenetelre, a családalapításra. A Káli-medencéből elszármazott lányok is általában havonta vettek egy-egy darabot ágyneműjükhöz, ruházatukhoz vagy félretették a pénzt bútorra. A Cstc. 26.§-a szerint a cseléd az ajándékra igényt nem tarthatott, az merőben a gazda jóakaratótól függött. A cseléd lányok mégis számítottak az évi egy-kétszeri ajándékra. Karácsonyra, illetve húsvétra kaphattak némi ruhát: egy-egy ruhadarabot, egy öltözetre vagy viseleti darabra való anyagot. De azért otthonról „öltözésben sok megmaradt az emberen”, azaz részben hordták tovább a falusi viseletet.

A szolgálók nemcsak a kelengyét és némi készpénzt gyűjtöttek össze, hanem ezek mellé igen sok olyan ismeretet szereztek, mely további családi életükben, a háztartás vitelében, életvezetésükben értéket jelentett. Megtanultak jól főzni, takarékoskodni. Rendhez, fegyelemhez, önmaguk és környezetük tisztántartásához szoktak. Megismerkedtek a technikai újdonságokkal lakáson belül és kívül. Megtanulták a polgári konyha ételeinek, továbbá a sütemények készítését, tálalását, felszolgálatát. Gyakorlatot szereztek a házimunkákban, így a varrásban, stoppolásban is. Ízlésük részben városi polgári-úri igények szerint alakult. A városban mindezt elfogadták, a faluba visszatérve részben megőrizték, de nem okozott nekik gondot a visszailleszkedés. A Budapestre, illetve városba került lányok egy része nem vágyott vissza falujába, többen férjhez mentek a fővárosban. Mások éppen ellenkezőleg éreztek és cselekedtek. A visszakerült lányok pedig hasznát vették megszerzett tudásuknak, értékük a cselédévek után nem csökkent, hanem az ismereteknek köszönhetően emelkedett.

Összegzés

A feudalizmus idején az 1723. évi LXVI. tc. a vármegyék hatáskörébe utalta a cselédek jogviszonyainak szabályozását. A vármegyék pedig rögzítették a szolgálat idejét, megszabták a bért, az egyéb járandóságokat. A cselédek jóformán csak gazdájukat választhatták meg.⁴ De ezeken kívül, számos vonatkozásban a kialakuló jogszokások szabályoztak. A XX. század elejére a meghozott törvények révén részletes szabályozásra került a cselédek jogviszonya. A törvényhozás figyelembe vette a korábbi rendelkezéseket és a már kialakult jogszokásokat is.⁵ Az újonnan megalkotott törvények egyrészt általános jellegük révén elősegítették az országosan egységes joggyakorlat kialakulását, a magas szintű szabályozottságot nyújtották, másrészt viszont kevésbé, csak a törvények keretei között adtak lehetőséget a népi jogszokások továbbélésére vagy újabbak kialakulására. De a szabályozni nem kívánt életviszonyok vagy a joghézagok miatt maradt bizonyos, igaz nem túl széles tér.

A cselédek foglalkoztatására vonatkozó jogszabályok tekintélyes része, mindaz, aminek alkalmazása a mindennapokban szükséges volt, a lényegét illetően ismertté vált az érintettek, a jogalanyok számára. A jogismeretet a cselédség alapvetően nem a törvényszövegekből, hanem a rajtuk alkalmazott gyakorlatból, továbbá a gazdák és a többi cseléd szóbeli közléséből szerezte. A jogismeret szintje a cselédségen belül is differenciálódott. A városi szolgáló valamivel jobban ismerte a jogi normákat, mint a falusi cseléd, nem is szólva a felnőtt, illetve a gyerek, vagy az értelmes és szerény képességű közötti különbségről.

A jogszabályok a gyakorlatban általában alkalmazásra kerültek, döntően a jogkövető magatartás valósult meg. A hatályosulás azonban néhány területen elmaradt, azaz törvényrontó szokások alakultak ki. Különösen feltűnő ez a gyerekmunka tekintetében, a szolgagyerekek, özögyerekek alkalmazása, kötelezettségeik teljesítése vonatkozásában. Hasonlóan törvényrontónak minősült a cselédkönyv nélküli alkalmazás gyakorlata. A jogszokások törvénytöltő jellege nyilvánult meg a szerződéskötéskor, az írásbeli-szóbeli forma kiválasztásában, a foglaló adása körül, a szerződés tartalmának meghatározásában. Az utóbbi körbe tartozott a szegődtetés ideje, a kötelezettség teljesítés módja és a bérezés összetevőinek, nagyságának rögzítése.

A szerződés tartalmában, illetve a cseléd személyes, gyakran patriarchális kapcsolatában a Káli-medence falvaiban bizonyos feudális vonások továbbélése is tetten érhető. A városi szolgálók viszont a polgárosodó élet hatásával, előnyeivel-hátrányaival találkozhattak. A jogszabályok városon merevebben alkalmazásra kerültek, mint a falvakban. A kismesek leszármazottainál történő alkalmazás egy-egy feudális vonás továbbélését is megmutatta, pl. a megszületésben. A feudális és a polgári így találkozott, esetenként ütközve egymással, hogy azután 1950 körül egy újabb társadalmi berendezkedés érkezzen, mely a cselédek és a gazda közti jogviszonyt megszüntette.

Gelencsér József

⁴ *Béli Gábor*: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog. Bp. – Pécs, 2000. 119.

⁵ *Béli* i. m. 324.

Selmeczi Kovács Attila köszöntése

A hetven esztendő – mint tudjuk – nem érdem, hanem – állapot. Most nem azért köszöntjük és ünnepljük dr. Selmeczi Kovács Attila egyetemi tanárt, a néprajztudomány doktorát, több tucat könyv, több száz tanulmány szerzőjét, kiállítások tucatjának rendezőjét, *folyóiratunk szerkesztőjét*, mert 2012. május 16-án betöltötte hetvenedik életévét. Hanem mert munkás életének teljesítményét értéknek tekintjük; kutató, oktató, szervező, szerkesztő munkáját követnivalónak tartjuk; őt magát, egyéniségét pedig baráti szeretetünkbe fogadtuk. De a kerek számú évforduló jó alkalom arra, hogy ezt mindannyiunk számára megfogalmazzuk és illő megbecsüléssel, barátsággal az ünnepelel tudomására hozzuk.

Számunkra, a honismeret munkásai számára természetesen nem egyforma súllyal esik latba Selmeczi Kovács Attila minden tulajdonsága. Hiszen egy olyan, zömmel amatőr helytörténészekből, néprajzgyűjtőkből, nyelvjáráskutatókból, szakkörvezetőkből és más lelkes gyűjtőkből álló mozgalom számára, mint amilyen a miénk, rendkívül fontos, hogy a szervezett tudománysegítő munkássága megvalósításához a „tudomány” részéről is meglegyen a nyitottság, a fogadókészség, a *segítés* elfogadása, a közös ügy felismeréséből származó együttműködésre való hajlam. Tudjuk, hogy a korábbi gyökerekkel is rendelkező, de intézményesített és szervezett formában csak az 1950-es évek elején kibontakozott önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalom, majd a belőle és általa létrejött honismereti mozgalom jelentőségét nem minden tudományos elme ismerte fel, s használta a szakma teljesítőképességének növelésére. De azok, akik – Morvay Péterhez hasonlóan – nemcsak tudományos, de *nemzeti feladatnak* is tekintik a hagyományos népelet megismerését és felkutatását, már akkor sem termettek minden bokorban. Ezért is becsülte meg és igyekezett szövetségre lépni a honismereti mozgalom minden olyan muzeológussal, néprajzkutatóval, nyelvészrel, akiben megsejtette ezt a fajta elkötelezettséget.

Ilyen fegyvertársi együttműködés jött létre már az 1960-as években a néprajzi és a honismereti mozgalom és Selmeczi Kovács Attila között. Mozgalmunk akkori vezetői fölismerték benne azt a fajta néprajzos szakembert, aki nemcsak szakmájából következően kutatja, de becsüli és félti is kutatása tárgyát – a magyar népet. Aki a közösség hagyományos értékeit, a néplelet részleteit nem pusztán társadalmi jelenségnek tekinti, de a magyar sors elemének, megmaradásunk zálogának, a nemzeti identitás fontos építőelemének. Aki megtartó értéket lát abban az életmódban, amikor – amint maga írja az „Elfeledett magyar mesterségek és népelet” című könyve előszavában – „*a hagyomány, a járt út követése volt az életszemlélet alapja, amit a szokások, a közösségi normák tartottak össze, s töltötték be a társadalmi kontroll szerepét*”. Szinte természetesnek kell tartanunk tehát, hogy Selmeczi Kovács Attila sorsa a néprajztudomány kutatása és a muzeológia művelése mellett azon a – korántsem keskeny – ösvényen is eltökélten haladt, amely mentén a *népelet, a nemzeti jelképek, a néprajzi ismeretterjesztés és a honismeret* sorakoznak, mint a közös irányba haladó út jelzőtáblái. Ezért lett 1993 óta tagja a Honismeret szerkesztő bizottságának, ezért választották 1995-ben a Honismereti Szövetség elnökhelyettesévé és ezért kapta meg 2005-ben szövetségünk Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékplakettjét.

Korántsem befejezett életműve bibliográfiáját lapozgatva kiderül, hogy bár „többyszólamú” muzeológussal, kutatóval és oktatóval van dolgunk, Attila nem aprózta el magát munkás élete során. Nem „egy ügyű” szakember ugyan, de a néhány, kezdetektől felvállalt témakörben – mint a *hagyományos építészet, a malmok és a molnárak világa, az olajnövények termesztése és feldolgozása, a földművelés eszközeinek és tárgyainak kultúrája* – a lehetőség szerinti teljességre törekedett. Emellett foglalkozott tudománytörténettel (Györffy István, Reguly Antal, Sebestyén Gyula, Xántus János), továbbá számos nagyszabású állandó és időszakos kiállítás szervezésével és rendezésével bizonyította, hogy a kutatás mellett a tudomány népszerűsítő bemutatását is fontosnak tartja. Emellett vastkos tanulmánykötetek és évtizedeken keresztül megjelenő periodikák – Néprajzi Hírek, Néprajzi Értesítő, Series Historica Ethnographiae, Magyar Népművészet, Magyar Múzeumok, Honismeret – világszerítőként a talán legtöbb „áldozatot” igénylő és a legkevesebb „dicsőséget” ígérő szerkesztői munkát is vállalta.

Selmeczi Kovács Attila Dunántúli gyökerű családját 1950-ben Székesfehérvárról Gyöngyösre szolgáltatta a köztisztviselői szolgálat, így a Palócföld egyik fővárosának számító Gyöngyös lett „felnevelő

hazája”. A Vak Bottyán nevét viselő gimnáziumban a honismereti mozgalom számára sem ismeretlen Fülöp Lajos tanár úr által szervezett nyelvjáráskutató és néprajzi szakkörben csirázott érdeklődése a magyar művelődést iránt. Mint minden „valamirevaló” néprajzkutató, diákként ő is a Néprajzi Múzeum önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalmának keretében készített pályamunkákkal kezdte szakmai karrierjét. Innen aztán Debrecenbe vezetett az útja, ahol 1967-ben magyar szakos középiskolai tanári és etnográfus oklevelet kapott. Ma is élete kivételes szerencséjének tartja, hogy szakmai pályája kezdő éveit „a néprajztudomány két kiemelkedő személyisége” mellett tölthette: 1967 és 1976 között a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban Balassa Iván, 1976–1979 között pedig a debreceni egyetem Néprajzi Tanszéke mellett működő akadémiai kutatóhelyen, Gunda Béla munkatársaként dolgozhatott. Mindkettőjüknél a szűk szakmai horizonton túltekintő, elméletek gyártása helyett a valóságot kutató, népben-nemzetben gondolkodó tudós példáját láthatta.

Az első lépcsők után egyre magasabb szinteken szolgálhatta a néprajztudomány, de talán mondhatjuk: a magyarságtudomány különböző területeit. 1979-től MTA Néprajzi Kutatócsoportjának főmunkatársa, majd osztályvezetője, 1986-tól 1998-ig pedig a Néprajzi Múzeum főigazgató-helyettese. Ez utóbbi posztján sokat tett azért, hogy az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalom és a pályázati rendszer kellő megbecsülést kapjon a múzeum falai között. Hogy aztán 1976 óta a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen, a Pécsi Egyetemen, az ELTE Tanárképző Főiskoláján, s 2010-től immár professzorként a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékén hány és hány száz diákkal ismertette és szerettette, vagy legalábbis kedveltette meg a néprajzot, mint tudományt, s a népéletben rejlő tanulságokat, tapasztalatokat, törvényszerűségeket – azt talán ő maga sem tudja. Közben arra is volt ideje és ambíciója, hogy a népi építkezés és gazdálkodás témában készített dolgozatával *bölcsészdoktori*, az olajnövényekről írt disszertációjával *kandidátusi*, a kárpát-medencei kézimalmokról szóló monográfiájával pedig a *néprajztudomány akadémiai doktora* címet nyerjen.

Vajon sikeres életúnak tekinthető-e Selmeczi Kovács Attila életpályája? Szakmai pályafutásáról valamelyik önéletrírásában azt írja, hogy az „*kivülről nézve és utólag tekintve egyenes ívű karriernek tűnik, mely kellő sokrétűséggel is rendelkezik*”. Pedig hát nem volt ez a pálya olyan egyenes ívű, még „*kivülről nézve*” sem. Magáról tudom, hogy milyen érzés, ha az ember – valamilyen ok miatt – nem azon az egyetemen kezdheti felsőfokú tanulmányait, amire a középiskola évei során készült, még ha utóbb meg is találja helyét, feladatait és örökét. Márpedig tudnunk kell, hogy Attila első ízben az ELTE régészet és történelem szakára jelentkezett, és csak egy éves – bár szívesen vállalt, de – „*kényszer*” munka után sikerült bejutnia a debreceni egyetem történelem szakára, amit aztán fél év múlva néprajzra cserélt. Az pedig, hogy nem akadt ebben az országban önálló néprajzi tanszék számára, s több mint tízesztendő főigazgató-helyettesesség során nem kerülhetett a Néprajzi Múzeum főigazgatói székébe, ahol a nemzeti intézmény javára kamatozhatta volna szakmai és szervezői képességét, az mindenképpen kudarcot jelent, de nem Selmeczi Kovács Attiláét, hanem a hazai tudományos közélet, a magyar néprajztudomány veszteségét.

Az elmondottak után nem tudom, hogy nemzetet szolgáló munkássága során, saját értékrendje szerint milyen súlyt jelent számára a Honismeret folyóirat szerkesztői munkaköre? Abban azonban biztos vagyok: a honismereti közösség és az egész mozgalom számára igen nagy nyereség, hogy személyében tudományos tekintéllyel rendelkező, nemzeti érzésében elkötelezett és kellő esztétikai érzékkel is megáldott ember került folyóiratunk élére. Számomra pedig nagy, lelkiismeretkönyvitő megnyugvást jelent, hogy Attila minden tekintetben rátértem kezében tudhatom az általam – talán megbocsájtható okokból – letett kardot és vakolókanalat.

Sokszor eltűnődöm azon a jelenségen, amikor némely tudós ember korosodva egyre elvontabban, bonyolultabban fogalmaz, mindinkább idegen nyelven megfogalmazott *terminus technicus*okkal igyekszik elszigetelni magát és bizonyítani a tudományosságát. De azt hiszem az igaziak, akik nem maguknak szerezték és őrzik a tudásukat, azok ahogy öszülnek – vagy éppen kopaszodnak –, annál inkább törekszenek a közérthetőségre, tudásuk átadásának hatékonyságára. Amikor már bennük is mindinkább letisztulnak a gondolatok, amikor olyanokat írnak, mint Selye János *Az álomtól a felfedezésig*, vagy Konrad Lorenz *Salamon király gyűrűje...*, vagy mint Selmeczi Kovács Attila szépséges, sok ismeretet nyújtó *Elfeledett magyar mesterségek és népélet* című könyve. Amikor az válik a tudós számára a legfontosabbá, hogy minél több emberhez eljuttassa a megszerzett tudományt s a felismert igazságokat. Ebben segítheti – közvetve és közvetlenül – a Honismeret folyóirat a hetvenen túllépő Selmeczi Kovács Attilát; akinek a Honismeret szerkesztőbizottsága, a Honismereti Szövetség elnöksége s az egész honismereti mozgalom és a magam nevében további békés, boldog – unokás – évtizedeket, tőretlen és arányos munkakedvet, továbbá jó egészséget kíván csontropogtató baráti öleléssel

Halász Péter

A Heves Megyei Honismereti Egyesület

Egyesületünk megalakulása előtt Heves megyében igen élénk és tartalmas honismereti munka folyt. Az 1980-as években 39 honismereti szakkör 765 taggal működött, ezeknek 75 %-a általános iskolákban. A szakkörvezetők képzését a Pedagógus Továbbképzési Kabinet vette programjába, ennek szervezését a Művelődési Központ vállalta, a megyei múzeumi szervezet az elkészült honismereti dolgozatok publikálásában közreműködött, a Honismereti Bizottság pedig a módszertani füzet megjelenését szorgalmazta. Így jelent meg 1982-ben a *Hevesi Honismeret 1. száma*, melyben olyan cikkeket jelentettünk meg, amelyek szakmai segítséget nyújtottak az iskolákban összegyűjtött muzeális tárgyak rendezéséhez, nyilvántartásához és gondozásához, útmutatást adtak az általános és középiskolák honismereti, helytörténeti munkájához, a névadó kutatáshoz és a krónikairói tevékenységhez, valamint módszertani és gyakorlati tanácsokkal segítették a honismereti-helytörténeti szakkörök vezetőinek munkáját. Munkánk része volt a természettudományi gyűjtés és ilyen gyűjtemények létrehozása, a természetvédelem, a gyermekjátékok néprajzi gyűjtésének módszertani segítése. Honismereti napokat tartottunk, ahol találkozhattak a szakkörvezetők egymással és kicserélhették tapasztalataikat. Emlékezetes honismereti táborokat szerveztünk általános iskolásoknak, nemcsak saját megyénk tanulóinak, élénk és éveken át tartó cserekapcsolatunk volt a Zala megyeiekkel, ahol a Heves megyei gyerekek ismerkedhettek Zala megye néprajzával és az ottani honismereti közösségekkel.

Ebben az állapotban értek bennünket az 1989-90-ben bekövetkezett társadalmi és gazdasági változások. A honismeret munkásainak új szerveződési formát kellett találniuk, mert megváltoztak a megyei honismereti munka feltételei és keretei is. Kerestük az új szervezeti formát, a megváltozott működési körülményekből adódó lehetőségeket és tennivalókat. 1990. május 17-én Egerben tartottuk a *Heves Megyei Honismereti Egyesület* alakuló ülését, mely egyesületet még ez év június 29-én jegyezték be a Heves Megyei Cégbíróságon. Mint az országban számos megyei egyesület, 1990 júliusában mi is ott voltunk Budapesten a Honismereti Szövetség alakuló ülésén, s mi is a Népfrontban elkezdett hagyományokra és az ott végzett honismereti munkára alapozva, a Honismereti Szövetség tagszervezeteként kezdtük meg tevékenységünket. Az egyesület „régí-új” alapító tagjai már évtizedek óta a honismereti mozgalom elkötelezett és tapasztalt munkatársai voltak, így a munka folyamatosága biztosítva volt.

Első választott elnökünk *dr. Csiffáry Gergely* levéltáros (1990–2006) volt, aki már az 1970-es évek óta tudományos igényességgel foglalkozott a honismerettel, illetve szerkesztette a Hevesi Honismeret c. folyóiratot. Alapító tagjaink között találjuk *Somfai Tiborné* történelem szakos tanárnőt, aki már az 1950-es évek óta sok éven át népművészeti, helytörténeti és honismereti szakkörök vezetője; *dr. Schwalm Edit* etnográfus, aki a népművészet, a hagyományörzés és hagyományápolás elkötelezettje; *Murányi János* történelem szakos tanár, aki megyei szakfelügyelőként és szakkörvezetőként tevékenykedett és segítette az egyesület munkáját; *dr. Misóczky Lajos* főiskolai tanár, aki a magyar pedagógusképzésben elsők között vezette be speciális kollégium keretében a honismeret tantárgy tanítását; *Molnár Lajost*, aki a „Forrás” Gyermek Szabadidőközpont vezetőjeként biztosított otthont az egyesületnek; és *Hajdú Jánosné*, aki magyar-történelem szakos tanárként már a 70-es évek végétől dolgozott a Honismereti Bizottság titkáráként.

Alapszabályunkban megfogalmaztuk, hogy az egyesület tevékenysége elsősorban a megye területén működő kisközösségek, honismereti szakkörök, helytörténeti, üzemtörténeti, krónikairó, néprajzi, nyelvjárási, tárgy- és adatgyűjtő helytörténészek, továbbá társadalmi és népművészeti hagyományokat fenntartó közösségek, hagyományörző csoportok munkájának összehangolását, módszertani munkáját hivatott segíteni. A honismereti, hagyományörző, népművészeti közösségek és azok vezetői számára rendezvényeket, továbbképzéseket, általános- és középiskolásoknak vetélkedőket, tanácskozásokat és honismereti táborokat szerveztünk, vagyis egyesületünk tevékenységének gerincét – folytatva a korábban megkezdett évtizedes munkát –, továbbra is az iskolai és intézményi honismereti közösségek munkájának támogatása jelentette. Feladataink között tartjuk számon a helyi kiválóságok életének felkutatását, a történelmünk kiemelkedő személyiségeinek és eseményeinek szentelt emlékművek, emlékparkok, szobrok, temetők gondozását és ezek létesítését, a különféle honismereti, hagyományörző szakkörök, együttesek, tárgyalgató népművészeti munkájának megismertetését, bemutatását, az etnikai csoportok, nemzetiségek hagyományainak fennmaradását és önmegvalósítását, valamint a határainkon túl élő magyarok és a szomszéd népek életének megismerését és a velük való kapcsolatok tartását.

Ezek mellett fontos célként jelöltük meg a honismereti mozgalom tudománysegítő jellegének, hitelességének megőrzését, javítását. Mindezek elérése és megvalósítása érdekében igyekeztünk jó és folyamatos munkakapcsolatot fenntartani a közgyűjteményekkel, művelődési, oktatási, egyházi és nemzeti intézményekkel, illetve az itt dolgozó kutatókkal és a honismereti mozgalmat támogató vezetőikkel és munkatársakkal.

Egyesületünk tagjai díjazás nélkül, önkéntes alapon tevékenykednek. Sokat köszönhetünk az egri „Forrás” Gyermek Szabadidő Központnak, hiszen tevékenységünk és működésünk anyagi alapjait, rendezvényeink számára a helyiségeket megalakulásunk óta folyamatosan biztosította és lehetővé tette. További szakmai támogatást és a helyi intézményi kapcsolatokat a Heves Megyei Népművészeti Egyesület, valamint az Eger Vára Barátainak Köre kollektív tagsága jelentette. A működéshez anyagi támogatást kezdetben a Honismereti Szövetség is tudott nyújtani, később már csak pályázatokon nyert összegekből és a helyi önkormányzatok céltámogatásából kellett fenntartani magunkat. El kell mondanunk azonban azt is, hogy a későbbiekben a pénzügyi támogatások esetlegessége sok gondot okozott a működésünk folyamatosságában és egyenletességében. Mindezek ellenére, még, ha szerényen is, de megteremtettük működésünk feltételeit.

Iskolai csapataink az elmúlt évek alatt folyamatosan részt vettek a Honismereti Szövetség által szervezett történelmi és művelődéstörténeti vetélkedőkön. Elsőként 1996-ban a „Mitosz és történelem”, 1997-ben a „Márciusi ifjak”, 1999-ben a „Felkelt a napunk”, 2001-ben „A tudás forrását”, valamint 2004-ben a „Hős Rákóczi népe” országos honismereti vetélkedőkön. A résztvevő diákjaink teljesítménye igazolta törekvésünket, amennyiben a nemzet történelmének, kultúrájának, gazdasági és társadalmi életének alaposabb ismeretével erősödött a fiatalok lokálpatriotizmusa és nemzettudata. 2007-ben a XII. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémia résztvevőit láttuk vendégül Egerben, és szerveztünk tartalmas és érdekes háromnapos programot a résztvevő hazai és határon túli középiskolás diákok számára. 2009-ben „A reneszánsz éve Magyarországon” témában szerveztünk történelmi vetélkedőt a megye középiskolásainak, majd a „Családom története a két világháború között” vetélkedőre került sor.

A Honismereti Napok megrendezésére először 1999-ben egy népművészeti és tájkonferencia keretében Gyöngyöspátnán került sor. Ennek előadásait a helyi közösségekkel és a megyei múzeumi szervezettel közösen kiadványban jelentettük meg. 2000-ben Rózsaszentmártonban „A mátraaljai szépbányák bölcsője” címmel rendeztük a Honismeret Napi tanácskozást. 2003-ban Egerben a „Forrás” Gyermek Szabadidő Központban működő népművészeti szakkör tartott bemutató foglalkozást. 2004-ben Bélapátfalván a kosárfonók, fafaragók, tojásfestők és hímzők tartottak kézműves bemutatót. A konferencián előadások hangzottak el a bélapátfalvai cementgyártásról, a keményserépj gyártás és a település történetéről, a látogatókat pedig a népviseletbe öltözött helyi asszonykórus szórakoztatta.

Jelentősebb kiadványaink közül meg kell említenünk, hogy sikerült folytatnunk módszertani kiadványunk megjelentetését, a *Hevesi Honismert* c. folyóiratot, s komoly fegyvertényként tartjuk számon, hogy anyagi nehézségeink ellenére az évek folyamán sikerült megjelentetni további hat számot. 2010-ben pedig bemutattuk „A honismereti mozgalom ötven éve Heves megyében” című kiadványunkat.

Részben a megyébe, részben a megye és az országhatárain túlra is ellátogatunk. 2010-ben a Dobó Katica Nyugdíjas Szervezettel közös szervezésben 20 gyermek 5 felnőtt kíséretében utazott Sepsiszentgyörgyre honismereti táborba, ahol kézműves játékok készítésével, tánctanulással és vetélkedőkkel töltöttük a napokat, Benedek Elek és Tamási Áron emlékeket kerestük. Még ezen a nyáron „Palócjöldi barangolások” címmel Mikszáth Kálmán emlékére szerveztünk tábor, valamint kirándulásokat nyáron Fertőd–Nagyecsk–Kőszeg–Sopron, ősszel Dobóruszka–Borsi, majd Szentkút és Hasznos, illetve Bártfa és Kassa útvonalakra. Ezen az őszön megemlékezünk Erkel Ferencről, Radnóti Miklósról, karácsonykor pedig Luca-napi és betlehemes népszokásokat mutattunk be.

A 2011. év eseményeiből említésre méltó volt a 19. Kistérségi Hagyományörző Egységek Fesztiválja, a „Kastélyok és kúriák” vetélkedő, melynek nyertesei részt vettek a szekszárdi Országos Ifjúsági Akadémián. Fontos és jelentős esemény volt számunkra ebben az évben, hogy a nagykőrösi Országos Honismereti Akadémián előadtunk, illetve vállalkoztunk a következő, vagyis a negyvenedik Akadémia megrendezésére Egerben. Szeretnénk, ha e nagy hagyományokkal rendelkező esemény is olyan felejthetetlen lenne a résztvevők számára, mint az ezt megelőzőek voltak.

Összegezve: egyesületünk a civil szférában a honismeret ügyéért – szerény lehetőségeink szerint – megtett és a jövőben is megtesz mindent, amit anyagi lehetőségeink és személyes tehetségünk megened. A honismeret önkéntes munkásaiként ismeretterjesztő tevékenységünk során nemes megszállottsággal, elhivatottsággal tartjuk életben a nemzettudatot és a hon szeretetét. A honismereti szakkörökben, helyi közösségekben, rendezvényeken, vetélkedőkön, táborokban közreműködő egyesületi tagjaink elkötelezetten, magas szintű szakmai tudással dolgoznak azért, hogy a még fellelhető nemzeti hagyományokat, értékeket megtartsuk és megőrizzük a jövő nemzedékeinek. Reméljük, hogy munkánk során az elvetett „honismeret-magocskák” termő talajra hullnak és lesznek követőink, akik tovább folytatják az általunk elkezdett munkát a honismeret, a haza megismerése és szeretete érdekében. Reméljük, hogy érzik és megértik ezen a sorok jelentését, melyet Bálint György újságíró 1937-ben így fogalmazott meg: „Csendesén, de erősen érezzük, hogy tartozunk valahová. Egy fizikai és egy szellemi táj-

hoz, amely elidegeníthetetlenül a mienk. Néhány mező vagy domboldal, amit talán csak a vonat ablakából láttunk; egy-két kép, szobor és regény, egy budapesti utcaszöglet; néhány Vörösmarty- vagy Ady-strófa; egy-egy nagyon régi népdal a legújabb gyűjtésekből; színehagyott ruhájú, csendes parasztok és félmeztelen külvárosi gyerekek, kiket szavak nélkül is megértünk; az alanyi és tárgyias ragozás, a hangrendi illeszkedés és az ikes igék, amelyeket a külföldi oly nehezen tanul meg – nagyjából ez az, amit sohasem lehet elvenni tőlünk, amitől nem tudunk és nem is akarunk megszabadulni, és amit a legtöbbször meghamisított és leggyakrabban félrehangsúlyozott szóval szoktak jelölni: haza.”

Hajdú Jánosné

A jól elrendezett múlt igényével

A Honismeret Napja negyedszer

„Egy korszak attól lesz múlt, hogy megírják... Mert a rosszul elrendezett múlt föltámad, visszajár, állandóan zavarja az embereket. A megíratlan idő meg egyszerűen el sem megy.” Mennyi küszködés, kényszer, elhallgatás és halogatás tapasztalatai birkóznak az igazsággal, az igazságért Illyés Gyula figyelmeztetésében! Hányféle indulatot szülhet a magunkba zárás, a kimondatlanság – el is értéktelenedett már a divatos szakzsargon: a kibeszélés.

Bél Mátyás születésnapján négy éve egy híd pilléreit építjük. A híd egyik partján egy szétvert, történelmi és erkölcsi romjaiban heverő XVIII. századi országot járt végig egy nagyon elszánt, nagyon tudatos lokálpatrióta, aki képes volt a legnagyobb csodára (ezt is tönkrecsépelte pedig az idő): korra, nemre, vallásra való tekintet nélkül emblematikus alakjává vált a hazakutatásnak – szűkebb és tágabb értelemben egyaránt. Ehhez a pillérhez épülnek a túlsó partok felé a mai utódok (honismerők, helytörténészek, profi és autodidakta kutatók, tanárok, levéltárosok és könyvtárosok, művelődéskutatók és játszóház-szervezők) folyómederben kapaszkodó hidpillérei. Bármit építenek, közben folyton ásnak, iszapot kotornak, alapoznak és töredékeiben is konzerválnak – ahogyan építeni mindig szükséges.

A metafora így válik sorozattá, allegorikus teljességgé – még ha befejezhetetlen is ez a múltkutatás. Befejezhetetlen, mert időben mindig minden múlttá változik, de még inkább Illyés gondolatmenete szerint: amit a torzító, a takargató jelen, az átigazgató múlt összekuszál, azt mindig újra ki kell bontani, tényleg mindig újra kell szembesülni, hogy közelebb kerüljünk a megíratlan idő megértéséhez. József Attila-i kívánságunk is eszünkbe juthat erről a szándékról: „Az igazat mondd, ne csak a valódit.” Akik pedig elmélyült kutatásba kezdünk, abszolút igazságot mondani aligha merünk, hiszen sokfelől és sokféle értékrend szerint közelítünk az idő kutatóárkaihoz. A tévedésnek, a hazugságnak, az érdekek azonban nincs helye, mert „visszajár és támad”.

A születésnap körüli időben pedig megyei egyesületeink számos helyen és módon emlékeztek ismét a nagy elődre is, múltunk feltárt legújabb értékeire is. Március 24-én sem történt ez másként a meghirdetett helytörténeti felolvasó ülésen a Magyar Nemzeti Múzeumban. De a szervezők megfontolt szándéka szerint történt: „Ezen a rendezvényen a »Honismeret Napja« alkalmából a közelmúltban – Pest megyében, Budapesten, más megyékben és a határainkon túl – megjelent vagy készülöben lévő helytörténeti munkák, vagy a helytörténetben végzett tevékenységek bemutatásával kívánunk megemlékezni és tisztelegni Bél Mátyás emléke és Magyarország helytörténet-kutatásában végzett örökérvényű munkássága előtt.”

Ebben a szellemben töltötték meg a múzeum Apponyi-termet a fővárostól Ipolyságig (határtalanul magyar) előadók, érdeklődők. Az egészséges elkötelezettség tabutémáknak képes tágitani a határait, értékrombolásoknak állhatja útját, lappangó részleteket tehet közkinccsé, érdemi rangra emelhet szájhagyományokat, országos érdeklődést kelthet provinciálisnak hitt események iránt. Számvetések ezek az írárok, partra vetett tárgyi emlékek, fellapozott dokumentumok – de számvetés az is, hogyan bánunk az utódaink múlt iránti érzékenységgel, amikor nem lesöpörjük, hanem levéltárakba „talicskázunk” a padlások családörténeti törmelékeit, vagy éppen játszóházak megrendítő drámajátékává varázsoljuk a sorsunkat meghatározó tegnapiakat. Mindezekre (is) kitűnő példákkal szolgált ez a hatóság együttlét a nélkülözhetetlen kellékekkel: a hozzászólások kérdéseivel és felismeréseinek tolmácsolásával, az egymásra figyelő viták korrektségével, s a minden merevséget feloldó humorral, (ön)jiróniával, a szünetekben kötetett barátságokkal, címváltásokkal, kiadványcserékkel.

Bél Mátyás maga volt a központi hídelem múlt és jelen, de nemzedékek és nemzetiségek, többség és kisebbség között egyaránt. Érdeme ez a rendező, válogató és szerkesztő Pest Megyei Érdy János Honismereti Egyesület (Halminé dr. Bartó Anna), a Budapesti Honismereti Társaság (Gábrriel Tibor) és az Országos Honismereti Szövetség (Debreczeni-Droppán Béla és Bartha Éva) példamutató összefogásának. Méltó volt a helyszín, ahol egy kitért ajtó túloldaláról maga Széchényi Ferenc múzeumalapító tekinthetett és hallgathatott bele az utókor nemes szándékaiba az ő magyarságra nevelő könyvtárszobájából.

Higgyünk benne, hogy soha semmi sem véletlen!

Kovács Lajos

A HELYTÖRTÉNETI FELOLVASÓ ÜLÉS PROGRAMJA

- A Honismeret Napja alkalmából köszöntőt mond
Debreczeni-Droppán Béla, a Honismereti Szövetség elnöke
Kossuth Lajos, a díszpolgár
Gavlik István a Kossuth Szövetség örökös tiszteletbeli elnöke (Budapest)
Teleki búcsúztatása a Magyar Nemzeti Múzeumban
Debreczeni-Droppán Béla történész-levéltáros (Budapest)
A költő és a város – Petőfi Kunszentmiklóson
Balogh Mihály könyvtáros-helytörténetkutató (Bács-Kiskun megye)
Fiam, mozit fogunk csinálni
Skaper Brigitta muzeológus (Budapest)

SZÜNET

- A Népi Művészetek Háza Budán (1949)
Gábrriel Tibor történész (Budapest)
Ipolság története
Danis Ferenc tanár, helytörténész (Ipolság, Szlovákia)
Emberek az üvegharang cserepein
Dr. Márton István orvos, helytörténész (Ipolság, Szlovákia)
A himlőoltás kezdete Hont megyében a XIX. sz. első évtizedében
Dr. Kiss László orvos, helytörténész (Ipolság, Szlovákia)
Képes levelezőlapok a helytörténetkutatásban
Kovács András mérnök, képeslevelezőlap gyűjtő (Pest megye)

EBÉDSZÜNET

- Honismeret Csongrád megyében 1969–2011.
Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna tanár (Csongrád megye)
Zsidó emlékek Kiskunlacházán
Dr. Diamant János fogorvos, helytörténetkutató (Pest megye)
Emberi sorsok dokumentumai közlevéltárakban
Horváth J. András főlevéltáros (Budapest)
Zsámok iskolájának 300 éve
Dr. Tóth József nyugalmazott tanár, helytörténetkutató (Budapest)
Sátoraljújhely története
Dr. Csorba Csaba történész-levéltáros (Pest megye)

SZÜNET

- „Jövevények és vándorok vagyunk...” – Emlékirások
Kovács Lajos író-helytörténetkutató (Komárom-Esztergom megye)
Egy topmenedzser Újpestről – Aschner Lipót
Rojkó Annamária lapszerkesztő (Budapest)
Helytörténeti gyűjtemény és múzeumpedagógia
Heilau Zsuzsanna helytörténeti gyűjtemény-vezető (Budapest)
Egyenlő jog a hősi halálra (1914–1918)
Dr. Róbert Péter nyugalmazott tanár, helytörténetkutató (Budapest)

A pesti Fűvészkertről

Száz éve is volt olyan lap, a „Háztartás”, amelynek szerzője, Kardos Árpád úgy látta, hogy a „legjobb budapesti ember nem is tudja”, hogy a fővárosnak „a kopottas falak mögött” „milyen kincse ez a gyönyörű parkszerű kert”, pedig a Fűvészkert, mai nevén az *Eötvös Loránd Tudományegyetem Botanikus Kertje* a XIX. század közepén lezajlott utolsó költözése óta a mai helyén áll. A még 1635-ben Pázmány Péter esztergomi érsek által Nagyszombatban alapított egyetemen 1769-ben létesítettek orvosi kertet és ez elodázhatatlanná tette a botanikus kert szervezését. Erre 1771-ben került sor a Lajtán túl született Winterl Jakab József vegytan- és botanikaprofesszor, későbbi egyetemi rektor vezetésével, aki a kert tulajdonában lévő magvak katalógusának megjelentetésére is vállalkozott. Az egyetem 1777-es költözésével a kert új helye is Buda, még hozzá a Krisztina tér környéke lett, majd rövidesen, már 1784-től a mai Ferenciek terénél, a ferences rendház korábbi kertjében található, innen 1809-ben a mai Trefort-kert helyére került át, míg nem 1847-ben döntött az egyetem a Fűvészkert mai helyének, az akkor Festetics-birtoknak a megvásárlásáról. Még az első világháborút megelőző években a kert területe egyharmadára zsugorodott, bár ennek oka az újonnan felépítésre kerülő klinikai épületek helyigénye volt. (Molnár Ferenc: A Pál utcai fiúk című regényében a Nemessek Ernő számára végzetessé váló megfűrésztés azon az elveszett területen történt meg.)

Az intézmény számos neves vezetője közül említjük meg Kitaibel Pált, aki haláláig, 1817-ig állt a botanikus kert élén. Ő közel 150, a Kárpát-medencében honos növényfaj tudományos leírója, emellett a hazai gyógyforrások tudós elemzője, a földrengés tan művelője, a tellúrérc egyik felfedezője is. A budai születésű Linzbauer Ferenc Xaver vezetősége alatt, 1864-65-ben épült fel romantikus stílusban a háromrészes s az ő megfogalmazása (ld. *A magyar királyi pesti egyetem növénykertének jelen állapota* című kétnyelvű kiadványt 1866-ból) szerint „33 öl hosszú és pompás nyolcszögével (Octogon) meglepő új üvegház”, amely a földi paradicsom egyik ékessége napjainkban is. Belsejében trópusi és szubtrópusi vegetáció lel otthonra, az emléktáblák a kert két későbbi munkásának állítanak emléket: Kaposvári Ferenc főkertésznek, aki 1925 és 1985, valamint Schneider József főfelügyelőnek, aki 1911 és 1961 között dolgozott ott. Az épület mai – e sorok befejezésekor frissen renovált – formájához hozzájárult az 1960-as évek közepén Kotsis Iván vezette felújítás, akinek szavai szerint „a hátsó tömör hosszfalat úgy szőlőn teljes magasságában sűrű ablakállásokkal megnyitottuk, és a szárnyak, tömör síkmennyezete helyére üvegezett, vasszerkezetű nyeregtetőket építettünk. Hogy az utóbbiakat a középső kupolás térhez szervesen csatlakoztathassuk, ennek körítőfalait attikaszerű felépítménnyel megemeltük az oldalszárnyak nyeregtetőinek gerincmagasságáig, és innen indítottuk a nyolcszögletes gúlaszerű üvegezett kupolát” (ld.: *Magyar Építőművészet* 1969/6).

A pálmaház eredetijét – Priszter Szaniszló későbbi neves igazgató két, *A budapesti egyetemi botanikus kert 1771–1971* c. bicentenáriumi (53. p.) és *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Karának története 1635–1985* c. (27. p.) könyvének említése szerint – Diescher József (1811–1874) alkotta meg. Ha ez helytálló, akkor az utóbbit és a Rákosi Mátyás által leromboltatott városligeti Regnum Marianum templom tervezőjét, Kotsis Ivánt eggyel több épület fűzi össze, ugyanis Kotsis az Akadémia székházának helyreállítását vezette a második világháborús pusztulás után (Diescher az építésnél volt kivetelező). Az is érdekes, hogy a felújító építész aradi középiskolai éve alatt a Diescher tervezte épületet látogatta. (Tanulmányai helyszíne, az állami főreáliskola a királyi főgimnáziummal egy épületben kapott helyet. Azon falak között született Kuncz Aladár író 1885 szilveszterén. Ma is oktatási intézmény, Moise Nicoară nevét viseli).

Bármily tetszetős a pálmaház épülete, nem a legrégebbi a kertben, ugyanis már a XVIII. században Szelezky bárónak (vö.: Tóth Ágnes cikkével a *Szalon* 2005/6. számában) udvarháza állt kissé arrébb, amelyet a Festetics család részére 1803 táján valószínűleg Pollack Mihály tervei szerint alakítottak át. Ma a főépületnek ad otthont, stílusa korai klasszicista stílus, mészközlépcsőjében csiga lenyomata őrződött meg, és ugyanitt az oszlopos erkély alatt helyezték el a ritkaságszámba menő megköväsodott ősrégi fenyőmaradványt Ipolytarnócról. Az épületben tartóztatták le Bajcsy-Zsilinszky Endrét 1944 novemberében.

A területen található emlékművek közül egy oszlop az 1807-ben megjelent Magyar fűvészkönyv szerzőire, Diószegi Sámuelre és Fazekas Mihályra emlékeztet. A már idézett Linzbauer a kert céljait a szaktudományos kutatásban, a ritka és sajátos hazai növények kiküldésében, a magcserében, a gyakorlati életben való hasznosságban jelölte meg, tudva, hogy az orvos vagy gyógyszerész esetében szükséges, hogy élőként tanulmányozhassa a növényeket, s fontosnak tartva azt, hogy minél több növény egybegyűjtve megtalálható legyen itt azért is, hogy a tanuló „az ezereféle alakoknak csodálatos összefüggé-

sét felfogni képes legyen”. Beszámol arról, hogy a magcsere-vállalkozásban az ő idejében a mindent felajánló prágai egyetemi kert mellett részt vett a magyaróvári gazdasági tanintézet, valamint a würzburgi és a lembergi (Lviv, Lwów) egyetemi botanikus kert is. Tapasztalatból írja persze, hogy „Egy részről már maga a növényházak építése tetemes költséget kíván, pedig, hol vannak még a soha meg nem szűnő kiadások: azok czélszerű fentartására és lakóiknak ápolására; más részről a szabadban tenyésző növények számára a külső kertet is folyvást kell művelni.” Sokat segítettek a pénzbeli vagy növényadományok, többek között az uralkodócsalád, Scitovszky János esztergomi érsek, a váci püspök, a zirci apát, a budai irgalmasok rendháza, a bécsi, prágai, padovai, innsbrucki fűvészkert-igazgatók, Károlyi György (az MTA egyik alapítója) adományai. Ezek megóvását is jelentette a növények megfelelő tartására épített új üvegház, hogy ne csupán azok maradjanak meg, amelyek a „szabadban tenyésznek” vagy legalábbis „kitartanak”. Mint írja: „Lankadhatatlan buzgalom, soha meg nem szűnő gondosság, további adományok, és mindenekfölött víz, a sikernek főfeltételei.”

A gyógyszerészképzést, természetvédelmi oktatást, fajmentést szolgálja a kert ma is, amelynek a gyógynövények mellett a fűszer- és ipari növényekre is van gondja és hazai védett növényeket, magyar nemesítésű rózsafajtákat őriz amellelt, hogy szép és látogatható

Emlékoszlop Diószegi és Fazekas tiszteletére

A Viktória-ház

(kert)építészeti alkotás, amely 1960 óta – akkori vezetője, Soó Rezső erőfeszítései nyomán – természetvédelmi terület. Itt megél a magyar kökörcsin, a Teleki-virág, a magyar kikerics, a Kitaibel-mályva. Bár a tudomány több százezer virágosnövény-fajt ismer, ezekből az emberiség mindössze 3–4 ezret hasznosított ezidáig. Az itt óvott hétezer növényfaj és fajta között megtalálható volt a pálmaházak kinövő és megcsérülő királypálma a maga 22 méteres magasságával, meg lehet tekinteni a neves botanikus, Borhidi Attila (1932–) nevét viselő kubai ezüstpálmát, a banánt, kávé, kakaó, kókuszpálmát, gránátalmát, babért, kálát, filodendront, pálmaliliomot (más néven jukkát). Kínai páfrányfenyő – ginkgo biloba – a fűvészkert legöregebb, kétszáz éves fája, a faj leveléből szakemberek értágító, keringést segítő gyógyteát készítenek. Megtalálható itt a hosszú életű libanoni cédrus és a fagy- és szárazságtűrő Leyland ciprus. Megtekinthető a szecsuáni mamutfenyő, amelyet sokáig kihaltak hittek, mivel az 1940-es évekig csak kövületei voltak ismertek. Láthatni pünkösdirózsákat, nősziromot (iriszt), liliomfát (magnóliát), bambusznövényből összeálló élő falat és magyalt is.

Az 1893-ban, Jurányi Lajos igazgató és főkertésze, Fekete József működése alatt felépített Victoria-házban virul a névadó trópusi vízinövény, az amazonasi tündérrózsza (Victoria Amazonica) két példánya, amelyek augusztus-szeptemberben egy-két napig virágzó virágokat hoznak, egyszerre egy növény csak egyet, elkerülendő az önbeporzást. Érdekesek visszahajló levélperemei. Vele egy légtérben találni többfajta rovarfogó, népszerű nevén hűsítő növényt, pl. vénusz-légyesapót.

A kisebb üvegházak helyén 1984-ben elkészült bemutatóházban kaktuszokat, orchidea-féléket (a vanília is az) láthatni. A citromos ház 1998-as építésű. A kertben friss lakó a Wollemia nobilis egy példánya, amelyet élőként nem, csupán lenyomatában ismertek egészen 1994-ig, amikor is az ausztrál David Noble rátalált és felismerte Sydneytől nyugatra. A pesti fűvészkertben őrzött példánnyal ellentétben, amely a pálmaház egyik rövidebb oldala mellett kapott előkelő helyet, az Ausztráliában élő, kb. kilencvenkilenc példány pontos helye a nemzeti parkban nem nyilvános, nehogy e kis létszámú őserdei közösség eltűnjön a föld színéről.

A kert megtekinthető 1083 Budapest, Illés utca 25. sz. alatt. Idegenvezetés is rendelhető, a kert ismertetését adja Isépy Istvánnak a Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára 615. számaként megjelent írása. Csakúgy, mint a Duna túlsópartján található Szemlő-hegyi-barlangot, érdemes meglátogatni.

Paulusz Richárd

Uhl Antal pápai káplánra emlékeztek Baranyaszentgyörgyön

A 30 éve elhunyt pápai káplánra és prépostra emlékeztek a baranyai faluban, ahol 39 évig szolgálta híveit Uhl Antal. A zsúfolásig megtelt templomban Rosner Zsolt sásdi plébános köszöntötte a helyi, sásdi, dombóvári és a környező települések, volt filiák hívet, a paptestvéreket és a megjelent rokonokat. A szentmisét dr. Udvardy György megyéspüspök celebrálta. Szentbeszédében többek között megemlékezett Uhl Antal példás életéről és munkásságáról, aki köztudottan minden rendszerben Ember tudott maradni. Életeket mentett a náciizmus alatt Párizsban, de segítette a szegényeket itthon és a német kitelepítések ellen is felemelte a szavát. A szentmise után Rostás Jenő dombóvári apát-plébános emlékezett Uhl Antalra, akit személyesen is ismerhetett, hiszen ő követte a nagy elődöt a baranyaszentgyörgyi plébánián, ahol 20 évig szolgálta az itteni falvak híveit.

Uhl Antal 1902. január 16-án született Mohácson. Iskoláit szülővárosában és Pécsen végezte. 1924. június 22-én szentelte pappá gr. Zichy Gyula püspök. Papi működésének első állomása Bakóca volt. A francia kötődésű Mailáth család kihelyezett káplánjaként tökéletesíthette nyelvtudását. Itt ismerkedett meg a családnál gyakornokoskodó Fekete István íróval, akivel egész életre szóló barátságot kötött. Ugyan útjaik elváltak, mert Uhl Antalt Hőgyészre, majd Pécsváradra helyezték, Fekete István pedig vezető gazdatiszt lett Ajkán. 1932-ben a gazdasági válság miatt sokan vándoroltak ki Franciaországba. A nyelvet jól beszélő papot kerestek, így Uhl Antal megpályázta ezt a lehetőséget. Lille-be került, ahol a magyar kolónia lelkesze lett. Itt számos kulturális és vallási rendezvényt szervezett, erősítve a két nép barátságát. 1941. március 15-én foglalta el új állomáshelyét, mint Párizs magyar lelkesze. S egyben megkezdte embermentő tevékenységét. Több száz zsidó családot mentett meg a deportálásoktól, haláltáboroktól. De német tisztet is ápolt és haza juttatott, megmentve a hadifogságtól. 1942 októberében a Gestapó házkutatást tartott nála, mely alkalommal az okmányok, úrlapok egy részét lefoglalták. No-

vember 30-án kapta meg az értesítést, hogy XII. Pius pápa augusztus 13-án pápai kápláni címmel tün-
tette ki.

1943. január 8-án tartották a hadbíróvási tárgyalást a német katonai törvényszéken, ahol zsidópárto-
lás, okiratsempészés miatt öt hónap börtönre ítélték, de a bíró ideiglenesen szabadlábra helyezte, mi-
vel kevés bizonyíték állt rendelkezésre. Ekkor a Magyar Kormány táviratilag hazarendelte. Február
7-én végleg elhagyta Párizst. Még ebben az évben a pécsi püspök ideiglenes adminisztrátornak nevezte
ki Baranyaszentgyörgyre. Pár hónapi itt tartózkodásból, mint azt tudjuk 39 év lett. 1946. december
12-én a Pécsi Ügyészségre idézik németpártolás miatt, mert felemelte szavát a kitelepítések ellen. Töb-
bek között lakásába költöztetve megmentett egy családot a kitelepítés elől. De számtalan szegény csalá-
dot látott el élelemmel az '50-es években.

Az '50-es évek végén találkozhattak ismét Fekete István íróval és 1970-ig minden évben egy hóna-
pot töltött az író feleségével, Edith Asszonnyal Baranyaszentgyörgyön, Uhl Antal plébániáján. E látó-
gatásokról többször is megemlékezett nagy magyar írónk, és számtalan felvétel is készült, melyek a
dombóvári Fekete István Múzeumban megtalálhatók.

1971. április 7-én címzetes vaskaszentmártoni préposttá nevezték ki. Életmentő tevékenységét elis-
merve többször is meghívták a Magyar Rádióba, a Pécsi Körzeti Stúdióba, a Vatikáni Rádióba. Számos
újságcikk is jelent meg róla. Ő maga is sok előadást tartott Budapesten, Pécsen, közölte írásait pl. az Új
Ember katolikus hetilap is.

1982. január 19-én az Országos Béketanács kitüntette „A Békéért” érdeméremmel. A Zsidó Hitköz-
ség ezüst poharat, dr. Cserháti József püspök pedig miséző kelyhet adományozott neki. 1982. április
10-én, nagycsörteken este adta vissza lelkét a Teremtőjének. Április 16-án helyezték örök nyugalomra
Mohácson a családi sírboltba. Életútjának ismertetése után Rostás Jenő apát-plébános levetítette a kora-
beli Filmhíradó róla szóló adását és a Pécsi Körzeti Stúdióban életútjáról készült riportot.

A megemlékezés koszorúzással zárult. Szobránál elhelyezték virágaikat volt hívei, a község Önkor-
mányzata, dr. Udvardy György megyéspüspök és a dombóvári Fekete István Kulturális Egyesület. Élet-
útja és példája révén nem véletlenül nevezték a műsorszerkesztők és hűséges hívei is az „üldözöttek
papjának,” akiért a zsinagógákban is imádkoztak világszerte.

Halálának tizedik évfordulóján emléktáblát avattak tiszteletére. A templomot övező teret pedig róla
nevezték el. 1995-ben szobrot állítottak a hálás hívek. A bronzból készült szobrot Mayer Mihály me-
gyéspüspök és dr. Schönberger András pécsi főrabbi áldották meg.

Számomra felemelő érzés volt, hogy ennyi év távlatából is megemlékeznek arról papról, aki életé-
nek felét ebben a kis faluban töltötte el, beletörődve, hogy a fényes Párizs után is van élet, mert ahogy
mondta: „Ott is az Istent szolgáltam, meg itt is!”

F. Bodó Imre

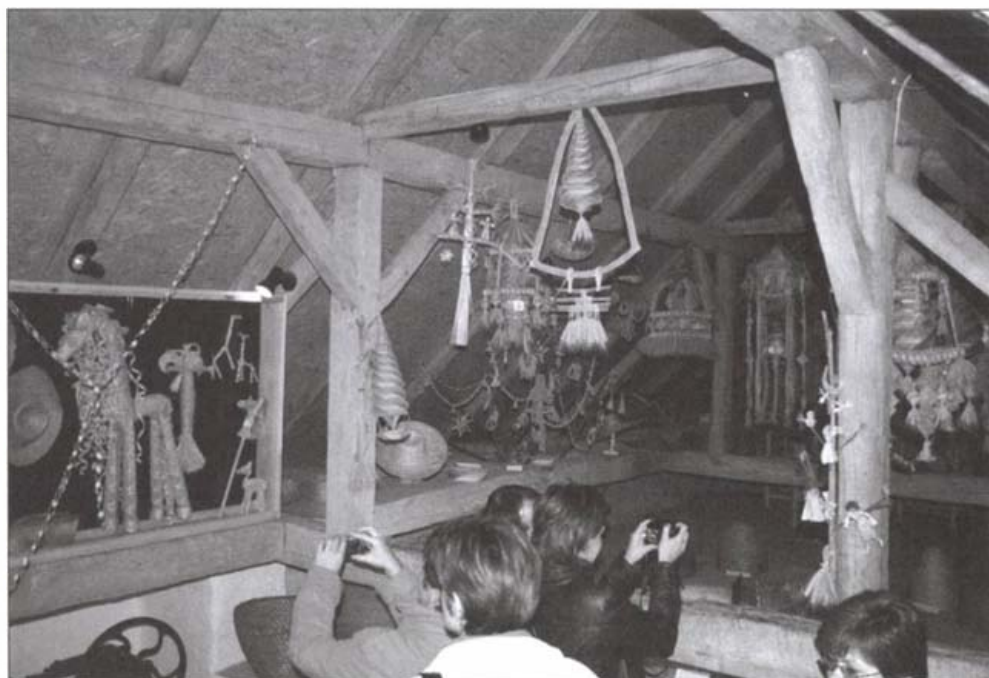
Szalmababák, kalásztündérek

Tízéves a zengővárkonyi Szalma-Kincs-Tár

A képzeletbeli születésnapj tortán tíz kalász ágaskodik az ég felé. A kelet-mecseki település,
Zengővárkony legkülönlegesebb gyűjteménye ünnepel. Szinte kisebb csoda, hogy a mai gazdaságilag
igen nehéz világban egy apró falu tíz éve büszkélkedhet Európa egyetlen nemzetközi gyűjteményével,
ahol csak szalmából készített tárgyakban gyönyörködhet a látogató.

A világon mindenütt, ahol gabonát termesztenek, a mellékterméket, a szalmát valamire felhasznál-
ják. Ha másra nem, hát vermet bélelnek vele, állatok alá teszik, tetőre hányják, párnát, derékaljat tön-
nek vele, disznót perzselnek vele, de a lovak patáit is megvédte a csúszástól, a borospalackokat attól,
hogy összetörjenek, bálába kötve az erős hullámverés ellen is véd, sőt koszorúalapot, céltáblát is kötnek
belőle. Ki ne látott volna szalmahurkákból mögyoró vesszővel kötött méhkast, szakajtót, vagy lapos fon-
atból varrt szalmakalapot!

A Szalma-Kincs-Tár azonban ennél sokkal meglepőbb tárgyakat is bemutat az érdeklődőknek. Az
eredetileg istállóként működő kétszintes műemlék jellegű épületet az önkormányzat újította föl úgy,
hogy az öreg vályú ma tárlóként, a gyönyörű fagerendák posztamensként hasznosulnak. Az alsó szinten
a szalma megmunkálásának tucatnyi módját, a darabolástól a csavarásig, az intarziától a fonásig mutat-

A Szalmalekvár c. 2010. októberi kiállítás részlete

ják be, természetesen a szükséges eszközökkel együtt. A főfal tárlóiban az ünnepekhez kapcsolódó háziáldások, díszített tojások, betlehemek, keresztek, illetve különböző játékok kaptak helyet: ugró béka, malomjáték, babaházak. A muzeális kiállítóhely különleges értéke a wohleni (Svájc) Freiämter Strohmuseumtól kapott XIX. századi kalapesipke mustralapok, melyek lószörre applikált vagy szövött szalmabordűrök vagy nyomott minták. Ezekkel a kínáló lapokkal jártak a házalók városról városra, s vettek föl rendelést a következő évi egyedi kalapra. Az udmurt baba, a huicita indián kalap, a fényt geometriai alakzatokban megtörő lengyel mobil értékes darabjai a gyűjteménynek.

Az egyik falmélyedésben szalmából készült monstrenciát, ill. a ciszterci és a piarista rend cimereit láthatjuk. A kalászos búza igen alkalmas szakrális tárgyak készítésére. A padlástérben hatalmas aratókoszorúk (Csáki Ildikó, Mészárosné Varjú Angyalka munkái), aratási díszek (Szabó Sándorné, Balogh Károlyné munkái) és régi szalmakalapok (Szász Berei Vilma munkája) kaptak helyet. A gyűjtemény egyik büszkesége a Japánból származó rizsszalma esőköpeny és a tatami szőnyegek készítését bemutató mintadarab. A látogatók sokszor csodálkoznak rá a szalma színének, fényének, hajlékonyságának, vagy éppen tartósságának sokféleségére. A fehérorosz aransárga szalma egészen más, mint a mexikói matt, melyet színes fonállal, masnikkal élénkítenek föl, vagy a tavankuti képekhez használt zabszalma. A gyerekek kedvence a mexikói táncoló csontváz és a fehérorosz sárkány, a hölgyek a szebbnél szebb svájci, ukrán és szerb kitűzők után áhítoznak, a férfiak pedig örömmel próbálják föl a direkt erre a célra kitett erdélyi kalapokat.

A 25 ország közel 600 szalmatárgya elgondolkodtatja a látogatókat. Így írnak a vendégkönyvben: „milyen jó lenne, ha ma is tudnánk a semmiből ilyen gyönyörűségeket készíteni”, vagy „a kreativitásnak nincs határa”. Többen gratulálnak az ismeretlen alkotóknak, biztatják őket a művészetük folytatására.

Becsüljük meg, hogy vannak magánemberek, akik időt, energiát, pénzt nem sajnálva, ilyen gyűjteményeket hoznak létre a köz javára. Hogy láthassuk, mennyi közös van bennünk, élünk bár Írországban, Amerikában, Japánban, Erdélyben vagy Oroszországban. Az Életet tartó gabonaszem szárából készült használati és kultikus tárgyak is ezt bizonyítják.

Látogassanak el Zengővárkonyba a Szalma-Kincs-Tárba csodát látni!

Tüskés Tünde

In memoriam

Kopp Mária (1942–2012)

Dr. Kopp Mária 2012. április 3-án, 70 éves korában váratlanul elhunyt. Váratlanul, mert fiatalokat megszégyenítő lelkesedéssel és lendülettel dolgozott még egésznap előtte, másnap reggel már nem ébredt fel, álmában érte el a halál. 1968-ban szerzett diplomát a budapesti Orvostudományi Egyetemen, majd elvégezte a pszichológiai szakot, klinikai szakpszichológusként dolgozott. 1993-ban megalapította a Semmelweis Egyetem Magatartástudományi Intézetét, amelynek 14 éven át volt igazgatója. Az ő és tanítványainak köszönhetően az Intézet nemzetközi elismertséget szerzett. Hűséges és munkásságát korrekten matematikai-statisztikai számításokkal kiegészítő társa volt férje, Skrabski Árpád, aki alig három éve meghalt már, néhány hónappal azelőtt, hogy a tudós házaspár nemzetünkért vállalt áldozatos tudományos munkásságukért megkapta a Magyar Örökség díjat. Én 1992 végén kaptam meg még kéziratban a később *Magyar lelkiállapot* címmel megjelent könyvét. A magyar történelemnek, a magyar nép, társadalom mai állapota okainak meggyőző magyarázatát kaptam meg az orvostudomány, a magatartástudomány, vagyis a természettudomány oldaláról. Ilyen meggyőző és tudományos láttelelet a magyar nép egészéről eddig egyetlen, nemzetéért aggódó gondolkodó, költő, író és politikus még nem állított ki. Láttelelet, cáfolhatatlan diagnózis, melynek segítségével sok néprajzi és történelmi tény kapott új megvilágítást: Miért vagyunk ott, ahol vagyunk, testi-lelki, társadalmi, politikai, erkölcsi, demográfiai és gazdasági mélyponton, betegen és napról-napra vérszenes fogyatkozva. Eddigi kutatásaim egészét láttam új megvilágításban, új értelmezésben. Semmilyen más tudományos munka nem volt ekkora hatással munkám további folytatására.

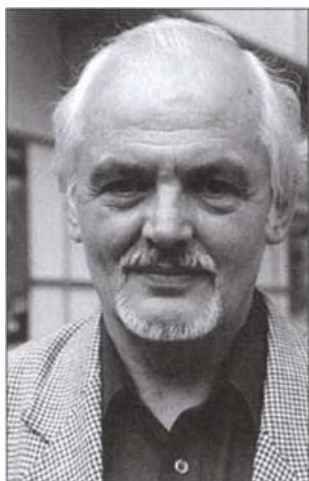
Ez a mű, és majd ehhez kapcsolódó többi munkája a nemzeti önismeret egyedülálló alapművei lettek. Kopp Mária kutatásterülete a szorongás és a vegetatív tünetképződés lélektana, ember és környezete egymásra hatásának vizsgálata. Fő eredménye, hogy meggyőzően bizonyította, hogy testi és lelki betegségeink, egészségünk nemzetközi összehasonlításban kirívóan rossz állapotának legfőbb oka az, hogy emberi kapcsolataink hiányosak, elégtelenek, közösségeink nincsenek vagy gyengék, ezért szorongókká lettünk. A szorongó ember nem tud ellenállni sem a betegségeket okozó kóroknak, sem a különböző hatalmak tudatos manipulációinak, melyekkel minket még önzőbb, magányosabb és kiszolgáltatottabb alattvalókká akarnak tenni. Bártran jelentik ki: minden hatalomnak, a politikai, szellemi és gazdasági hatalomnak érdeke, hogy alattvalói szorongók, magányosak, önzők és gyávák legyenek, mert ezeken könnyebb uralkodni, mint azokon, akik össze tudnak fogni és bíznak magukban és barátaikban. Érvényes ez mára és megmagyarázza egy sor múltbéli tragédiánkat is: az egész magyar történelmet végigkísérő egyenetlenségnek, párharcnak, öngyilkos magatartásnak – éppen a legválságosabb helyzetekben.

Nem új földrészlet vagy új elemet fedeztek fel, hanem felfedezték nekünk minket magunkat, úgy ahogy vagyunk, erényeinkkel, bűneinkkel és kilátástalanságunkban reménységünket is. Mert ők ketten nem elégedtek meg a láttelelet kiállításával, hanem az ebből folyó következtetésekkel megrajzolták a kilátástalanság, a gyógyulás lehetséges útját is. Fáradszórólantlanul kutatták tovább a részleteket, az egyes hiányosságok, bajok, hibák kiküszöbölésének mikéntjéről is írtak, a magatartástudomány nemzetközi eredményeinek felhasználásával. Kopp Mária alapította a *Végeken* című folyóiratot, hogy abban a mentálhigiénés és pszichoszomatikus kutatások folyamatosan teret kaphassanak. Átfogó, korszerű tankönyvet írt több munkatársával, szerkesztette a *Pszichológiai Füzeteket*, a *Magatartástudományi Füzeteket* is, hogy a tudományos eredmények minél gyorsabban eljussanak azokhoz, akik felhasználhatják azokat gyakorlati és tudományos-elméleti munkájukban. Fáradszórólantlanul járta az országot meggyőző, lelkesítő előadásával és megalapította a „Három királyfi és három királyleány” mozgalmat, a harmadik, a családodat boldogító, kiteljesítő és az egész társadalmat meggyógyító, harmadik gyermeket is vállalók mozgalmát. A szülők boldogítására, mert bebizonyította, hogy ez egyszerűen így érhető el, nem pedig az általuk hirdetett „önmegvalósítással”, és egyben ez tartja meg a nemzetet is.

Tudományos és anyagi sikerek nem érdekelték, de azért a felelős honfitársak felismerték Kopp Mária és férje munkásságának jelentőségét. Nyíró Gyula-díjat (2002), Szent-Györgyi Albert-díjat (2004), Polgári Magyarorszáért Díjat (2008) kapott, és 2011-ben Budapest díszpolgárává választották. Kopp Mária május 1-én búcsúztatták a Zugligeti Szent Család templomban. Nem lehet ez véletlen. Nem csak azért, mert erre felé lakott életében, ide járt gyermekeivel istentiszteletre, de azért is, mert még senki sem mutatott rá ilyen határozott és tudományos érvekkel arra, hogy az emberi boldogság, lelki és testi egészség záloga az egészséges család, az ezért hozott „áldozat” sokszorosan megtérül. Ezt az igazságot ősidők óta tudja az emberiség, ezt természettudományosan Kopp Mária bizonyította be.

Andrásfalvy Bertalan

Hornyik Miklós (1944–2012) emlékére

Majd három hónapja vívodom a feladattal, hogy írjak róla. A szál-
lásterületünk keleti végvárán immár állandó lakosként örökődő Halász
Péter szívéből pattant ki az amúgy kézenfekvőnek tűnő ötlet, hogy
épp én írjak nekrológot róla. Az akkori válaszom szerint „*unokabá-
tyám volt, akit nagyon szerettem, nagyra tartottam és rengeteget kö-
szönhetek neki. Sír a lelkem, nehéz fölfogni, hogy elment. De kutya-
kötelességem igent mondani.*” Akkor talán nem tudatosodott ben-
nem, hogy hozzátartozóról sokkal nehezebb... De tudom, tovább
nem halogathatom, a búcsúzás immár nem tűr halasztást. Ott a helye
a következő lapszámunkban.

Hetek óta az íróasztalomon összegyűjtve közel másfél tucat köny-
ve, több róla szóló írás és a könyörtelen gyászjelentés, amely szerint
68. életévében, 2012. február 12-én Miklós eltávozott közülünk. Elő-
re is elnézést kérek az olvasótól, ha képtelen leszek szentelen, tár-
gyilagos hangon szólni róla, akinek a halálát nem csupán a család,
hanem az egyetemes magyar szellemi élet pótolhatatlan veszteségé-
nek tartom s tartjuk igen sokan a Kárpát-medencében. Bizonyíték erre
a hamvasztás utáni búcsúztatásán, a budai Víziváros Szent Anna
templomában megjelent barátok, tisztelők végzetetlen sora, akik
több határt átlépve érezték a szükségét, hogy egy szál virággal leróják a kegyeletűket a derűt sugárzó,
mosolygós képe előtt. A szeretet és a nagybecsülés sugárzott a gyászbeszédekből, a hazai és délvidéki
sajtóban megjelent emlékezésekből, utóbb pedig a Magyar Írószövetség, az Arany János Alapítvány és
a Kortárs szerkesztősége áprilisi emlékestjén elhangzott, sokoldalú méltatásokból.

Az előttem lévő könyvek közül időrendben az első dedikáció – a *Beszélgések írókkal* köteté – épp
harminc éves, 1982 augusztusi datálású, amikor a korábban is tudott, ám személyes találkozással nem
párosulhatott rokon szálak élővé válhattak közöttünk. Az utolsó pedig 2011. június 30-ai, amikor is az
utolsó két kötetének – azonnali – átadására invitált az Akadémia utcai lakására. Tudtuk, hogy évek óta
küszködik a betegségével, de mindvégig reménykedtünk, hogy sikerül leküzdenie, így az akkori be-
jegyzés „emlékül” szava fölött átsiklottunk, nem tulajdonítottunk neki jelentőséget. Pedig ő már akkor
búcsúzott a szeretteitől, tanítványaitól, az olvasóitól. A *Scott kapitány utolsó feljegyzését* az évtizedek
óta tervezett Ottlik-monográfia érzett elmaradása okán állította össze a róla szóló írásaiából, a levelezé-
sükből – utóbbiak egyikében, kedves szöveggörnyezetben jómagamat is említve... *A széttagolt ország*
című, egyidejűleg megkapott szinte imakönyv nagyságú olvasmány pedig nemcsak a barátainak, ha-
nem valójában az egész nemzetnek szóló búcsúzás, a bajainkat nevének nevező, addig kiadatlan kézirat-
nak a foglalatla.

Egy olyan korban volt a délvidéki magyar élet hiteles krónikása, amikor a vele egy térben és időben
élők jó része a megtévesztő jugoszlávizmus és/vagy kozmopolita avantgard híveként tévelygett, épült
be a hatalomba, részesült busásan a támogatásokból. Pályakezdekésekor még éltek azok, akinek a hozzá-
tartozóit – a becslések szerint akár 40 ezer lelket is meghaladóan – állati módon, büntetlenül és máig be-
vallatlanul Tito partizánjai legyilkoltak. Tudjuk, hogy a népirtás, az etnikai tisztogatás hagyománya a
balkáni térségben korábbi keletű, a '90-es években, több népet érintően folytatódott, s tán máig sem fe-
jeződött be. Mégis számunkra máig sajgó seb az 1944–45. évi vérengzés, hisz hasonló nyomokat ha-
gyott szinte minden ott élő család lelkében, mint pl. a kelet-európai németiség millióiának a kitelepítése,
a felvidéki magyarok kollektív jogfosztása. A tragédiáról pedig évtizedekig beszélni sem szabadott,
hisz a köztük élő gyilkosok vagy a leszármazottaik vezető szerepét senki sem kérdőjelezhetette meg, a
„testvériség-egység” dogmája jegyében még szeretni is kellett őket.

Hornyik Miklós sokkal több volt, mint irodalomtörténész, kritikus, újságíró, sajtótörténész. Évtize-
dek óta mércének és megfellebbezhetetlen tekintélynek számított a nemzeti oldalon, súlya volt a zavá-
nak, az értékítéleteinek. Széleskörű és imponáló műveltsége, a régi és új, egyetemes magyar irodalom-
ban és kultúrában való kivételes jártassága, egyenes jelleme, etikus, megvesztegethetetlen kiállása az
igazság mellett, a megdönthetetlennek tűnő kánonok érveivel, tényekkel alátámasztott mellőzése, a sa-
ját, szuverén értékrend kialakítása alapján vált azzá.

A középiskolát és az egyetem magyar szakát szülővárosában, Újvidéken végezte. Újságírói, szer-
kesztői munkájának első színhelye az egyetlen délvidéki napilap, a *Magyar Szó*. Ezt követően a *Képes*

Iffjúság hetilapot főszerkesztette hat esztendőn át, 1975-ig. Az *Újvidéki Televízió* magyar szerkesztőségében majd egy évtizedet dolgozott két részletben, utóbb, mint a kulturális műsorok szerkesztője. A hetvenes évek végétől néhány évig az egyetem *Hungarológiai Intézetének*, majd az onnan való „elűzése” után a televízió közvélemény-kutató intézetének a munkatársa. A délszláv háború kitörésekor, megelőzendő az épp hogy csak nagykorú Csongor fia s a saját maga katonai behívóparancsát, áttelepült minden magyarok fővárosába. Itt Csoóri Sándor, a Magyarok Világszövetsége elnökeként megbízta egy új hetilap indításával.

Ezen újság-formátumú orgánusról, a *Világszövetségről* írta a pályatárs és barát, Domonkos László, hogy Miklós „*létrehozta a Kárpát-medence, sajna, alig másfél évig létezett legjobb lapját, amelyből azután a szó szoros értelmében évtizedekig éltek szerzők, munkatársak, barátok, kapcsolatokban, közösségekben, szellemben, emlékek felidézésében és szindbádi municiójával – és csak ők, csak mi – tudtuk, miért villan össze cinkosan a tekintetünk, ha az a lap, ha azok az idők kerülnek szóba.*” Az újság megszűnte után még főszerkesztő-helyettesként jegyezte a *Világlap* c. színes magazint, s 1991-től ugyanilyen minőségben, Chrudinák Alajos mellett a Magyar Televízió *Panoráma* c. külpolitikai műsorát. Ez időben dolgozott ott Szaniszló Ferenc, Beke György, Lovas István és mások. Egy rövid ideig vezérgazgatói lehetőséget kapott a Magyar ATV-nél, amelyet az akkori nevével összhangban lévő, nemzeti csatornává szándékozott változtatni, ám mindebben egy oda ejtőernyőző balliberális csapat megakadályozta... Dolgozott még Csurka István és Ludwig Emil *Magyar Fórumánál*, és szerkesztette a *TV2 Szinkép* c. kulturális magazinműsorát.

Hornyik Miklós azonban mindenekelőtt kultúremlő, tudós és verbéli irodalmár volt. Egy sok szempontból retardált korszak, a kisebbségi létbe szakadt délvidéki magyar közösség két világháború közötti két évtizedében jó érzékkel föllette azt a területet, amely tudott nagyot, heroikusait és maradandót teremteni, ez pedig az újságírás. A *Délbácska* c. napilap általa megírt története sokak szerint a legalaposabb és legélvezetesebb sajtóelemzés, amely e műfajban megszületett. Sturm László úgy ítéli meg, e tanulmány rámutat arra, hogy a „*megveretéseknak, szerkesztőség-feldúlásoknak, cenzurális tilalmaknak, önkényesen kiszabott börtönbüntetéseknek, kitoloncolásnak kitett újságírók hiteles, lényeglátó főrumot hoztak létre az anyaországtól elzárt nemzetrészt számára*”. Másik sajtóhistoriai nagy tanulmánya a *Reggeli Újság* napilap irodalmi mellékletének, a *Mi Irodalmunknak* a három esztendejét: az 1930-33 közötti időszakot dolgozza föl. E két önálló monográfiáját és az általa válogatott, utószavazott *Jugoszláviai magyar művelődéstörténetet* kötetenként adta közre az újvidéki Hungarológiai Intézet.

Az azóta sokat emlegetett, több kiadást megért *Beszélgések írókkal* könyve azon televíziós nagyinterjúit tartalmazza, amelyeket a korabeli magyarországi irodalom nagy öregjeivel – Illyés Gyulával, Németh Lászlóval, Mészöly Miklóssal, Ottlik Gézával, Füst Milánnal, Déry Tiborral, Pilinszky Jánossal és másokkal – készített. E beszélgetések oly tartalommal és felfogásban történtek, amelyek Kádár és Aczél Magyarországnak elképzelhetetlenek lettek volna a hatvanas években. Hornyik a felkészültsége okán már akkor egyenrangú partnere tudott lenni irodalmunk legnagyobbjainak. Délvidéki és egyetemes magyar irodalomkritikáit, literatúratörténeti esszéit *Szabálytalan napló*, majd *Titokfejtők* címmel jelentette meg, az előzőként említett kötetel együtt az újvidéki Fórum az 1980-as évtizedben.

Az ironia, a humor átlengette az egész egyéniségét. Nem csupán válogatást szerkesztett a bácskai, bánási száraz humor írásaiból, írt és szerkesztett satirikus kabarét az Újvidéki Színház számára, hanem a legnagyobb sikerű, öt (!) kiadást megért, *Angol pázsit* c. művével egyedülállót teremtett a délvidéki, de egyben az egyetemes magyar literatúrában is. Ezen, az alcímében balkáni néprajzi kalauzként aposztrofált könyv nemzet-karakterológiai, művelődés- és politikatörténeti, aktuálpolitikai satírák füzére, amelyek az abszurd határát súrolják – nem véletlenül, hisz az oldalain átfúj már a küszöbön álló polgárháború szele. E sarkazmus, egyben derűlátás tudta átsegíteni a szerzőt az életútja nehéz időszakokban, ellene irányuló áskálódásokban sem szűkölködő helyzetein, évein is.

2000 után, amikor már a nyomtatott és elektronikus sajtóbeli megbízásai az anyaországban is sajnálatosan megritkultak, számos kötetet szerkesztett, több kiadóhoz számára. Emellett újabb kiadásokban adták közre még a Délvidéken megjelent könyveit. A bevezetőben említett két utolsó kötet mellett, három olyan saját művét is szeretném kiemelni, amelyeknek ő maga is jelentőséget tulajdonított. *Határsértés* címmel a felvidéki áttelepült Tóth László költő által fémjelzett Ister vállalkozott az 1965–2001 közötti válogatott és új írásainak a megjelentetésére. Ebben egyfelől már cenzúramentesen közölheti a sajtó- és irodalomtörténeti tanulmányait, könyörtelenül őszinte véleményt alkot a többszörösen korrumpált és megalkuvó újvidéki „csücsértelmiségről”. A Masszi Kiadó segítségével vehettük kézbe a *Fénykörben* c. mives esszéit, „tollrajzait”, beszélgetéseit a magyar irodalom és szellemi élet kérdéseiről, barátja, a néhai Illés Árpád illusztrációival.

Szintetizáló, összegzőnek szánt nagy műve a már a betegség árnyékában született és kanadai magyar közreműködéssel kiadott *Meghasonlításunk története*, alcíme szerint is délvidéki könyv. Az ottani nemzetrésznünk kilenc évtizedének irodalomtörténete itt egész más hangsúlyokat, megvilágítást kap, mint amit a határon onnani és inneni, mindenkor preferált „hivatásosok” sulykolni próbálnak. A jellemző értékeket ragadja meg, mutatja be meggyőzően, leleplezve egyúttal az álértékeket. Mellébeszélés helyett a sorskérdésekre összpontosít, szemlélete, esztétikája erkölcsi megalapozású. Az általa a kortársairól nyújtott jellemzések, portrék egyben fölmutatják a gondokat elleplező, támogatott és istenített avantgard ellenében a hiteles, népükkel azonosuló délvidéki alkotók élcsapatát, mögöttük a közösség drámai gondjait. Az utószó szerint „*helyzetértékelése se nagyon vitatható: a kisebbségbe taszított közösség hol nyíltan brutális, hol fondorlatos elnyomása, pusztítása folyik, így a személyiség épsége is fokozott veszélybe került. Ráadásul mindez nem is csak jugoszláviai vagy kisebbségi magyar gond, hanem az 'egyetemes magyar pusztulás' előjátéka, mintája. Mert az anyaországi magyarság is ellenséges országok és szándékok közt, a külső veszélyeknek nagyfokú önrombolással elébe menve tengődik.*”

Ahogy az említett írószövegségi emlékesten Ambrus Lajos megfogalmazta, Hornyik Miklós „literary gentleman” volt, akit szellemi bátorsággal, eleganciával, nyitottsággal, keménységgel és pontossággal lehet jellemezni, műveit még a hanyatlás idején is derű lengi át. Cs. Szabó László, Páskándi Géza és Németh László rokonlelkeként, az ő képességeit, a benne rejlő lehetőségeket sem hasznosította eléggé az anyaország. Szakolczay Lajos ugyanitt a kegyetlen igazságszeretetét, a dolgok néven nevezését, az egyetemes magyarságban gondolkodását emelte ki. A szabadkai *Aracs* folyóirat – amely kezdetől fogva nemcsak a munkatársának, hanem az egyik fő szellemi támogatójának, szervezőjének mondhatta –, márciusi, tematikus összeállításában búcsúzott tőle. Itt Gubás Ágota a magyarság gyémántkeménységű öröklékének nevezi.

Az Arany János díjat is elég későn, 2010-ben vehette át, pedig sokkal előbb kiérdemelte. Szentmihályi Szabó Péter úgy véli, az elmúlt két évtizedben lassan helyreállítódó, kikristályosodó valódi, keresztény és magyar irodalmi értékrendben Hornyik Miklósnak mindig helye lesz. Balázs-Arth Valéria szavaival: „*A délvidéki magyarságnak, a magyar nemzet egészének, a magyar irodalomnak óriási veszteséget jelentő távozását csak hátrahagyott könyveiben, írásaiban megfogalmazott, tévéműsorai-ban, nyilatkozataiban elmondott gondolatai enyhíthetik.*”

Drága Miklós! Legyen néked könnyű odafönn, a literatúránk és közírásunk legnagyobbjainak a társaságában! A lelkünkből élő „haza a magasban” sohasem felejt el, emberi nagyságodat, tanításaidat, példamutatásodat pedig mi, gyarló túlélő tieid köszönjük, egyben nehéz szívvel próbáljuk továbbadni.

Székely András Bertalan

In memoriam Görög Imre

Görög Imre április 4-én betöltötte életének 94. évét, majd másnap reggel 5 órakor elköszönt feleségétől, Borikától és elment, hogy közbenjárjon az Igazságért a fenti világban. Temetése április 11-én 13 órakor volt a hajdúdorogi görög katolikus temetőben.

Görög Imre – sokunk Imre bácsija – abból a kiterjedt dorogi Görög familiából származott, amely több neves személyiséget adott a magyarságnak, hogy csak a jeles térképékesítő, író és irodalomszervező Görög Demetert (1760–1833) említsem. Ám voltak a családnak kevésbé ismert kiválóságai is, mint a XIX. században élt Görögh Péter, aki alapítványt hozott létre faluja tehetséges, de szegény sorsú gyermekeinek taníttatására.¹ Görög Imre valamennyi dorogi Görögre és Göröghre büszke volt, de talán leginkább Sándor bátyjára, aki banktisztviselő létere kiterjedt történelmi tudással rendelkezett és hatalmas magyarságismereti könyvtárat gyűjtött össze, amit szülővárosa könyvtárának ajándékozott.

Görög Imre 1918. április 4-én született, szülei szorgalmas gazdálkodó emberek voltak, akik 60 holdjuktól hat élő gyermeket neveltek és tanítottak. Nyilván arra törekedtek, hogy gyermekeik megszabaduljanak a gazdasági válságoknak kitett földtől, s állami hivatalhoz juthassanak. A hat gyermek iskolázásához keményen kellett dolgozniuk, szorgalmuk miatt a teljesen más értékrendű kommunista rendszer aztán kuláknak bélyegezte őket, annak minden következményével. Imre bácsi sokat mesélt nekem

¹ Halász Péter: Görögh Péter alapítványa, 1886. Honismeret 1993/3. sz. 41–42.

életének erről az időszakáról, s mindegyik emlékezése felért egy-egy honismereti szemináriummal. Elmondta, hogy mikor 1939-ben kezdte vasúti szolgálatát, csak ámult, hogy a paraszti munkához képest ilyen könnyű szolgálatért itt még pénzt is adnak. Pedig akkor még keményebb lehetett a vasúti alkalmazottak helyzete, vagy legalábbis szigorúbban vették a feladataikat, mert mikor utazásaink során együtt bosszankodtunk a pontatlanul közlekedő vonatok miatt, sokszor emlegette, hogy szolgálattelvő tiszt korábban bizony „nedves lett a hátán az ing”, ha nagyritkán meg kellett állítania a gyorsvonatot. Ebben az esztendőben vette feleségül élete párját, az ugyancsak neves dorogi családból való, aprótermetű Pogácsás Borikát. Házasságukból két leánygyermek, majd idővel 5 unoka és 20 dédunoka született, pedig annak idején édesapja nagyon leszólt Imre bátyám jövődöbelijét: „Hát ezzel meg mit akarsz – kérdezte –, hiszen bölcsőbe nagy, ágyba kicsi!” Nem volt könnyű a gyermeknevelés azokban az időkben. A bélistázás idején őt is ki akarták tenni – főleg kulák apja miatt – az állásából, de egy vasutas barátja segítségével, ha belép a Szociáldemokrata Pártba, maradhat. Ő pedig – két kis gyermekére gondolva, elindult a helyi párházba, de mikor a közelébe ért – mesélte sokszor, elcsukló hangon, „s megláttam rajta a vörös zászlót, nem tudtam bemenni, visszafordultam”. Aztán valahogy, egy másik állomásfőnökségnél mégis megmaradt, de nekem azóta is sokszor eszembe jut ez a példabeszéd, ha azt hallom, hogy valaki „megtévedt” a politikai élet mezején.

Én magam az 1980-as évek elején, Sándor bátyjától örököltem Görög Imre barátságát, hogy aztán Budáról Dorogra költözésükig szoros, azt követően pedig inkább az éteren keresztül megvalósuló, fegyvertársi kapcsolatban munkálkodjunk a nemzet szolgálatában vállalt feladatainkon. Még felsorolni is hosszú, hányféle szervezetben működünk együtt: a Néprajzi Múzeum Barátai Körében, a Hazafias Népfront Népművészeti Baráti Körében, a Művészeti Tárló közösségében, a Honismereti Szövetségben, az Erdélyi Szövetségben, a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesületben, a Kapsok Baráti Körben, a Vakok és Gyöngénlátók Szövetségében, és még számtalan, jó ügyet szolgáló közösségekben szolgáltunk válllatva, egymást biztatva, osztva örömeinket és csalódásokban. Mert azokat az esztendőket csak így lehetett kibírni, ha az ember értelmes célokat keresett és igaz barátokat talált magának.

Görög Imre az az ember volt, akire minden szellemi közösségnek – ma úgy mondjuk: civil szervezetnek – olyan szüksége van, mint egy falat kenyérre. Sohasem akart mindenáron koszorúzni, a világról sem lehetett rávenni, hogy kiüljön egy elnökségbe, de ha borítékokat címeztünk ezerszám, vagy egy kiállításra képet kellett a falra akasztgatni, netán arra kértük, hogy gyönyörű írásával párszáz oklevelet írjon meg, mindig számíthattunk rá. És Borikára, amikor a Felvidékről vagy Erdélyből érkezett énekkart, táncsoportot vendégeltük meg a Népművészeti Baráti Kör nevében. Eszembe jutnak közös útjaink a Kárpát-medence magyar közösségeihez, akikhez azért látogattunk, hogy tartsuk bennük a lelket, s érzelmi magunk is töltekezzünk. Ezekről az utakról lélekben mindig gazdagodva, tárcánkban szegényedve tértünk haza. És eszembe jut, hogy népművészeti, honismereti köreink mennyi mindent köszönhettek a Görög házaspárnak! Leginkább talán a hajdúdorogiak barátságát, az öhöm-főzés, a húsvéti pászkaszenteselés élményét, Papp Gyuri népdalkörével való közös énekléseket. Mikor meg-meglátogattam hajdúdorogi otthonában, sokszor visszaemlékeztünk: mi mindent műveltünk a Népművészeti Baráti Körben! Hogyan tudtunk tucatszám meghívni és fővárosi fellépési lehetőséget teremteni a Kárpát-medence népdalköreinek, hagyományörző táncsoportjainak a Zobor-vidéki palócoktól az Al-dunai székelyekig, Mátyusföldtől Csikorszáig, vagy akár csak innen a Galga-mentéről, vagy a Rába-közéből? Miként igyekeztünk közönséggel megtölteni a biztatón induló Jurta-színházat? Hogyan tudtunk akkor, az 1980-as években nyilvánosságot nyújtani Domokos Pál Péternek, Balczó Andrásnak, Benda Kálmánnak, Kallós Zoltánnak és a többi, hasonlóan „megtört” kategóriába tartozó kiválóságnak? Amikor nemhogy pályázási lehetőségünk nem volt, nemhogy állami támogatást nem kaptunk, de még a rendőség is árgus szemekkel figyelt s nemegyszer intett meg bennünket.

Mindezek az emlékek immár egy lassan besukódó, képzeletbeli könyv lapjai között maradnak. Imre bátyánk pedig ezután már odafentről, a közülünk már korábban eltávozott Benda Kálmán, Domokos Pál Péter, Fasang Árpád, Forrai Sándor, Harangozó József, Köteles Pál, Márton János, Morvay Péter és a többiek Mennyei Baráti Köréből tekint le ránk bozontos szemöldöke alól, féltő szeretettel.

Nekünk, itt maradottaknak pedig úgy kell élnünk és dolgoznunk, hogy Ő se találjon benne kivetnivalót.

Halász Péter

KÖNYVESPOLC

Széchenyi emlékek nyomában Európában

A *Magyar Emlékekért a Világban Egyesület* több mint félezer oldalas kiadványa három szerző (Deák Piroska, Messik Miklós, Szöllösi Annamária) munkája, megjelenését támogatta a Nemzeti Kulturális Alap.

Az, hogy nagyjaink emlékhelyeit ne csak itthon, hanem a nagyvilágban is megismerjük, nagyszerű ötlet és már igencsak időszerű vállalkozás. Bár voltak már ilyen kezdeményezések korábban is, de korántsem ilyen részletességűek, s a feladat nagyságához képest a kezdeteknél vagyunk, hiszen ha már vagy száz ilyen kötet lenne a kezünkben, akkor se mondhatnánk, hogy a témát kimerítettük. Dr. Kubassek János, a Magyar Földrajzi Múzeum igazgatója írta az előszót, a kulturális útikönyv-irodalom gyöngyszemének nevezték a vállalkozást.

Bár a kötet borítóján Széchenyi István ábrázolásai (portrék és szobrok), és a hozzá kötődő alkotások láthatók, ez azonban voltaképpen megtévesztő, mert nemcsak ő, hanem a Széchenyi-család más tagjai, így a Magyar Nemzeti Múzeumot alapító gr. Széchenyi Ferenc, a változatos életpályát befutó Széchenyi Ödön, vagy a legendás vadász-író Széchenyi Zsigmond, és mások emlékhelyei is szerepelnek benne. Talán érdemes lett volna (ha már ilyen tág a témaválasztás), pl. Széchenyi Zsigmond kapcsán függőlegesen említeni az Európán kívüli emlékhelyeket (Alaska, Afrika, India) is.

Az egyes emlékhelyek esetében (főleg, ahol hosszabb a szöveg), nem válik el jól láthatóan egymástól az emlékhely leírása (bemutatása) és az ahhoz fűződő esemény leírása. Érdemes lett volna az egyes emlékhelyek bemutatásánál megjelölni a legfontosabb, legrészletesebb vonatkozó irodalmat is, mert a kötet végén megadott irodalomjegyzékből nem könnyű „kitotózni”, hogy vajon melyik kötetből származik a közölt információ.

Természetesen egy félezer oldalas kötet minden egyes adatát tüzetesen, aprólékosan végignézni és elemezni nem lehetséges egy ilyen rövid, figyelemfelkeltő ismertetés kapcsán. Így – mintegy szűrőpróba-szerűen – kiválasztottuk a Sátoraljaújhelyre vonatkozó részt: A vármegyeháza dísztermét azért túlzás „hatalmasnak” nevezni. Kazinczy és Kossuth nemcsak megfordultak az épületben, hanem tagjai voltak a vármegye közgyűlésének. Az üléstermet díszítő festmények többsége 1945 óta nincs a falakon, csak Kossuth Lajos és II. Rákóczi Ferenc képét láthatjuk, a főispánok képeit már több mint hat évtizede eltávolították (többségük holléte is ismeretlen).

A Zempléni Kaszinó Széchenyi István pesti kaszinójának mintájára 1831-ben alakult, de eredetileg nem a mai múzeumi épületben kapott helyet. Az épületben Zemplén vármegye megszűnéséig működött a városháza, azután költözött át a vármegyeháza épületébe és a múzeumi elhelyezést megelőzően a szlovák tannyelvű általános iskola működött benne.

De ennek a kötetnek nem is feladata, hogy egy-egy épület teljes építészeti és használati történetét bemutassa, inkább csak azt, mi működik benne most, meg milyen volt a Széchenyiek korában. Egy ilyen nagy vállalkozásban természetesen könnyű hibát találni. Egészében örülhetünk neki, s bár a vállalkozásnak mielőbb folytatása is lenne.

Csorba Csaba

KACZIÁN JÁNOS:

Liszt Ferenc és August Antal barátsága

A zenei világ 2011-ben Liszt Ferenc születésének 200., halálának 125. évfordulójára emlékezett. Az ünnepek nemzetközi csúcspontja október 22., a születésnap volt, amikor a világ hét hangversenytermében, azonos időpontban csendült fel a legnevesebb karmesterek, zenekarok és énekesek előadásában Liszt Krisztus oratóriuma. Egész éven át számos zenei esemény szólt a zseniális zeneszerzőről és zongoravirtuózról. Liszt Ferenc születésének bicentenáriumát ünnepelte a világ. Európa, Magyarország és Szekszárd is. A város programsorozatát – kiállításokkal, előadásokkal, hangversenyekkel – tisztelgett a magyar származású világjáró világlolgára előtt. Ez alkalommal jelent meg a Szekszárd Megyei Jogú Város Önkormányzatának kiadásában Kaczián János: Liszt Ferenc és August Antal barátsága című helytörténeti munkája. Ez a könyv tudományos dokumentuma a megemlékezéseknek.

A kötetben a szerző Liszt Ferenc négy szekszárdi látogatását – 1846. október 13-tól 24-ig, 1865. szeptember 2-től 9-ig, 1870. július 30-tól november 15-ig, 1876. október 21-től 31-ig – idézi fel a hozzáférhető dokumentumanyag teljességének felhasználásával. A téma korábbi feldolgozásai ismertek, melyeket a szerző felsorakoztat. Többen is írtak tanulmányt e négy jelenlétről, elsősorban azt hangsúlyozva, hogy mit jelentettek Szekszárd zenei életében e látogatások. E mű azonban nem erről szól. A látogatások helytörténeti, kulturális és zenei történeti értékét is felmutatva az elsődleges cél a zeneszerző és August Antal báró barátságának megmutatása, kapcsolatuk sajátosságának feltárása.

August Antal politikai értelemben ellentmondásos személyiség volt. Talán legfőbb jellemzője a mindenkori hatalomhoz való lojalitása. Élete során több hivatalt is betölt. Tolna vármegye alispánja a reformkorban, a szabadságharc idején, 1849-től megyei kormánybiztos majd a királyi helytartótanács elnöke. Császárhű szolgálataiért 1853-ban bárói rangot kap. Magánéletét a hűséggel jellemezhetnénk. Hűségese feleségéhez, szerető apja öt gyermekének, és élete végéig hű barátság köti Liszt Ferenchez.

E barátság pontos eredetét nem határozhatjuk meg. Sejtetni engedik a kötetben is felsorakoztatott események, hogy megismerkedésük 1839 előtt történhetett. Kapcsolatuk aztán közel négy évtizedig tartott, egészen August Antal 1878-ban bekövetkezett haláláig. Sőt! Kissé anakronisztikusan azt mondhatjuk, hogy azon túl is, mivel a zeneszerző a család többi tagjával a kapcsolatot sohasem szakította meg.

„Ha Liszt és August barátságának okait, kapcsolatuk mélyebb és rejtett világát akarjuk megismerni, jó volna többet tudni August természetének legfőbb jellemzőiről. Mint ahogy sokat tudhatott a világ Lisztéről” – írja a szerző. Ennek a mélyebb megismerésnek egyik legfőbb akadálya, hogy August Liszthez írt leveleinek csupán csekély számú darabja maradt az utókorra. Így, amit Augustról tudni lehet – elsősorban baráti levelekből, naplórészletekből, emlékezetesekből, Liszt és hozzátartozói levélváltásaiból –, azt felsorakoztatja a szerző. Ezekből a dokumentumokból a művészeteket kedvelő, társa-

ságot szerető, Liszt zsenialitását elismerő, őt személyiségében tisztelő egyéniség arcéle bontakozik ki a kötet lapjain. Augusz tevékeny és minden tekintetben segítőkész, biztos támaszként áll a zeneköltő mellett.

E feltétel nélküli segítőkészség több sikon jelenik meg. Országos ügyekben – például az alakuló zeneakadémia és az igazgatói kinevezés körülményeinek eligazításában legfőbb patrónusa, támogatója, tanácsadója és ügyintézője is. Biztos kézzel vezeti be a Mestert a vidéki Magyarország életébe. Meglátogatják a helyi földbirtokosokat, de ellátogatnak a sárközi ünnepekre, s a kápolnai búcsúba is, ahol a szegényebb néprétegekkel és szórakozásaikkal ismerkednek. Olykor tapintatosan eligazítja Liszt Ferenc kínossá vált személyes kapcsolatait. Otthonát felajánlja gondoskodó, tökéletes vendéglátó. Önzetlen barát, aki viszonzást nem kérve és nem várva önmaga mellett még teljes családját is a Mester szolgálatába állítja. E sokrétű tevékenység mellett olyan otthonos nyugalmat biztosít Lisztnek, amellyel képes vonzóvá tenni szekszárdi és budapesti lakását több évtizeden keresztül.

Liszt Ferenc leveleiből egyértelmű, hogy ez a nyugalom, a számára tökéletes baráti légkör vonzza a családdal. Három alkalommal Szekszárdon tölti születésnapját, s több szilveszter estéjét Auguszék budapesti Üri utcai házában. A tanulmányban a zenei génuszt, a virtuóz zongoraművész tájékozott, művelt személyiség, de nagyon is esendő ember. Tele személyes és családi gondokkal, a világ irigyeinek gáncoskodó rosszindulatával. A mindennapok gondjai őt sem kerülik el. Ezek megoldásához természetesen fogadja, kéri a baráti segítő kezet. Fantasztikus munkabírású. Gondos rajtómester. Szereti az ünneplést, szereti a személyét ért rajongást, meghatja a felé áradó szeretet s viszonyozza is, például a szekszárdi dalárda köszöntését zongorajátékával. Augusznak is viszonyozza a tőle kapott barátságot. Békésen téazgat a családdal, négykezes játszik a tizenéves kisasszonyokkal, és Európa-szerzte dícséri a báró szekszárdi borát, s bármerre jár főúri, hercegi udvarokban ajánlja azt. Szekszárdon írja meg egyik talán legismertebb művét, a VIII. Rapszódia és Augusznak ajánlja azt. Szekszárd iránti szeretete jeleként komponálja a Szekszárdi mise című művét.

A tanulmány a két ember kapcsolatának eseményei mellett nagyvonalúan felvázolja a zeneszerző életkörülményeit, családi kapcsolatait, gyermekeihez, élettársaihoz való viszonyát. Betekintést nyerhetünk a XIX. századi Szekszárd és környéke társadalmi, gazdasági és kulturális életébe. Gazdag képet fest a város zenei életéről, mely elsősorban a neves vendég, s az őt kísérő jeles személyiségek révén érdemel figyelmet.

Nagyszámú, sokrétű irodalmi anyag tanulmányozása nyomán született meg a nagy ívű munka, melyet gazdag jegyzetanyag pontosít. Értékét növeli a mellékletben közölt gazdag képanyag és egyéb mellékletek. Dokumentumok Liszt Ferenc és Augusz Antal kortársai és az utókor írásaiból, feljegyzéseiből. Megtalálható kettejük környezetében megjelent személyiségek névjegyzéke, valamint a kötetben szereplő jeles személyiségek névmutatója is. A felhasznált irodalom mellett külön fejezetcím alatt a helytörténeti irodalomjegyzék is olvasható.

A szerző munkáját Husek Rezső (1921–2009) Cziffra-díjas zongoraművész, a szekszárdi Liszt Ferenc Zeneiskola alapító igazgatója, a Liszt Társaság szekszárdi csoportja első elnöke emlékének ajánlotta.

Méry Éva

Balatoni versbibliográfia jelent meg

A tematikus bibliográfiák a tájékozódás, a kutatás egyik legfontosabb forrása, még napjainkban, az internet korában is. Számos témakörben, tudományágban ismerünk bibliográfiákat, ám viszonylag ritka, hogy tematikus versbibliográfia lásson napvilágot. Vasvári Zoltán most közreadott jegyzéke ráadásul nemcsak versbibliográfia, hanem egyben helytörténeti, helyismereti bibliográfia is. A magyar költészet balatoni verseinek teljességéről bibliográfiát adni hatalmas feladat, mert az anyag szinte kimeríthetetlen, és napról napra bővül a repertoár. A szerző bibliográfiájának összeállításánál alapvető szempontnak tartotta, hogy a balatoni költészeti anyag egészéről a kezdetektől, vagyis a XVIII. század végétől napjainkig műfaji és tematikai értelemben is a lehető legátfogóbb képet adhassa. Ennek érdekében arra törekedett, hogy minden korszak, így a klasszicizmus, a romantika, a biedermeier, a reformkor költészet, a kiégyezéstől az első világháború végéig terjedő időszak irodalma, a *Nyugat* alkotóinak művei, a *Nyugat* utáni nemzedékek, a koalíciós évek, az úgynevezett szocialista realizmus legjobb alkotásai, majd az ötvenes évektől napjainkig ívelő időszak minden iskolája, stíluskezdeményezése, értékes egyéni próbálkozásai helyet kapjanak összeállításában.

A könyv három bibliográfiát tartalmaz. Az első 325 költő 975 balatoni versének szerzők szerinti jegyzéke. Vasvári Zoltán a bibliográfia összeállításánál a használhatóságot, a versek minél könnyebb előkereshetőségét tartotta szem előtt. Minden versnek csak egy megjelenését tünteti fel, akkor is, ha több kötetben, vagy folyóiratban is napvilágot látott. Nem törekedett feltétlenül az első megjelenések közlésére, főképp jelentős, nagy költőink esetében, mert rendelkezésre állnak összkiadások, összegyűjtött és válogatott művek, amelyek ma könnyebben hozzáférhetőek, mint az első közlések. A kötetek esetében közöli a kiadó nevét, a kiadás évét és Budapest kivételével a megjelenés helyét. Oldalszámot nem ad meg, arra hivatkozva, hogy a kötetek tartalomjegyzékéből az megállapítható. Folyóiratban való megjelenés esetében közli az oldalszámot is. Néhány esetben – XVIII–XIX. századi szerzők utóljára régen kiadott munkái; fiatal, pályakezdő költők, még nyomtatott publikációk nélkül – internetes hozzáférést ad. Az egyik legjelentősebb balatoni költőnk, a valószínűleg legtöbb ilyen verset publikáló Rónay György műveit külön bibliográfia mutatja be.

A kötet végén a balatoni nyaralóhelyek szerint is katalogizálva olvashatjuk a verscímeket. Aligátó Fenékpusztáig, Akarattától Keszthelyig és Hévízig. Ez az összeállítás különösen nagy jelentőségű helytörténeti szempontból. Rendkívül érdekes végigkísérni, hogy költőink mely balatoni nyaralóhelyekhez kötődtek, illetve mely települések a legnépszerűbbek, melyekről született a legtöbb alkotás. A nyaralóhelyek közül a déli parton kiemelkedik Balatonszárszó: József Attila tragikus halálának színhelye és egy nagy költő, Rónay György életén át tartó balatoni aziluma; az északi parton Tihany, ez az ősi magyar település, államiságunk egyik szimbóluma, egyben költőink, írónk kedvelt nyári tanyázó helye, a költő Illyés Gyula, az író Németh László és mások második otthona; Badacsony, Kisfaludy Sándor és a bor hazája és Szigliget, az alkotóház, mely pihentető menedék és lázas alkotások színhelye egyaránt volt.

A kötetből azt is megtudhatjuk, hogy Rónay György mellett, a Tabon született, Fonyódon és Bece-hegyen élt Takáts Gyula, a Tihanyban „tanyát ütött” Illyés Gyula és a Balaton mellett szívesen és sok helyen időző Szabó Lőrinc a XX. század legtöbb balatoni versét alkotó költői, egyben a balatoni líra legnagyobbjai is. Arról is képet kapunk, kik voltak a balatoni líra elindítói: Pálóczi Horvát Adám, Virág Benedek, Berzsenyi Dániel, Csokonai Vitéz Mihály, Dukai Takách Judit, Kis János, Kisfaludy Sándor és Károly, Garay János, Czuczor Gergely. És megtudhatjuk, kik azok a tehetséges fiatalok, akik ma továbbvizik a halhatatlan balatoni poézist: Tóth Krisztina, Szabó T. Anna, Karafiáth Orsolya, Rózsássy Barbara, Fenyvesi Orsolya, Térey János, Pallag Zoltán, Lanczok Gábor, Aldozi Krisztián, Lázár Balázs, Szálinger Balázs és mások.

A kötetet a szerzőnek a balatoni költészetéről szóló, izgalmas tanulmánya vezeti be, és külön tanulmány mutatja be Rónay György Szárszói-költészetét.

(Vasvári Zoltán: A hullámok lágy tánca. A magyar költészet balatoni verseinek bibliográfiája. Underground Kiadó, Budapest, 2012. 140 oldal. 2490 Ft. ISBN 978-963-08-3307-3)

Köszegi Viktória

H. SZABÓ LAJOS:

Malomsok évszázadai képeken

A könyv ajánlásában Barczáné Majsza Klára polgármester leírja, hogy dr. H. Szabó Lajos Bél Mátyás-díjas helytörténész, Malomsok szülőtte, már évtizedek óta azon munkálkodik, hogy szülőfalujában ne vesszenek el a tradíciók. Ezért kezdeményezte a Malomsoki Baráti Kör megalakítását, a Helytörténeti Gyűjtemény létrehozását és megírta a *Szülőföldünk, Malomsok* című könyvet, valamint hasonló címmel szerkesztette a helyi újságot. A fenti munka során a 80 éves H. Szabó Lajos rengeteg fényképet készített és gyűjtött össze, melynek megjelenítését *Malomsok évszázadai képeken* címmel az ez évi március 15-i ünnepségre időzítette. A polgármester köszönetet mondott mindazoknak, akik támogatásukkal és adójuk egy százalékával megteremtették az anyagi fedezetét a szép kivitelű album megjelenítésének.

Mezei Zsolt főkönyvtáros előszavában találjuk, hogy a kiskisalföldi tájon, Veszprém megye szélén lévő „hűség községét”, Malomsokot is nagyban befolyásolták külföldi

nősen a XX. század nagypolitikai eseményei. Gyakorlatilag eltörődött a hagyományos paraszti kultúra. Ha a most 60–80 éves generáció eltávozik, csak a hasonló helytörténeti könyvekből lehet felidézni a múlt emlékeit. Itt egy tősgyökeres malomsoki család tagja meséli el a maga sajátos, egyéni történetét, mely a szülőfaluhoz és a malomsoki emberekhez köti. Külön érdekességnek számítanak a borítóra került képek, így elől a falut átszelő Marcal folyóban ruhát mosó asszonyokat, hátul pedig a „kuszaszedő” asszonyokat láthatjuk a XX. század elején.

A *Malomsok központja és közigazgatása* fejezet az 1873-as Malomsok pecsétjével indítja a képek változatoságát, melyet az 1921-es Fő tér mára aktualizált részlete követ. Az *Egyházak és iskolák* fejezetet Reményik Sándor *Templom és iskola* című verse vezeti be, majd több kép mutatja a malomsoki evangélikus gyülekezet eseményeit és az Ómalomsokon lévő római katolikus templomot. Külön fejezetet szentel H. Szabó Lajos az *Iskolák, tanítók és tanárok* bemutatásának – 1914-től életrajzokkal és tablóképekkel színesítve. Hosszú azon tanuló névsora, akik Malomsokról indulva gazdag életpályát futottak be. A *Malomsoki ünnepeink* részben láthatjuk elsősorban az igényesen megszervezett március 15-i helyi ünnepségek, a Malomsoki Ósziróza Klub énekkara műsorainak, vagy a millenniumi emlékHzásoló képeit. Hosszú fejezet a *Katonaélet és háborúk időszaka*, melyben az I. és II. világháborúban elesett hősök és áldozatok emlékei mellett több képen ismerhetjük meg a malomsoki regrutákat és leventéket. A *Sportélet Malomsokon* leírásban megismerhetjük ifj. Tóth Gyula Zoltán testnevelő tanárt és a megyei bajnokságot nyert malomsoki labdarúgókat is. 1975-től tíz évig a malomsoki kézilabdás lányok a pápai járás elsői között szerepeltek, és megtudhatjuk, hogy a malomsoki iskolában sakkszakkör is működött 1993-tól.

A *Kulturális élet, népszokások, néphagyomány* részben képen láthatjuk 1924-ből az Emilháza-pusztai színjátszókat, akik a *Kocsmárosné* című darab szereplői voltak. A malomsoki színjátszókat 1940-ből örököltette meg a fénykép. Az Evangélikus Ifjúsági Egylet táncosait 1936-ban fényképezték le, míg a négy hegedűsből és egy nagybőgősből álló malomsoki zenekarról a kép 1937-ben készült. Sok híres előadóról készültek felvételek, hasonlóan a falusi életre jellemző gazdálkodásról is. A Malomsoki Baráti Kör, az Ósziróza Nyugdíjas Klub tagjai és a tüzoltók is örömmel forgathatják H. Szabó Lajos legújabb, érdekes malomsoki képes albumát.

Bándi László

Az egeri főegyház.

Károlyi Mihályrajzi képe után, metsz. Berlin.

Byron, Frank H. Grav. 1844.

Az egeri lyceum.

Eger, részletek. Varsányi János fényképe után Rohm Alajos metszetei, XIX. század közepe (Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok)

*A egri vár látképe. Ismeretlen mester metszete, XVII. század eleje
(Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok)*

Díszórség az egri várban napjainkban. (Veres Gábor felvétele)